

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЧЕРНИШ АНАСТАСІЯ РУСЛАНІВНА

Прим. № _____

УДК 349.3

ДИСЕРТАЦІЯ

на тему:

**«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
МОЛОДІ В УКРАЇНІ»**

Спеціальність 081– право

Галузь знань 08 – право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.Р. Черниш

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, професор
Тищенко Олена Володимирівна

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Черниш А.Р. «Правове регулювання соціального захисту молоді в Україні». – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі 08 – право за спеціальністю 081 – право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2023.

У дисертаційному дослідженні приділено увагу сфері правового регулювання соціального захисту молоді. Загалом за нормативним спрямуванням можна виділити основні вектори, на які спрямовані норми нормативних документів. До таких векторів належать: 1) соціальне забезпечення молоді, що являє собою систему соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист молоді від соціальних загроз, які проявляються через хвороби, інвалідність, безробіття, нещасні випадки на виробництві; 2) соціальне обслуговування молоді, що являє собою систему соціальних заходів, які спрямовані на підтримку та надання послуг соціальними службами окремим особам або групам населення для подолання або полегшення життєвих труднощів, збереження соціального статусу та повноцінного життя; 3) соціальна підтримка молоді (довгострокова дія), що проявляється через соціальні пільги та послуги, передбачені законодавством, здійснення або надання яких реалізуються установами соціального захисту населення за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України, інших джерел, не заборонених законом; 4) соціальна допомога молоді (разова дія), що проявляється через підтримку молоді, матеріальне становище якої не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством, яка може бути державною, благодійною, гуманітарною, грошовою або натуральною; 5) соціальна інтеграція молоді – процес, який полягає у прийнятті та встановленні оптимальних зв'язків між молодими особами та іншими членами суспільства

і подальше їх перетворення в єдину цілісну систему, в якій узгоджені та взаємозалежні частини спираються на спільні цілі, інтереси.

Зазначено, що молодь як соціальна група характеризується загальними рисами, які зумовлюють необхідність сприяння її інтеграції від держави. Так, на сьогодні, наприклад, досі невирішені проблеми у професійній освіті, адже значне число випускників залишається незатребуваним на ринку праці та змушене працювати не за спеціальністю; крім того, відповідно до статистичних даних п'ята частина молоді офіційно безробітна, особливо жінки, також відкритим залишається питання низької правової культури та поінформованості молодих людей щодо можливостей для покращення їх соціального становища в Україні тощо. Отже, саме інтеграція молоді до ринку праці – один із найбільш важливих напрямків покращення її соціального становища в цілому.

Наголошується на тому, що під соціальною допомогою молоді найбільш вдало розуміти усю систему економічних, правових, організаційних заходів, які реалізуються державою з метою створення найбільш сприятливого середовища для розвитку молоді, становлення її у суспільстві, попередження або нейтралізації складних життєвих обставини, із якими молодь може стикатись. Тобто державна соціальна допомога є своєрідною складовою соціального захисту молоді, але за винятком такої його організаційно-правової форми, як недержавне соціальне забезпечення, про існування якого йшлося в одному із підрозділів роботи.

Звертається увага на те, що на шляху до підвищення ефективності соціальної допомоги молоді необхідно у майбутньому подолати низку існуючих проблем: забезпечити соціально вразливих представників молоді та молодих сімей, особливо тих, які не в змозі самостійно подолати свої життєві проблеми; підвищити якість та популяризацію соціального обслуговування молоді, зокрема засобом активного залучення представників недержавного сектора; налагодити взаємодію між державною та представниками громадянського суспільства, перерозподілити повноваження між ними у

сфері соціальної підтримки молоді; поширити практику залучення альтернативних джерел фінансування соціального забезпечення в цілому та молоді зокрема.

У дослідженні вказується, що сьогодні у країнах Європи визнають необхідність та важливість соціального захисту молоді. Пріоритетною метою сучасної державної молодіжної політики виступає вирівнювання соціального статусу різних груп молоді. Чинну загальноєвропейську нормативно-правову базу щодо соціального захисту молоді було закладено 1989 року із прийняттям у Страсбурзі Хартії основних соціальних прав Співдружності. У країнах Європи реалізуються дві основні стратегії молодіжної політики та соціального захисту молоді. Перша передбачає державну допомогу найменш соціально захищеним та «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації витрачання коштів та врахуванні тих осіб, які потребують допомоги (цілі такої допомоги та вичерпний список категорій тих, хто її потребує). Друга стратегія, розроблена соціал-демократичними урядами низки країн Центральної та Північної Європи, виходить із відповідальності держави за інтеграцію всієї молоді та передбачає розробку соціальних програм, доступних для всіх молодих людей. У кожному разі участь, зокрема фінансова, у реалізації стратегічних цілей бере як держава, так і різні структури громадянського суспільства. Обсяг державної участі обумовлений різними факторами: розміром країни (велика країна або маленька), типом державного устрою, визначенням вікових меж групи (у ряді країн молодь не виділяється в окрему групу, а поєднується з дітьми), ступенем включеності країни до інтеграційних об'єднань тощо. Аналіз діяльності деяких європейських держав у сфері соціального захисту молоді дозволив виділити ряд умов, що забезпечують її успішність, а саме: розробленість законодавчої бази; моніторинг становища молоді, оперативність і достовірність даних про стан молодіжного середовища; скоординованість дій державних структур та інститутів громадянського суспільства; стимулювання та підтримка добровольчості, соціального служіння молоді, у тому числі, на рівні

законодавства; варіативність професійної підготовки молодіжних працівників; використання різних форм фінансування запровадження молодіжних програм тощо.

Виділяється ряд проблем соціального захисту молоді – від теоретичних (відсутність нормативно закріпленого поняття соціального захисту молоді) до практичних (проблеми із працевлаштуванням молоді). Для їх врегулювання пропонуємо в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» закріпити поняття соціального захисту молоді як системи суспільних відносин, що виникають між фізичними особами віком від 14 до 35 років та органами держави, органами місцевого самоврядування, організаціями із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності даних осіб, комплексу організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення і утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні відносини, молодь, соціальні послуги, соціально допомога.

SUMMARY

Chernysh A.R. "Legal regulation of social protection of youth in Ukraine".- *qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation on competition of the scientific degree of the doctor of philosophy in the field of 08 law on a specialty 081 law. - Taras Shevchenko National University of Kyiv. - Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, 2023.

The dissertation research focuses on the field of legal regulation of youth social protection. In general, according to the normative direction, it is possible to single out the main vectors to which the norms of regulatory documents are directed. Such vectors include: 1) social welfare of youth, which is a system of socio-economic measures aimed at materially protecting youth from social threats

manifested by illness, disability, unemployment, accidents at work; 2) social services for youth, which is a system of social activities aimed at supporting and providing services by social services to individuals or population groups to overcome or alleviate life difficulties, maintain social status and live a fulfilling life; 3) social support for young people (long-term action), manifested through social benefits and services provided for by legislation, the implementation or provision of which are implemented by institutions of social protection of the population at the expense of the state and local budgets, the Pension Fund of Ukraine, the Social Insurance Fund of Ukraine, and other sources, not prohibited by law; 4) social assistance to youth (one-time action), manifested through support of youth whose financial situation does not correspond to the generally accepted level of security or is below the limit of security defined by legislation, which can be state, charitable, humanitarian, monetary or in-kind; 5) social integration of youth - a process that consists in the adoption and establishment of optimal relations between young people and other members of society and their subsequent transformation into a single integrated system in which coordinated and interdependent parts are based on common goals and interests.

It is noted that the youth as a social group is characterized by common features that make it necessary for the state to promote its integration. So, today, for example, there are still unsolved problems in vocational education, because a significant number of graduates remain undemanded in the labor market and are forced to work outside their specialty; in addition, according to statistical data, a fifth of young people are officially unemployed, especially women, the issue of low legal culture and awareness of young people about opportunities to improve their social situation in Ukraine, etc., also remains open. Therefore, the integration of young people into the labor market is one of the most important directions for improving their social situation as a whole.

It is emphasized that the social assistance of youth is best understood as the entire system of economic, legal, and organizational measures implemented by the state with the aim of creating the most favorable environment for the development

of youth, their formation in society, prevention or neutralization of difficult life circumstances with which youth can face. That is, state social assistance is a peculiar component of social protection of youth, but with the exception of its organizational and legal form, such as non-state social security, the existence of which was discussed in one of the subsections of the work.

Attention is drawn to the fact that on the way to increasing the effectiveness of social assistance to youth, it is necessary to overcome a number of existing problems in the future: to provide for socially vulnerable representatives of youth and young families, especially those who are unable to independently overcome their life problems; to improve the quality and popularization of social services for youth, in particular by actively involving representatives of the non-state sector; establish interaction between state and civil society representatives, redistribute powers between them in the field of social support for youth; to spread the practice of attracting alternative sources of funding for social security in general and young people in particular.

The study indicates that today in European countries, the necessity and importance of social protection of young people is recognized. The priority goal of modern state youth policy is equalization of the social status of different groups of youth. The current pan-European legal framework for the social protection of youth was established in 1989 with the adoption in Strasbourg of the Charter of Basic Social Rights of the Commonwealth. In European countries, two main strategies of youth policy and social protection of youth are being implemented. The first provides state assistance to the least socially protected and "disadvantaged" categories of young people with strict regulation of the spending of funds and taking into account those persons who need assistance (the goals of such assistance and an exhaustive list of categories of those who need it). The second strategy, developed by the social-democratic governments of a number of Central and Northern European countries, is based on the responsibility of the state for the integration of all young people and involves the development of social programs available to all young people. In each case, both the state and various

structures of civil society take part, particularly financial, in the implementation of strategic goals. The extent of state participation is determined by various factors: the size of the country (large country or small), the type of government, the definition of the age limits of the group (in some countries, youth are not separated into a separate group, but combined with children), the degree of inclusion of the country in integration associations, etc. An analysis of the activities of some European states in the field of social protection of youth made it possible to identify a number of conditions that ensure its success, namely: the development of the legislative framework; monitoring the situation of youth, efficiency and reliability of data on the state of the youth environment; coordination of actions of state structures and institutions of civil society; stimulation and support of volunteerism, social service of young people, including at the level of legislation; variability of professional training of youth workers; the use of various forms of funding for the implementation of youth programs, etc.

A number of problems of youth social protection are highlighted - from theoretical (lack of normatively established concept of youth social protection) to practical (problems with youth employment). In order to settle them, we propose to enshrine in the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Youth Policy" the concept of social protection of youth as a system of social relations that arise between natural persons aged 14 to 35 and state bodies, local self-government bodies, organizations for ensuring conditions for normal life activities data persons, a complex of organizational, legal, economic and financial measures aimed at ensuring the formation and development of young people, creating conditions for self-determination and affirmation in life, protection from the adverse consequences of social risks.

Keywords: Social protection, social security, social relations, youth, social services, social assistance.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

(які входять до переліку МОН України)

1. Черниш А.Р. Види соціального забезпечення молоді. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2022 . № 1 (75). С. 35-40.
2. Черниш А.Р. Форми та заходи соціального забезпечення молоді. *Право і суспільство.* 2022. № 4. С. 244-251.
1. Черниш А.Р. Реінтеграція молоді як один із видів соціального захисту молоді. «*KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*». 2022. № 4 (48). С. 435-440.
4. Черниш А.Р. Соціальна інтеграція молоді як вид соціального захисту молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 4. С. 112-117.
5. Черниш А.Р. Особливості соціальної допомоги молоді. *Соціальне право.* 2022. № 1. С. 123-132.
6. Черниш А.Р. Поняття та ознаки соціального забезпечення молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 3. С. 112-117.

Тези науково-практичних конференцій:

1. Черниш А.Р. Сучасні тенденції розвитку трудового законодавства в Україні. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників Всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 року).* Київ: Освіта України, 2021. 518 с. С. 517-518.
2. Черниш А.Р. Реалізація форм соціального забезпечення молоді в Україні. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-24 вересня 2022 року) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2022. 128 с. С. 100-102.*

3. Черниш А.Р. Ознаки соціального захисту молоді в Україні. *Вересневі наукові зібрання – 2022: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 19 вересня 2022 року). Київ, 2022. 176 с. С. 148-152.
4. Черниш А.Р. Щодо розуміння соціального забезпечення в Україні. *Science, innovations and education: problems and prospects. Proceed in gsofthe15 th International scientifican dpractical conference. CPN Publishing Group. (Токуо, Japan, 21-23.09.2022). Токуо, 2022. P. 391-397.*
5. Черниш А.Р. Соціальна інтеграція серед молоді в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку української науки: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Чернівці, 14 жовтня 2022 року). Чернівці, 2022. С.188-192.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ.....	22
1.1 Поняття та ознаки соціального захисту молоді.....	22
1.2 Нормативно-правове регулювання соціального захисту молоді в Україні.	35
РОЗДІЛ 2 ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ	65
2.1 Особливості соціального забезпечення молоді.....	65
2.2 Соціальне обслуговування та соціальна підтримка молоді.....	98
2.3 Соціальна допомога та соціальна інтеграція молоді	136
РОЗДІЛ 3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	169
3.1 Ретроспектива правового регулювання соціального захисту молоді в Україні	169
3.2 Зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту молоді в Україні	191
3.3 Проблеми соціального захисту молоді в Україні та їх шляхи їх вирішення.....	222
ВИСНОВКИ.....	240
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	246
ДОДАТКИ.....	272

ВСТУП

Актуальність теми дослідження насамперед зумовлена як поточними потребами оптимального відродження українського суспільства після потрясінь активної фази російсько-української війни, духовно-морального, економічного та політичного оновлення України, так і перспективами розвитку країни з урахуванням тенденцій прискорення євроінтеграції.

Молодь як соціально-демографічна група є одним із суб'єктів реформаційного процесу, від позицій, активності якого залежить не тільки ефективність соціальних перетворень сьогодення, а й майбутній розвиток суспільства, а також сама спадкоємність суспільних реформ, що проводяться. Тому молодь потребує особливої уваги з боку держави, соціального захисту, що базується на ефективному фундаменті правового регулювання.

Корінна перебудова соціальної системи, що триває, неминуче висуває питання про ставлення держави до молоді, про те, яким за своїм змістом, напрямом, способами реалізації має бути законодавчо оформлена молодіжна політика, соціальний захист молодого покоління з урахуванням соціальної ролі держави, закріпленої у статті 1 Конституції України [1]. При цьому важливо усвідомити той нюанс, що сучасна молодь виступає наступницею не стільки сформованих суспільних відносин, скільки соціально-економічних, політичних та світоглядних нововведень, які в даний час здійснюються в суспільстві, що зумовлює виникнення прогностичної функції права, його випереджаючого характеру, творчої ролі тощо.

У сучасній Україні молодь опинилася у складному становищі. З одного боку, молоді люди сьогодні становлять більшість у складі нових соціальних груп (підприємців, менеджерів, айтішників). Відбулося також значне омолодження владних структур, нерідко молоді лідери очолюють суспільно-політичні організації та рухи. Але, з іншого боку, молодь виявилася однією з соціально незахищених соціальних груп суспільства. Матеріальне становище багатьох молодих людей значно гірше, ніж населення загалом. Вони не можуть забезпечити собі соціальне просування, яке дозволило б зайняти їм

гідне становище в суспільстві, брати активну участь у суспільно значущих процесах. Багато в чому цим і зумовлюється девіантна поведінка значної частини сучасних юнаків та дівчат.

Молодь дуже гостро реагує й на законодавчі позиції. Сучасне динамічне право ефективно ініціює зміни, що відбуваються в українському суспільстві, які впливають не тільки на економічні та політичні відносини, але й безпосередньо на духовний клімат у суспільстві, систему міжособистісних зв'язків та відносин. Це призводить до утвердження нових світоглядних та культурних цінностей. Вищевказане зумовлює необхідність появи нових підходів до соціального захисту молоді в нашій країні.

Стан наукової розробки. Проблематика удосконалення соціального захисту молоді в Україні розроблялася в роботах В.М. Андріїва, Н.Б. Болотіної, В.В.Жернакова, М.І. Іншина, О.С. Кайтанського, В.Л. Костюка, Р.І. Коваленка, О.Л. Кучми, Л.Ю. Малюги, Н.О. Мельничук, К.Ю. Мельника, О.В. Москаленко, О.В. Павліченко, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, С.Б. Приходько, Е.Г. Тучкової, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, С.М. Черноус, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка та інших науковців. Праці зазначених вчених не втратили наукової цінності, однак розвиток суспільних відносин у нашій країні зумовлює проведення нових досліджень вказаної проблематики, переосмислення та формулювання нових теоретичних підходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках таких бюджетних тем: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11БФ042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2011 року по 31 грудня 2015 року, «Теорія та практика адаптації України до законодавства ЄС» (№ 16БФ042-01), яка досліджувалась на юридичному

факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2016 року по 31 грудня 2018 року, «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» (№ 19БФ042-01), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2019 року по 31 грудня 2021 року, а також у межах Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне дослідження специфіки правового регулювання соціального захисту молоді в Україні та формування концептуальних основ удосконалення його сучасного стану.

Для досягнення поставленої мети у дисертації необхідно вирішити такі *задачі*:

- здійснити аналіз поняття та ознак соціального захисту молоді;
- охарактеризувати нормативно-правове регулювання соціального захисту молоді в Україні;
- встановити особливості соціального забезпечення молоді;
- визначити специфіку соціального обслуговування та соціальної підтримки молоді;
- з'ясувати сутність соціальної допомоги та соціальної інтеграції молоді;
- розглянути зародження та становлення соціального захисту молоді в Україні;
- дослідити зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту молоді;
- визначити проблеми та запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання соціального захисту молоді в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері соціального захисту молоді.

Предметом дослідження є правове регулювання соціального захисту молоді в Україні.

Методи дослідження. При дослідженні застосовувалися як загальнонаукові методи пізнання об'єктивної дійсності, так і спеціальні, що забезпечило об'єктивність і повноту отриманих результатів.

З метою встановлення базових теоретичних підходів до вивчення такого правового явища, як соціальний захист молоді, нами використано метод семантичного аналізу, завдяки якому визначено зміст понятійно-категоріального апарату з досліджуваної тематики (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2). За допомогою методу системного аналізу розглянуто основні нормативно-правові акти, що регулюють соціальний захист молоді в Україні (підрозділ 1.2). Завдяки діалектичному методу та методам групування, аналізу і синтезу визначено специфіку соціального обслуговування та соціальної підтримки молоді, а також встановлено сутність соціальної допомоги та соціальної інтеграції молоді (підрозділи 2.2, 2.3).

Історичний метод дозволив дослідити ретроспективу правового регулювання соціального захисту молоді в Україні (підрозділ 3.1). Порівняльно-правовий метод було використано для окреслення специфіки правового регулювання соціального захисту молоді в інших країнах, а також формулювання напрямів запозичення позитивного зарубіжного досвіду (підрозділ 3.2). Формально-юридичний метод став підґрунтям для внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного та розробку нового законодавства щодо правового регулювання соціального захисту молоді в Україні (підрозділ 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою комплексно та всеохоплююче, з використанням сучасних методів наукового пізнання, а також з урахуванням новітніх досягнень науки права соціального забезпечення дослідити правове

регулювання соціального захисту молоді в Україні. У результаті проведеного дисертаційного дослідження сформульовано нові наукові положення та висновки, які запропоновані здобувачем особисто. Основні з них такі:

уперше:

– сформульовано комплексний перелік пріоритетних напрямів удосконалення соціального захисту молоді в Україні, серед яких названо наступні: активізація розробки теорії соціального захисту різних уразливих груп населення (насамперед молоді та молодих сімей), обґрунтування правових норм діяльності та організаційних структур; посилення державної молодіжної політики у сфері соціального захисту населення за рахунок конкретизації політичних рішень у галузі допомоги та підтримки молоді як соціально вразливої групи; концентрація різноманітних ресурсів (соціальних, економічних, інтелектуальних) з метою забезпечення конституційних та соціальних норм, реалізації соціальних гарантій; розробка соціальних технологій у роботі з уразливими групами населення, зокрема і з молоддю; забезпечення диференційованого підходу до реалізації соціального захисту молоді та інших уразливих груп; удосконалення та зміцнення системи соціального обслуговування як одного з важливих напрямів соціального захисту різних уразливих груп населення (включаючи його організаційно-управлінське, матеріально-технічне, інформаційно-аналітичне та правове забезпечення); формування системи соціального обслуговування через мережу різних спеціальних установ; залучення широкої громадськості до розробки та реалізації цільових програм загальнодержавного та регіонального рівнів із соціального захисту вразливих груп населення;

– резюмовано, що працевлаштування як одна з проблем соціального захисту молоді в Україні обумовлена такими факторами: відсутністю державних гарантій щодо забезпечення молодих спеціалістів робочими місцями; частим невиконанням вимог законодавства щодо укладання письмового трудового договору з неповнолітньою особою; неврахуванням тенденцій міграції молодих спеціалістів; недостатнім

сприянням держави створенню «молодіжних центрів праці» та забезпеченню їх ресурсами з метою продуктивного функціонування;

– визначено перелік передумов успішності низки європейських держав у сфері соціального захисту молоді, а саме: розробленість законодавчої бази; моніторинг становища молоді, оперативність і достовірність даних про стан молодіжного середовища; скоординованість дій державних структур та інститутів громадянського суспільства; стимулювання та підтримка добровольчості, соціального служіння молоді (у тому числі на рівні законодавства); варіативність професійної підготовки молодіжних працівників; використання різних форм фінансування молодіжних програм;

– аргументовано, що для підвищення ефективності соціальної допомоги молоді необхідним у майбутньому є подолання низки існуючих проблем: забезпечення соціально вразливих представників молоді та молодих сімей, особливо тих, які не в змозі самотійно подолати свої життєві проблеми; підвищення якості та популяризація соціального обслуговування молоді, зокрема засобом активного залучення представників недержавного сектора; налагодження взаємодії між державою та представниками громадянського суспільства, перерозподіл повноважень між ними у сфері соціальної підтримки молоді; поширення практики залученням альтернативних джерел фінансування соціального забезпечення молоді;

удосконалено:

– підхід до трактування поняття «соціальний захист молоді», під яким запропоновано розуміти систему організаційних, економічних і соціальних заходів та функцій держави, недержавних громадських інституцій, спрямованих на забезпечення матеріального і духовного благополуччя молоді та гарантування належного рівня життя;

– аналіз видів соціального забезпечення молоді, до яких віднесено наступні: грошові виплати (включають державні соціальні допомоги та будь-які інші види підтримки у грошовому вираженні); соціальне обслуговування

(включає надання соціальної підтримки та послуг); натуральну допомогу; медичну допомогу, забезпечення технічними засобами реабілітації та пересування, лікарськими засобами, іншими виробами медичного призначення; пільги та житлово-комунальні субсидії;

– обґрунтування, що соціальний захист молоді у широкому розумінні є сукупністю заходів, спрямованих на підтримку даних осіб, які додатково можуть мати статус внутрішньо переміщеної особи, особи з інвалідністю тощо, що може надаватися представникам цієї категорії на загальних умовах та означати виникнення для них права на збільшений обсяг захисту у порівнянні із тим, який вони мають у зв'язку з приналежністю до соціальної групи «молодь»;

– позицію, що соціальне обслуговування молоді є системою соціальних заходів, які спрямовані на підтримку та надання послуг соціальними службами окремим особам або групам населення для подолання або полегшення життєвих труднощів, збереження соціального статусу та повноцінного життя;

дістали подальшого розвитку:

– аргументація, що соціальна допомога молоді як разова дія проявляється через підтримку молоді, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим за межу забезпеченості, визначеної законодавством, яка може бути державною, благодійною, гуманітарною, грошовою або натуральною;

– характеристика різних значень соціального забезпечення молоді, яке можна розглядати: як комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на подолання відповідних соціальних ризиків та мінімізацію їх впливу на життя відповідної категорії населення; як інститут права у сучасній системі права соціального забезпечення – сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері організації, фінансування і надання передбачених законами видів матеріального забезпечення, соціальних послуг та соціальних пільг молоді;

як об'єкт державного управління та напрям політики держави – система заходів щодо забезпечення соціальних прав і гарантій молодій людині; як діяльність держави та представників недержавного сектора; як сукупність заходів щодо створення умов для розвитку та становлення даної соціальної групи в державі; як систему суспільних відносин тощо;

– підхід, що для покращення соціального становлення молоді необхідна комплексність у вирішенні наявних проблем соціального обслуговування, наприклад, через налагодження співпраці держави та недержавних організацій, популяризацію механізму соціального замовлення, залучення мультидисциплінарної команди фахівців, врахування міждисциплінарного підходу у роботі, що позитивно позначатиметься на ефективності подолання складних життєвих обставин, із якими може стикатися молодь, та загалом забезпечення створення для даної категорії населення сприятливих умов для соціалізації та утвердження в суспільстві;

– деталізація, що соціальна підтримка молоді є довгостроковою дією, яка виявляється в наданні соціальних пільг та послуг, передбачених законодавством, здійснення яких реалізовується установами соціального захисту населення за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України, інших джерел, не заборонених законом.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення, отримані в результаті проведеного в дисертації дослідження, можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій роботі – в якості основи для подальших теоретичних досліджень щодо правового регулювання соціального захисту молоді в Україні;

б) у правотворчості – для вдосконалення чинного національного законодавства у сфері соціального захисту молоді;

в) у правозастосуванні – для підвищення рівня практичного застосування правового регулювання соціального захисту молоді в Україні;

г) у навчальному процесі – при викладанні дисциплін, що містять положення про правове регулювання соціального захисту молоді в Україні, наприклад, таких як «Право соціального забезпечення», «Трудове право», «Конституційне право» тощо, а також при підготовці робочих програм і планів, написанні підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів і курсантів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень теорії права, права соціального забезпечення, трудового та конституційного права. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору. Усі публікації здійснені без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки обговорювались на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення, а також були оприлюднені на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення» (м. Київ, 12 березня 2021 року); «Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект» (м. Одеса, 23-24 вересня 2022 року); «Вересневі наукові зібрання – 2022» (м. Київ, 19 вересня 2022 року); «Science, innovation sand education: problem sand prospects (Токуо, Japan, 21-23.09.2022); «Проблеми та перспективи розвитку української науки» (м. Чернівці, 14 жовтня 2022 року).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у шести статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, одній статті – у науковому виданні іншої держави, а також у п'яти тезах доповідей і повідомлень на вказаних конференціях.

Структура дисертації складається з анотації, вступу, трьох розділів, що логічно поєднані у вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел

та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 266 сторінок. Список використаних джерел складається з 258 найменувань і займає 26 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ

1.1 Поняття та ознаки соціального захисту молоді

Молодь – центральна група суспільства. Сьогодні вона становить 1,8 мільярда людей або чверть населення світу. Отже, участь молодих людей в економічному, політичному та суспільному житті має важливе значення для сприяння соціальному та економічному розвитку, зміни соціальних норм та створення інновацій, що позитивно позначаються на загальному розвитку суспільства.

Хоча молодь – важлива частина суспільства, вона, як і раніше, стикається з серйозними проблемами. Для багатьох молодих людей у всьому світі «статеве дозрівання – біологічний початок підліткового віку – призводить не тільки до змін в їхніх тілах, але й до виникнення нових факторів вразливості перед порушеннями прав людини, особливо у сферах сексуальності, шлюбу та народження дітей».

Соціальний захист має вирішальне значення для підвищення стійкості сімей, включаючи підлітків, створення доступу до подальшої освіти, боротьби з безробіттям серед молоді та покращення показників здоров'я підлітків. Необхідність забезпечити молодим людям відповідні знання, навички та підтримку для успішної інтеграції у ринок праці викликає дедалі більше занепокоєння політиків у регіоні. Очікується, що протягом першої половини століття значна частина населення досягне своїх найпродуктивніших років, створюючи можливість реалізації демографічного дивіденду, який визначається як період, в який працездатне населення має гарне здоров'я, якісну освіту, гідну роботу та невелику кількість молодих утриманців. Тобто нинішній демографічний перехід у демографічний дивіденд призведе до ситуації, коли дітей стане менше у домогосподарстві,

що спричинить збільшення інвестицій на дитину, частки жінок на ринку праці та більше домашніх заощаджень на старість.

Таким чином, з огляду на важливе значення категорії «молодь» слід навести відповідне її визначення та охарактеризувати основні ознаки, що дасть можливість відмежувати дану категорію від суміжних, оскільки різні міжнародні організації, країни по-різному її визначають. Це характерно навіть для офіційних нормативних актів міжнародних організацій.

Розглядаючи поняття «молодь», слід навести термінологію Генеральної Асамблеї ООН, яка застосована у Звіті Консультативного комітету, де зазначено, що молодь – це особи віком від 15 до 24 років, що не позбавляє країни-члени права мати інші визначення [2].

Дещо іншого підходу до визначення поняття «молодь» дотримується І.М. Гуцалова, яка зазначає, що молодь має рухомі межі свого віку, що залежать від соціально-економічного розвитку суспільства та місця, котре вона посідає в соціальній структурі суспільства, рівня культури та умов життя, особливостей психологічного розвитку людини. Таким чином, молодіжний вік сьогодні – це поняття не стільки демографічне, скільки соціальне і політичне [3].

Н.С. Баранова та О.П. Масюк розкривають поняття «молодь» як одну з найуразливіших в економічному та найбезправніших у соціально-правовому відношенні категорій осіб. Вона живе в умовах підвищеної соціальної напруги і психологічного дискомфорту. Внаслідок цього в молодіжному середовищі поширюється наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція та інші деструктивні явища [4].

О.О. Юшкевич дає наступне визначення предмета досліджень: «Молодь як соціально-економічна категорія – це частка населення з рухливими віковими межами, діапазон між якими збільшується або зменшується у залежності від рівня залучення молоді до продуктивної зайнятості» [5, с. 116].

О.С. Кайтанський у своєму дослідженні вказує на те, що молодь як правову категорію слід визначати в якості фізичних осіб віком від 14 до 35 років, які мають право на гарантії та пільги, передбачені законодавством для забезпечення їх нормальної життєдіяльності, створення умов для соціального становлення та розвитку [6, с. 14].

Також автор виділяє ознаки молоді як правової категорії, до яких належать такі:

- 1) віднесення до молоді фізичних осіб незалежно від громадянства;
- 2) встановлення вікових меж із певною диференціацією за конкретними нормативно-правовими актами;
- 3) наявність прав на додаткові гарантії та пільги;
- 4) встановлення додаткових гарантій та пільг з метою забезпечення нормальної життєдіяльності молоді, створення умов для її соціального становлення та розвитку [6, с. 4].

О.О. Каретна визначає такі ознаки молоді:

- вікові межі та соціально-психологічні особливості;
- специфіка соціального статусу, рольових функцій і соціокультурної поведінки;
- специфіка соціально-демографічної групи;
- специфіка процесу соціалізації, в якому поєднується соціальна адаптація та індивідуалізація;
- специфіка самовизначення, самоорганізації, самоідентифікації молоді як специфічної групи [7, с. 290].

Фонд міської молоді ООН-Хабітат здійснює діяльність, спрямовану на розширення можливостей молоді у всьому світі. Проводячи дослідження передового досвіду в галузі розвитку під керівництвом молоді, Фонд сприяє підвищенню поінформованості щодо розвитку під керівництвом молоді та необхідності інтеграції перспектив молоді у політику та стратегії розвитку на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Він відносить до категорії молоді осіб віком від 15 до 32 років [8].

Інша міжнародна організація – Всесвітня організація охорони здоров'я – здійснює класифікацію осіб на «підлітків» – осіб у віковій групі 10-19 років, а також «молодь» – осіб віком від 15 до 24 років; категорія ж «молоді люди» охоплює вікову групу від 10 до 24 років [9].

Міжнародна організація праці при дослідженні переходу осіб від шкільного віку до трудової діяльності встановила, що молоддю слід вважати осіб віком від 15 до 29 років [10].

У 1991 році було підготовлено Аналогічний збірник, виданий Українським науково-дослідним інститутом проблем молоді, який містив верхню межу вікової групи «молодь», яка становила 29 років. При визначенні вікової межі молоді використовуються різні критерії, іноді навіть умовні. Зокрема бралась до уваги матеріальна незалежність, здатність розпоряджатися власним майном, самостійно приймати рішення з усіх питань свого життя, наявність власного житла тощо. Згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 1993 року до соціальної групи «молодь» відносять громадян України віком від 15 до 28 років. Пізніше вікові межі визначення молоді законодавчо були змінені, тобто до неї стали належати особи віком від 14 до 28 років. Зазначена вікова межа молоді (14-28 років) науково не обґрунтовувалась [11, с. 223].

Відповідно ж до чинного наразі національного законодавства України молоддю вважаються особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства та перебувають в Україні на законних підставах [12];

М.Ф. Головатий відзначає, що з часом вікові межі молоді в Україні доведеться переглядати і визначати з урахуванням нових соціально-економічних, політичних та інших умов формування і становлення української державності [13, с. 40]. Дана думка підтверджується тим, що законопроект «Основні засади молодіжної політики» № 3718, зокрема, пропонувалося знизити вік молодих людей до 29 років. На думку авторів

ініціативи, чинний закон передбачає широкий діапазон вікових обмежень (від 14 до 35 років), що призвело до децентралізації обмежених ресурсів для вирішення проблем великих груп молоді різного віку. Зниження віку молоді дасть змогу цілеспрямовано використовувати ресурси в перехідний період, протягом якого молодь найбільше потребує підтримки.

Зверталася увага на те, що метод визначення вікових меж категорії «молодь» в Україні (14-35 років) також не узгоджується з методом Організації Об'єднаних Націй. За методом ООН молоддю вважаються особи віком 15-24 роки. Стратегія ЄС визнає молодь у віці 13-30 років. Таким чином, законопроект спрямований на роботу з такими молодіжними групами: школярами (від 14 до 17 років); молоддю, яка здобула освіту в освітніх закладах I-IV ступенів акредитації (від 18 до 24 років); працюючою молоддю (від 25 до 29 років). Закон також поширюватиметься на дітей віком від 6 років, оскільки він підтримує дитячі громадські організації та працює з дітьми як потенційними учасниками різноманітних програм (проектів, заходів), а граничний 35-річний ліміт встановлений спеціально для молодих сімей, щоб забезпечити їх участь у житловому плані.

Молодь – це самостійна соціально-демографічна група осіб у структурі населення країни, яка згідно із законодавством має вікові межі, що встановлюються в залежності від об'єктивних чинників, та проходить період розвитку психофізіологічної зрілості й адаптації до дорослого життя.

З даного визначення можна виділити **основні ознаки поняття «молодь»**, зокрема такі:

- самостійність, що проявляється в здатності особи самостійно приймати рішення, набувати права, обов'язки та нести відповідальність;
- наявність вікових критеріїв, що мають верхню і нижню межу і формуються в залежності від певних факторів;
- соціалізація, яка полягає у проходженні циклів біологічного та соціального розвитку, що характеризуються формуванням соціальної,

психологічної та фізичної зрілості, пристосуванням до соціальної ролі дорослих.

Так, першою ознакою є самостійність. Існують різні способи визначення самостійності в структурі населення, а саме:

1) на підставі охоплення на певному етапі життєвого циклу, при цьому як основні характеристики молоді часто виділяють найактивніші періоди зростання, *навчання та соціалізації*, хоча термін «молодь» більше зазвичай вживається в цьому значенні;

2) на основі *соціального статусу*, який визначається віком і стосується основної діяльності молодих людей (навчання, роботи, вторинної зайнятості), особистісної рольової структури, соціальних уявлень і стереотипів про молоде покоління;

3) на основі розгляду поняття «молодь» вживається у значенні *молодіжної субкультури*, підкреслюючи особливу організаційну форму молоді, яка визначає спосіб її життя та мислення, характеризується специфічними цінностями та моделями поведінки.

4) за допомогою аналізу *соціальної природи* молоді, яка визначається її роллю та статусом у суспільному відтворенні, що зумовлюється активними пошуками свого місця в житті, покликання, пов'язаними із прагненням до самоствердження та самовдосконалення.

Наступною ознакою є вікові критерії. У даному контексті слід наголосити, що відсутність однакових критеріїв для визначення вікових меж молоді створює відповідні проблеми в їх соціальній адаптації до умов життя, а також у соціальному захисті. Позаяк у світі немає однакового критерію до визначення поняття «молодь», воно змінюється у зв'язку з обставинами, які притаманні тій чи іншій країні, особливо зі змінами демографічних, фінансових, економічних та соціально-культурних умов.

Хоча й існують різні тлумачення і критерії встановлення вікових меж для молоді, все ж можна говорити про наявність нижньої і верхньої вікової межі, яка охоплює дану категорію осіб. Слід звернути увагу на думку

О.В. Абашина, з якою слід погодитися, де зазначається, що **верхня вікова межа**, не дивлячись на її умовність, передбачає такий вік, у якому молода людина *стає економічно незалежною, спроможною створювати будь-які матеріальні та духовні цінності*. Верхня межа молоді (28 років) обумовлена періодом закінчення навчання, отримання професії, тобто завершенням підготовки до продуктивної праці у народному господарстві. Вона в даних умовах повинна визначатись в основному *професійним становленням, створенням продуктивної сім'ї, репродуктивним фактором та відтворенням освітнього рівня*.

Що стосується **нижньої межі**, слід зауважити, що приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати власні соціальні права, місце в суспільстві та своє призначення. З 15 років розпочинається період пошуку, коли молода людина починає замислюватись над тим, ким бути, яку професію, спеціальність обрати, де реалізувати свої здібності. Умови формування молодого покоління змушують багатьох 15-річних займатись трудовою діяльністю заради власного матеріального забезпечення [11, с.222-223].

Таким чином, з огляду на вищенаведене можна сформулювати відповідні чинники, які впливають на формування нижньої та верхньої вікової межі, що будуть наряду залежати від статистичних даних. Також слід зазначити, що існують відповідні чинники, які впливають одночасно і на нижню і на верхню межу, тому їх можна віднести до загальних чинників.

Так, до **чинників**, які впливають на вікові рамки щодо визначення категорії молоді, слід віднести:

– *біологічні чинники*, що впливають на розвиток людини як особистості, визначають репродуктивне функцію та можливості створити сім'ю.

– *психологічні чинники*, що визначають фази розвитку індивіда (підлітковий вік, юнацький вік), впливають на усвідомлення власних соціальних цілей, визначення місця в суспільстві та свого призначення, а

також спонукають до відтворенням освітнього рівня та професійного становлення;

– *історичні чинники*, що впливають на побудову суспільного устрою і формування нових підходів до визначення вікових меж. На початку розвитку людства поняття «молодь» не існувало. Очікувана тривалість життя первісної громадської системи становила 19-21 рік. У Стародавньому Римі середня тривалість життя людей коливалась у межах 27 років. У першій половині 19 століття в Англії 12-річний хлопчик наближався до повноліття. Наприкінці 19 століття середня тривалість життя в Росії становила всього 48 років. Таким чином, людина швидко виходила з дитинства і вступала в доросле життя;

– *економічні чинники*, які формуються в залежності від стану економіки та фінансової системи країни, що впливає на зростання соціальних потреб молоді через рівень соціального забезпечення, а це призводить до збільшення чи зменшення фінансування соціальних програм молоді. Під час високого загального рівня економічного зростання активного розвитку суспільних відносин формуються сприятливі умови для розвитку і функціонування молоді в країні, якщо ж економічний рівень задовільний, то відбуваються відповідний спад у розвитку і функціонуванні суспільних відносин;

– *політичні чинники*, які впливають із внутрішньої та зовнішньої політики держави. Конкретні політичні дії та ситуації створюють передумови для впровадження чи скасування вектора розвитку молодіжної політики, тому існує велика потреба у спокійній, конструктивній та творчій суспільно-політичній ситуації;

– *юридичні чинники*, що впливають на характер чинних законів і нормативних актів, які здійснюють правове регулювання в сфері соціального захисту і благополуччя населення;

– *демографічні чинники*, які позначаються на динаміці народжуваності, типовому складі сім'ї, середньому вікові життя людини.

З огляду на вищенаведене, на нашу думку, в умовах сьогодення варто відносити до групи молоді осіб віком від 15 до 24 років. Також слід зазначити, що, виходячи з розуміння поняття молоді, основних ознак та чинників, які впливають на формування даного поняття, можна виділити основну мету виокремлення такої категорії осіб у суспільстві, як «молодь». Тож основною метою такого виділення є створення безпечних умов для особи, яка належить до категорії молоді, щодо збереження та розвитку майбутнього й підтримки старшого покоління населення. Тому основним способом створення безпечних умов для молоді є її соціальний захист, в якому молодь виступає своєрідним унікальним об'єктом, оскільки існує дуже багато загроз, які можуть вплинути на дану соціальну групу.

І.І. Мечников наголошував на важливих рисах молодого покоління, що піддається впливу загроз на їх становище. По-перше, у молоді за звичайних умов життя не розвинений інстинкт самозахисту, тому молоді люди часто ризикують життям через дрібниці і не переживають за наслідки своїх вчинків. Молодість – це не тільки марна жертва, а й вік різноманітних знущань. По-друге, молодості властива дисгармонія, через що деякі молоді люди є підозрілими. Психологи відзначають, що молоді люди мають тонке сприйняття і сильне бажання ідеальних переживань. У молоді завжди є прагнення до самопожертви, вони щирі і великі шукачі правди. Дане твердження ще раз підтверджує необхідність соціального захисту молоді з боку держави, який супроводжується застосуванням відповідного механізму.

Великої уваги заслуговує Опис соціального розвитку № 5, підготовлений Відділом соціальної політики та розвитку сприяння інклюзії молоді через соціальний захист Департаменту ООН з економічних і соціальних питань, де наголошується на тому, що одного соціального захисту недостатньо для досягнення соціальної інтеграції молодих людей. Поліпшення охорони здоров'я, якості освіти та медичних послуг має вирішальне значення для сталого людського розвитку. Заходи, які допомагають молодим людям залишатися в школі, а також розширення

безкоштовної освіти та житла також важливі для соціальної інтеграції молодих людей. Соціальний захист молоді тісно пов'язаний з політичною діяльністю країни. Він найбільш ефективний у боротьбі з численними недоліками, з якими стикаються особливо вразливі молоді люди, такі як безпритульні та особи, які перебувають під опікою, при реалізації в тандемі з соціальними послугами. Для поліпшення доступу молоді до соціального захисту знадобиться більше точних даних про вплив соціального захисту на молодь та її адаптацію до дорослого життя [14].

Ще одним важливим моментом, який підкреслює важливість соціального захисту, є те, що для забезпечення сталого розвитку нашої державі необхідно формувати та впроваджувати соціальну підтримку молоді не епізодично, а на безперервній основі. Міжнародний досвід реалізації молодіжної політики в різних сферах потребує глибокого дослідження та широкого застосування. Основними напрямками забезпечення сталого розвитку суспільства в Україні є: підтримка молоді у соціально-трудої сфері та у сфері освіти й виховання; профілактика девіантної поведінки у молодіжному середовищі; модернізація житлової та сімейної молодіжної політики; підтримка молодіжних громадських об'єднань і організацій, оскільки сталий розвиток нашої держави насамперед пов'язаний з реалізацією важливих соціальних цілей української молоді – лідерів демографічного, соціально-економічного, політичного та духовного прогресу [15].

Таким чином, актуальність запровадження соціального захисту молоді не викликає сумнівів, але для повного розуміння зазначення соціального захисту даної категорії осіб слід охарактеризувати саме поняття «соціальний захист молоді» та визначити його природу.

Дещо іншого підходу до даного визначення дотримується Ю.О. Тарабукін, який пропонує розглядати поняття соціального захисту молоді у більш широкому розумінні. Він відзначає, що провідна мета соціального захисту молоді полягає у допомозі молодим людям набути

почуття гідності і віри у власні сили, бажання особистою працею досягти кращого життя, а не пасивно очікувати його. При цьому він наголошує, що соціальний захист можна розглядати у чотирьох аспектах:

1) як захист процесу формування і розвитку особистості молодої людини, що спрямований на забезпечення сприятливого проходження особою через кожен з етапів розвитку;

2) як захист середовища, в якому формується та розвивається особистість, де основна увага державних органів повинна зосереджуватися на екологічних елементах проживання людини, елементах вирішення соціальних, моральних та економічних проблем;

3) як захист прав і законних інтересів молоді;

4) як цільовий соціальний захист, що виявляється через допомогу молодим людям, сім'ям у вирішенні чітко окреслених завдань та допомогу особам, що перебувають на межі бідності [16]. З огляду на даний підхід можна сказати, що соціальний захист – це нерозривний процес формування у молодих людей особистості, захисту навколишнього середовища, що має відповідний вплив на розвиток молоді, супроводжується встановленням державою відповідних гарантій, що мають цільове призначення. На нашу думку, такий підхід виходить за рамки соціального захисту, позаяк соціальний захист – це відповідний комплекс правових, організаційних, економічних заходів, що спрямовані на забезпечення основних соціальних прав особи в країні, що допомагають вести боротьбу із чинниками, які впливають на якість життя населення.

Для більшого розуміння поняття соціального захисту слід проаналізувати доктринальні підходи до нього, що дасть можливість виділити основні критерії, які застосовуються для врегулювання соціального захисту молоді. Так, у своєму дослідженні П.Д. Пилипенко визначає соціальний захист як окрему ланку суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві з метою забезпечення широких

можливостей для всебічного розвитку і нормального життя людини [17, с. 13].

Дещо абстрактний підхід до визначення даного поняття використовує В.В. Лаврухін, який зауважує на тому, що соціальний захист має розглядатися як категорія, що відображає сукупність відносин, які складаються в суспільстві з приводу виробництва, розподілу і перерозподілу суспільного продукту з метою забезпечення адекватної соціальної адаптації і інтеграції індивідів, нездатних самостійно справитися з негативною дією соціальних ризиків [18, с. 69]

У даному випадку слід погодитися із визначенням, яке запропоноване Н.Б. Болотіною, котра зазначає, що соціальний захист слід розглядати у широкому розумінні як явище, яке становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі [19, с. 91]. У даному контексті мова йде про всі заходи, які держава використовує для забезпечення здійснення своєї соціальної функції. У зв'язку з цим елементи соціального захисту притаманні різним сферам суспільних відносин, у яких реалізуються громадянські соціальні права, а саме: соціальне страхування, соціальна допомога, медичне обслуговування, освіта, житлова політика тощо.

Слушну думку з приводу соціального права висловив С.М. Синчук, який зазначив, що право на соціальне забезпечення є лише складовою права на соціальний захист. Водночас наведене положення не вказує на конкретні елементи, які поряд із правом на соціальне забезпечення формують право на соціальний захист. Незрозумілим є й те, що законодавець вдається до деталізації лише одного права на соціальне забезпечення як складового права на соціальний захист, але при цьому не називає інших елементів [20, с. 31-32].

З огляду на вищенаведені підходи до розуміння категорії «соціальний захист» можна зазначити, що під соціальним захистом слід розуміти

комплекс прийомів і засобів держави, які спрямовані на реалізацію основних напрямів соціальної політики, зменшення соціальних ризиків та створення необхідних умов для існування особи в державі.

Таким чином, проаналізувавши різні точки зору на сутність досліджуваного поняття, можемо перейти до розгляду підходів до розуміння поняття соціального захисту молоді, оскільки воно досить складне в силу своєї природи.

Цікавий підхід до визначення соціального захисту молоді наводить О.С. Кайтанський, який зазначає, що при характеристиці поняття соціального захисту молоді слід виходити з широкого розуміння соціального захисту як діяльності держави, спрямованої на забезпечення формування та розвиток особистості, виявлення й усунення негативних факторів, які впливають на молодь, створення умов для її самовизначення та утвердження в житті.

Таким чином, поняття «соціальний захист молоді» тлумачиться в декількох значеннях:

- як система суспільних відносин;
- як комплекс організаційних, юридичних, економічних та фінансових заходів;
- як результат практичної реалізації соціальної політики держави щодо молоді;
- як правовий інститут у системі права соціального забезпечення.

Отже, поняття «соціальний захист молоді» автор розглядає як систему суспільних відносин, які виникають між фізичними особами віком від 14 до 35 років та органами державної влади з метою забезпечення умов для нормальної життєдіяльності даної групи та сприяння їх соціальному становленню та розвитку [6, с. 9-10].

Виходячи з вищевикресленої проблеми, можемо зазначити, що соціальний захист молоді являє собою систему організаційних, економічних й соціальних заходів та функцій держави, недержавних громадських

інституцій, спрямованих на забезпечення матеріального і духовного благополуччя молоді та гарантування належного рівня її життя.

Отже, на підставі вищезазначеного можна виділити такі основні ознаки соціального захисту молоді:

1) системність, яка включає в себе організаційні, економічні, соціальні заходи щодо забезпечення основних соціальних прав молоді в Україні;

2) законодавче гарантування. В основних нормативних актах, що регулюють соціальний захист молоді, встановлено відповідні форми соціального захисту молодих людей, які можуть застосовуватися до таких осіб. При цьому визначається їх сутність, мета, та умови застосування, а також передбачаються державні гарантії таким особам права на соціальний захист;

3) функціональність. Дана ознака проявляється в тому, що суб'єкти, які наділені відповідними повноваженнями щодо соціального захисту молоді, виконую низку різних функцій, що спрямовані на мінімізацію чи усунення соціальних ризиків для молодих осіб та компенсацію наслідків таких ризиків.

1.2 Нормативно-правове регулювання соціального захисту молоді в Україні

Дослідження питання про нормативно-правове регулювання соціального захисту молоді в Україні доречно розпочати з основних міжнародних договорів, що регулюють соціальний захист молоді, позаяк міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України та мають більшу юридичну силу у порівнянні з національними правовими актами. При розгляді питання про міжнародні зобов'язання України слід виходити з таких ключових позицій: 1) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; 2) Україна є одним із засновників та членом Організації Об'єднаних Націй, а отже, й учасником більшості міжнародних договорів, які укладалися

в рамках цієї організації; 3) Україна є правонаступником УРСР, тому підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними до проголошення незалежності України; 4) Україна є правонаступником прав і зобов'язків за міжнародними договорами СРСР у разі, якщо вони не суперечать Конституції України та її інтересам; 5) Україна є членом Ради Європи, а отже, й учасником значної частини міжнародних договорів, які були укладені в рамках цієї організації; 6) Україна проголосила своєю основною зовнішньополітичною ціллю інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури, тому й орієнтована на гармонізацію політичної, економічної, правової та соціальної систем з вимогами і стандартами Європейського Союзу, ОБСЄ та НАТО [21, с. 10].

Отже, можна здійснити класифікацію актів міжнародного регулювання соціального захисту молоді на відповідні групи. До **першої групи слід віднести акти, які видані Організацією Об'єднаних Націй**. Основним актом, який регулює соціальний захист молоді в світі, є *Загальна декларація про права людини*, прийнята і проголошена резолюцією № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, яка закріпила основоположні соціальні права людини в різних сферах суспільного життя, зокрема і в політичній, соціально-економічній та культурній. Вона також визнає гідність, рівність та невід'ємні права, що є основою для свободи, справедливості та загального миру.

Статтею 22 Декларації передбачено, що «кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави». Частина 3 статті 23 даної Декларації також визначає, що кожен, хто працює, має право на справедливу і належну винагороду, щоб забезпечити гідне життя для себе і своєї сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. Цей міжнародний

акт закріплює право на соціальний захист всіх осіб і передбачає, що «кожна людина має право на життєвий рівень, який включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування та є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» (ст. 25) [22].

Таким чином можна стверджувати, що даним документом було закріплено основоположні соціальні права кожної людини, а також передбачено відповідні гарантії щодо забезпечення реалізації прав і свобод, які викладені у Декларації, до повного їх здійснення.

Наступним міжнародним актом, що закріплює соціальні права молоді, є *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права*, який ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.1973.

Даний Пакт відповідає заявленим принципам Статуту ООН, який визнає гідність, невід'ємні права всіх членів суспільства, що є основою свободи, справедливості та миру. У ньому, зокрема, зазначається, що згідно з Загальною декларацією про права людини формування ідеалу вільної людини без страху і потреб можливе лише за умови, коли усі можуть користуватися своїми соціальними, економічними, політичними і культурними правами.

Основними особливостями, які регулюють питання соціального захисту молоді, є наступні:

1) держави, які є учасницями цього акта, зобов'язуються забезпечити право кожної людини створювати умови для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів і визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 8, 9);

2) здійснюється деталізація щодо суб'єктів соціального захисту молоді, а саме визначаються особливі заходи охорони і допомоги, які мають застосовуватися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації. Діти

і підлітки мають бути захищені від економічної і соціальної експлуатації (ч. 3 ст. 10) [23].

Наступним актом, який переважно спрямований на закріплення на законодавчому рівні відповідальності держави за свої дії, є *Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи*, прийнята в Генеральною асамблеєю ООН 09.12.1998. Даним актом було закріплено такі основні принципи:

1) кожна країна несе основну відповідальність і зобов'язання захищати, заохочувати та здійснювати всі права людини й основні свободи, особливо шляхом вжиття заходів, які можуть бути необхідними для створення всіх необхідних соціальних, економічних та політичних умов. Необхідно забезпечити, щоб усі особи, які перебувають під її юрисдикцією, окремо або спільно з іншими особами користувалися всіма цими правами і свободами. Кожна країна повинна вжити всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для забезпечення ефективного захисту прав і свобод, передбачених Загальною Декларацією прав людини (ст. 2);

2) держава несе відповідальність за прийняття законодавчих, судових, адміністративних чи інших відповідних рішень з метою сприяння розумінню всіма особами, які перебувають під її юрисдикцією, їхніх громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав (ст. 14) [24].

Таким чином, дана Декларація, крім того, що встановлює відповідальність осіб, забезпечує і встановлення основних принципів взаємовідносин людини, держави, громадськості та інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав людини.

Наступним важливим актом є *Конвенція про права дитини*, схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року та ратифікована постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.1991.

Її нормами передбачено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються

питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст. 3). Також важливим моментом є, те, що країни повинні вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, закріплених у цій Конвенції. З метою реалізації економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів, а при необхідності – в рамках міжнародного співробітництва (ст. 4) [25].

Іншим центральним актом у даній сфері виступає *Декларація соціального прогресу та розвитку*, яка прийнята резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1969 року. Даним актом передбачено, що сім'ї як основному осередку суспільства та природного середовища для зростання та благополуччя всіх її членів, особливо дітей та молоді, повинні надаватися допомога та захист, щоб вона могла повністю виконувати свої обов'язки в колективі (ст. 4), а також виховання молоді у дусі ідеалів справедливості та миру, взаємної поваги та розуміння між народами; поширення серед неї цих ідеалів; сприяння повній участі молоді у процесі національного розвитку (ч. 4 ст. 11).

Важливим аспектом даного акта є те, що держави мають вживати належні заходи для відновлення працездатності осіб з розумовими або фізичними вадами, особливо дітей та молоді, для того, щоб допомогти їм у повній мірі стати корисними членами суспільства; такі заходи повинні включати надання лікування та технічних пристосувань, можливостей освіти, професійної та соціальної орієнтації, навчання та пільг при працевлаштуванні, а також надання інших видів необхідної допомоги, створення соціальних умов, у яких непрацездатні особи не зазнавали б дискримінації через свої недоліки (ч. 4 ст. 19). Також у даному акті передбачаються заходи, спрямовані на підвищення рівня освіти, розвиток та розширення національних засобів масової інформації, їх раціональне і повне використання для забезпечення безперервного процесу освіти всього

населення та заохочення його участі в галузі соціального розвитку, конструктивне використання вільного часу, особливо часу дітей та підлітків (ч. 3 ст. 21) [26].

Доцільним вбачається також виділити Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 07 грудня 1965 року № 2037 (XX) *«Декларація про поширення серед молоді ідеалів світу, взаємної поваги та взаєморозуміння між народами»*, яка закріпила шість основоположних принципів соціального захисту молоді в світі.

Перший принцип полягає в тому, що молодь має виховуватися в душі миру, справедливості, свободи, взаємоповаги та розуміння, щоб підтримувати рівні права для всіх націй і народів, економічний і соціальний прогрес, роззброєння, міжнародний мир та безпеку. Тобто перший принцип базується на правильному вихованні молоді та формуванні її світосприйняття.

Другий принцип полягає в тому, що усі засоби виховання, включаючи керівництво з боку батьків чи сім'ї, освіти та інформації молоді, мають сприяти поширенню серед молоді ідеалів світу, гуманізму, свободи та міжнародної солідарності, а також усіх інших ідеалів, що допомагають зближенню народів та мають знайомити молодь із роллю, покладеною на Організацію Об'єднаних Націй, як інструмент збереження та підтримання миру, а також сприяння міжнародному взаєморозумінню та співпраці.

Третій принцип передбачає основні засади, які повинні застосовуватися до молоді під час їх виховання, усунення дискримінації в майбутньому і становлення в молодих людей поваги до інших осіб. Молодь має виховуватися на основі пошани гідності та рівності всіх людей, без будь-якої різниці за ознакою раси кольору шкіри, етнічного походження або переконань, а також у душі поваги до основних прав людини і права народів на самовизначення.

Четвертий принцип, що закріплений даною Декларацією, проголошує мету зближення молоді через галузі освіти, культури та спорту, а також на

основі заохочування та розширення серед молоді всіх країн взаємного обміну, поїздок, туризму, зустрічей, вивчення іноземних мов, поріднення міст та університетів без будь-якої дискримінації, а також інших подібних видів діяльності .

П'ятий принцип Декларації вказує на необхідність заохочування національних та міжнародних об'єднань молоді до сприяння цілям Організації Об'єднаних Націй, особливо щодо підтримки міжнародного миру та безпеки, розвитку дружніх відносин між народами, що ґрунтуються на повазі суверенної рівності держав, здійснення остаточної ліквідації колоніалізму та расової дискримінації, а також інших порушень прав людини. Відповідно до цієї Декларації молодіжні організації повинні у своїх сферах діяльності вжити всіх необхідних заходів для того, щоб без будь-якої дискримінації зробити свій внесок у роботу з виховання молодого покоління відповідно до цих ідеалів. Зазначені вище організації, засновані на 1-му принципі свободи об'єднання, мають сприяти вільному обміну ідей у дусі принципів цієї Декларації та цілей Організації Об'єднаних Націй. Усі молодіжні організації повинні дотримуватися принципів, викладених у цій Декларації.

Шостий принцип даної Декларації полягає в тому, що основною метою виховання молоді має бути розвиток всіх її здібностей, формування людей, які володіють високими моральними якостями, глибоко віддані благородним ідеалам миру, свободи, гідності і загальної рівності та сповнені почуттям поваги і любові до людства та його творчої праці. Важлива роль у цьому аспекті належить сім'ї. Молодь має усвідомити свою відповідальність у світі, яким вона покликана буде вершити, і її має надихати віра у світле майбутнє людства [27].

Таким чином, з огляду на дану Декларацію можна говорити про те, що вона заклала базові принципи, які спрямовують сім'ї на гідне виховання молоді, а також формування у молодих людей шанобливого ставлення до себе і всього оточення.

Аналізуючи дану групу нормативних актів, які прийняті Організацією Об'єднаних Націй, можна констатувати, що в переважній більшості з них відображені норми, в яких закріплені загальні засади правового регулювання такої особливої категорії населення, як молодь.

Наступною групою є акти, прийняті Міжнародною організацією праці, позаяк вона є однією з найстаріших міжнародних організацій. У 1946 році МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП розробляє міжнародні трудові стандарти у вигляді конвенцій та рекомендацій, які встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свобода асоціацій, право на організацію, колективні переговори, заборона примусової праці, гендерна рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних трудових принципів і прав, створення більших можливостей для працівників з метою забезпечення гідної зайнятості та гідної оплати праці, підвищення соціального захисту всіх верств населення, посилення трипартизму та соціального діалогу.

Одним із актів МОП є Конвенція МОП *про мінімальний вік для прийому на роботу* № 138 від 26.06.1973, що спрямована на забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків [28].

Ще одним актом є Рекомендація МОП щодо спеціальних програм забезпечення зайнятості та підготовки молоді в цілях розвитку № 136 від 23 червня 1970 року, в якій ідеться про конкретні програми, спрямовані на те, щоб дати можливість молоді брати участь у заходах економічного та соціального розвитку своєї країни та здобути освіту, кваліфікацію і досвід, які сприятимуть її довгостроковій економічній діяльності та розвитку в суспільстві. Такі програми повинні містити елементи, що спрямовані на захист людської гідності і розвиток особистості та почуття особистої і суспільної відповідальності [29]. В основі даного нормативного акта

закладено основи, що повинні відображатися в національних програмах у галузі зайнятості молоді, особливо безробітної, навчання молоді. Вони мають спрямовуватися на задоволення поточних та невідкладних економічних і соціальних потреб.

Особливого значення в сфері соціального захисту набуває Конвенція МОП *про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях* від 23.06.1965 № 124, сутність якої полягає в тому, що існує велика небезпека для здоров'я молодих людей, які зайняті на підземних роботах у шахтах і копальнях, тому міжнародна спільнота прийняла відповідні норми, які передбачають, що придатність до підземних робіт в шахтах і копальнях до досягнення віку 21 року визначається за допомогою попереднього медичного огляду та періодичних медичних оглядів. Даним актом також передбачено, що кожен член Організації, який ратифікував цю Конвенцію, зобов'язується створити відповідну систему інспекції для контролю за застосуванням Конвенції або відстежування діяльності відповідної інспекції [30].

Таким чином, можна зауважити, що дана група нормативних актів спрямована передусім на захист здоров'я молодих людей при прийнятті на роботу, а також під час виконання ними своїх трудових обов'язків та приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними програмами щодо захисту молоді від безробіття і забезпечення права на здобуття освіти.

Наступною групою є **міжнародні договори, що укладаються Радою Європи та Європейським Союзом**. Дана група актів формує передумови для розвитку молодіжної політики на території Європейського Союзу і має обов'язковий характер стосовно імплементації договорів у зазначеній сфері в національне законодавство країн-учасників. Одним із основних нормативних актів є *Європейська соціальна хартія (переглянута)* від 03 травня 1996 року, ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 року.

Ця Хартія регулює великий спектр прав людини у повсякденному житті, які, зокрема, стосуються й молоді. Серед них слід виділити такі:

1) право на працю, що передбачає:

- дотримання високих і стабільних показників рівня зайнятості з перспективою досягнення повної зайнятості;
- захист прав працівників на вільний вибір професії і заробітку собі на життя;
- формування чи забезпечення функціонування безкоштовних служб з працевлаштування для всіх працівників;
- забезпечення та сприяння належній професійній орієнтації і підготовці чи перекваліфікації працівників;

2) право на справедливі умови праці, що має на меті забезпечення ефективного здійснення права на справедливі умови праці, які передбачають:

- встановлення тривалості робочого дня, тижня і скорочення робочого часу;
- встановлення оплачуваних державних святкових днів, щорічної оплачуваної відпустки тривалістю не менше чотирьох тижнів;
- усунення ризиків щодо робіт з небезпечними або шкідливими умовами праці;
- забезпечення щотижневого відпочинку;
- забезпечення належних умов праці на роботах у нічний час;

3) право на безпечні та здорові умови праці, що передбачає:

- впровадження політики в галузі охорони праці, виробничої гігієни і виробничого середовища, метою якої є покращення гігієни та безпеки праці, а також запобігання нещасним випадкам та травматизму, пов'язаним з промисловою діяльністю, шляхом мінімізації причин небезпек, властивих виробничому середовищу;
- запровадження правил з техніки безпеки та гігієни праці;
- здійснення заходів з нагляду за дотриманням вимог;
- сприяння розвитку для всіх працівників служб виробничої гігієни;

4) право дітей та підлітків на захист, що є основоположним правом на соціальний захист та соціальне забезпечення молоді, яке проявляється через:

– встановлення мінімального віку прийняття на роботу, що становить 15 років, за винятком дітей, зайнятим виконанням легкої роботи, яка не завдає шкоди здоров'ю, моралі чи вихованню дітей;

– закріплення на законодавчому рівні норми, відповідно до якої мінімальний вік працевлаштування, де умови праці вважаються небезпечними або шкідливими для здоров'я, становить 18 років;

– заборону використання праці тих, хто ще навчається, на роботах, які можуть порушити процес їх повноцінної підготовки;

– обмеження робочого часу для осіб віком до 18 років відповідно до їхніх потреб у розвитку, зокрема їх потреб у навчанні;

– визнання права молодих працівників і учнів на справедливу заробітну плату чи іншу відповідну допомогу;

– встановлення правила, згідно з яким час, витрачений підлітками за згодою роботодавця на професійну підготовку в нормовані робочі години, зараховується як робочий час;

– встановлення норми, відповідно до якої: працюючі особи молодше 18 років мають право на щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше чотирьох тижнів; забороняється застосувати працю осіб молодше 18 років на роботах у нічний час, за винятком робіт, визначених національним законодавством;

– забезпечення регулярного медичного огляду особам молодше 18 років;

– забезпечення захисту дітей та підлітків від фізичних та моральних загроз, яким вони піддаються, зокрема від загроз, які прямо чи опосередковано є результатом їхньої роботи;

5) право на соціальну та медичну допомогу, що проявляється у наступному:

- наданні будь-якій малозабезпеченій особі, яка не може самостійно або з інших джерел отримати достатні ресурси, допомоги, включаючи допомогу соціального страхування, допомогу у разі хвороби, догляд, необхідний відповідно до стану її здоров'я;

- забезпеченні існуючого переліку політичних або соціальних прав тих, хто отримує таку допомогу;

- забезпеченні отримання від відповідних державних або приватних служб допомоги, яка може бути необхідна для запобігання, подолання або полегшення особистих чи сімейних негараздів;

б) право на користування послугами соціальних служб, мета якого полягає у забезпеченні ефективного здійснення права на соціальні послуги. Реалізація зазначеного права здійснюється за допомогою:

- сприяння функціонуванню служби або створенню служб, які використовують методи соціальної роботи, сприяють добробуту та розвитку як окремих осіб, так і груп людей, їх адаптації до соціального середовища;

- заохочування добровільних та інших осіб та організацій до участі у створенні та реалізації таких послуг;

7) право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист, що передбачає повний розвиток їх особистості, фізичних і розумових здібностей, де сторони зобов'язуються самостійно або у співпраці з державними та приватними організаціями вживати всіх належних і необхідних заходів для:

- забезпечення дітям та молоді (з належною повагою до прав та обов'язків їхніх батьків) піклування, допомоги, освіти та навчання, яких вони потребують;

- захисту дітей та молоді від недбайливості, насильства чи експлуатації;

- надання захисту і спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або загалом позбавлені допомоги своїх сімей;

– надання дітям та молоді безкоштовної початкової та середньої освіти і заохочення регулярного відвідування школи;

8) право на захист від бідності та соціального відчуження, що проявляється у забезпеченні ефективного здійснення права на захист від бідності та соціального відчуження, де сторони зобов'язуються вживати заходів як частину спільного та скоординованого підходу для забезпечення ефективного доступу для людей, які живуть або знаходяться під загрозою соціального відчуження чи бідності, і членів їхніх сімей, зокрема до роботи, житла, навчання, освіти, культури та соціальної справи і медичного догляду [31].

Також особливістю даного нормативного акта є те, що він передбачає механізм контролю, заснований на національних звітах держав-учасниць (Протокол 1991 року) та систему колективного відшкодування (Протокол 1995 року), що дозволяє профспілкам та неурядовим організаціям, серед іншого, подавати колективні позови. Європейський комітет соціальних прав (ECSR) є органом, відповідальним за контроль за дотриманням Хартії в державах-учасницях. Комітет складається з 15 незалежних і неупереджених членів, які обираються Радою Комітету міністрів Ради Європи на шестирічний термін з можливістю переобрання.

Таким чином, Хартія відображає основні права молоді щодо захисту здоров'я, безпечних умова праці, соціального захисту, соціальних послуг, а також запроваджує механізм нагляду і контролю за дотримання даних норм її державами-учасницями, що дає можливість притягнути винних до відповідальності в разі порушення основних прав молоді.

Наступним документом є *Європейська конвенція про здійснення прав дітей* від 25 січня 1996 року № 160. В Україні її ратифіковано Законом № 69-V (69-16) від 03.08.2006. Дана Конвенція поширюється на дітей, які не досягли 18-річного віку [32]. Мета даного акта полягає в забезпеченні інтересів дітей, захисті їхніх прав, наданні їм процесуальних прав та сприянні здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти

особисто або через інших осіб чи органів будуть поінформовані й допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються. У ній також визнається важливість ролі батьків у захисті та підтримці прав і найвищих інтересів дітей і наголошується на тому, що держава у разі необхідності має також брати участь у такому захисті й підтримці. Таким чином, через дану Конвенцію запроваджується процесуальний захист певної категорії молоді, тобто осіб, які не досягли 18 років, і наголошується на тому, що батьки виступають основним суб'єктом у забезпеченні соціального захисту таких осіб.

Важливу роль у розвитку соціального захисту молоді в Україні відіграв євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави. Одним із основоположних двосторонніх **актів у рамках партнерства Україна – Європейський Союз** стала *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони* [33]. Основними цілями даного акта є:

- сприяння поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах і агентствах;

- забезпечення необхідних рамок для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;

- сприяння, збереження й зміцнення миру та стабільності у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року;

- запровадження умов для посилених економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, як це визначено у розділі IV «Торгівля і питання,

пов'язані з торгівлею» цієї Угоди, та підтримка зусиль України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, зокрема, шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС;

– посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод;

– запровадження умов для дедалі тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес [33].

Також слід зазначити, що даний акт спрямовується і на регулювання соціального захисту молоді. Ним закріплено трудові стандарти, відповідно до яких Сторони підтверджують свою відданість сприянню торгівлі таким чином, щоб забезпечити повну та ефективну зайнятість і гідну роботу для всіх, включаючи чоловіків, жінок і молодь (ст. 291).

Окремо в Угоді визначено главу 23 «Освіта, навчання та молодь», яка закріпила фундаментальні основи щодо сприяння соціальному захисту молоді в Україні та встановила, що Сторони сприяють розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур.

Сторони домовилися також заохочувати поглиблення співробітництва та обмін досвідом в галузі молодіжної політики та неформальної освіти для молоді, що спрямовано на:

а) сприяння інтеграції молоді в суспільство загалом, заохочення її до активної громадянської позиції та ініціативності;

б) сприяння молоді в отриманні знань, навичок та професійних умінь поза освітньою системою, зокрема в системі волонтерства, та визнання цінності такого досвіду;

с) активізацію співробітництва з третіми країнами;

д) розвиток співробітництва між молодіжними організаціями в Україні, ЄС та його державах-членах;

е) просування здорового способу життя з особливим акцентом на молодь (ст. 434) [33].

Як вважає О.С. Кайтанський, модернізація системи вищої освіти допоможе вирішенню соціально-економічних проблем, наприклад, кращому регулюванню ринку праці. Взаємодія між освітніми закладами підвищить рівень мобільності молоді та можливість глибокого обміну знаннями і навичками. Це зменшить обсяги витоку робочої сили та інтелектуального потенціалу з України. Зазначені напрями важливі до опрацювання та імплементації в національне законодавство [6, с. 64-65].

Таким чином можна констатувати, що дана Угода спрямована на гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, що супроводжується тісною співпрацею між членами Угоди та в подальшому деталізується в двосторонніх договорах України з іншими державами Європи. Серед таких двосторонніх договорів, що регулюють соціальний захист молоді, слід виділити *Угоду між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян [34]*, *Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення [35]*, *Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення [36]*, *Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення [37]*, *Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення [38]*, *Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення [39]*, *Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення [40]* та інші. Виходячи з аналізу даних нормативно-правових актів, можемо сказати, що вони спрямовані на програми спільних дій та умови співпраці компетентних органів державної влади у сфері соціальної та трудової політики.

Розглядаючи євроінтеграційний напрямок, зазначимо, що слід навести думку Л.Ю. Малюги, яка в своїй роботі акцентувала увагу на тому, що вплив процесів глобалізації у контексті євроінтеграції України, які пов'язані з

реформуванням системи соціальної системи України, яка безпосередньо включає в себе страхування, охорону праці, пенсійне забезпечення, політику зайнятості та інші галузі соціальної політики, обумовлює потребу в приділенні особливої уваги окремим із названих сфер суспільного життя. При цьому такі сфери потребують відповідних змін з урахуванням практики, стандартів та тлумачення окремих положень уповноваженими органами Європейського Союзу. В цьому аспекті адаптація є ключовим процесом приведення нормативних актів, які регулюють сферу соціального захисту у відповідність із законодавством ЄС [41, с. 151].

Особливостями таких двосторонніх договорів є те, що вони стосуються працівників, які є громадянами країн, що уклали дані акти, і членів їхніх сімей, а також поширюються на осіб, які мають статус біженця відповідно до Женевської конвенції від 28.07.1951, та осіб без громадянства, котрі проживають на території однієї з країн, яка уклала даний акт, та членів їх сімей згідно з Конвенцією від 28.08.1954. Таким же чином Угода поширюватиметься на осіб зі статусом біженців і на членів їх сімей.

Основними сферами регулювання соціальних відносин за даними двосторонніми договорами є: виплата соціальних пенсій, виплата соціальних компенсацій, питання щодо соціального страхування, питання зайнятості і працевлаштування осіб. Отже, слід зазначити, що двосторонні міжнародні договори відіграють важливу роль у регулюванні соціального захисту не тільки молоді, а й суспільства в цілому у нашій країні. Перелік таких угод не дуже великий, що спричинює відповідні проблеми взаємовідносин з іншими державними, з якими не укладено таких договорів, позаяк міграційні процеси за останні роки посилилися і їх основною категорією є саме молодь, яка масово виїжджає за кордон з метою пошуку нової роботи. Суб'єктами зазначених процесів виступають й іноземці, які приїжджають працювати в Україні. Тому укладення таких договорів в майбутньому сприятиме удосконаленню соціального захисту молоді не тільки в Україні, а й інших

країнах світу. Їх існування могло б значно покращити умови праці трудових мігрантів.

Таким чином, підсумовуючи аналіз вищенаведених груп міжнародних актів, наведемо думку О.С. Кайтанського, який, зокрема, зазначав, що, гарантуючи та забезпечуючи права людини і громадянина на рівні міжнародних стандартів, соціально-правова держава не повинна безпідставно втручатися в приватне життя людини, намагатися вирішувати за неї всі її життєві проблеми. Українська держава покликана створити умови, за допомогою яких люди самі могли вирішувати свої проблеми. У цьому напрямку йде розвиток конституційного процесу та реформування політико-правової системи в Україні. Дані концептуальні положення повною мірою стосуються молодіжної політики держави, елементом якої є соціальний захист молоді. У разі відсутності в Конституції України спеціальних норм щодо соціального захисту молоді застосовуються положення розділу I «Загальні засади», розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» та інших конституційних норм [6, с. 31].

Отже, участь України у перелічених вище міжнародних договорах зобов'язує нашу державу до встановлення законодавчих гарантій та запровадження механізмів реалізації основних соціальних прав людини, серед яких:

1) право на соціальне забезпечення та здійснення необхідних для підтримання гідності і вільного розвитку особи прав у економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль та міжнародного співробітництва відповідно до структури і ресурсів кожної держави;

2) право на достатній життєвий рівень, тобто такий життєвий рівень, який включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування і є необхідним для підтримання здоров'я і добробут людини та її сім'ї;

3) право на соціальне забезпечення, що поширюється на випадки безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості та інші випадки втрати засобів до існування через незалежні від особи обставини;

4) право на користування послугами соціальних служб, що розкривається через зобов'язання сприяти функціонуванню соціальних служб або створювати такі служби, заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні соціальних служб;

5) право інвалідів на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства, підкріплене зобов'язаннями вживати заходів для забезпечення інвалідам орієнтування, освіти та професійної підготовки, коли це можливо, у межах загальних програм, коли ж це видається неможливим – у державних чи приватних спеціалізованих закладах, а також сприяти їхньому доступові до роботи, надавати допомогу в усуненні перешкод для спілкування і пересування;

6) право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист, обумовлене обов'язком держави щодо надання соціальної допомоги та допомоги сім'ям із дітьми, в т. ч. надання сім'ям житла, допомоги щойно одруженим та інших відповідних засобів;

7) право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист, що включає забезпечення дітям і підліткам (з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків) догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, а також надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей;

8) право осіб похилого віку на соціальний захист, зокрема надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, вільно обирати спосіб життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть (зокрема

через забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я), в т. ч. гарантії для осіб похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, надання належної допомоги з повагою до їх особистого життя та забезпечення їх участі у прийнятті рішень щодо умов їхнього життя;

9) право на захист від бідності та соціального відчуження, тобто надання соціально незахищеним особам ефективного доступу до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури, а також соціальної та медичної допомоги [21].

Можна констатувати, що міжнародні договори й угоди, які ратифікувала чи уклала наша держава, в переважній більшості містять відповідні стандарти і напрямки розвитку, а також пріоритетні задачі, які стоять перед світовою спільнотою у вирішенні питання про соціальний захист молоді. Дотримуючись напрямків і норм, що базуються на основних принципах та міжнародних стандартах, держава повинна самостійно визначати першочергові задачі, які потрібно вирішити всередині країни, щодо соціального захисту молоді і подальших кроків, спрямованих на дотримання зобов'язань, взятих на себе у рамках міжнародних договорів і угод.

Крім великої кількості нормативних документів, які прийняті міжнародними організаціями, а також двосторонніх договорів між державами, національне законодавство також має значну кількість нормативних актів, що регулюють соціальний захист молоді. Тому наступною групою актів у досліджуваній сфері є **акти національного законодавства**.

Основним актом у даній групі є *Конституція України* [1], що має норми, спрямовані на всіх громадян, зокрема і на соціальний захист молоді, серед яких слід виділити: права на життя, здоров'я, честь, гідність й недоторканність та безпеку, які визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Також в Основному Законі закріплені положення, згідно з якими держава гарантує: захист прав усіх суб'єктів й

соціальну спрямованість економіки (ст. 13); соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у ЗСУ та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17); право на соціальний захист, що включає *право на забезпечення у разі непрацездатності, безробіття, державне соціальне страхування та інші джерела соціального забезпечення, пенсії, інші види соціальних виплат та допомог* (ст. 46); *право на житло* (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49). Цей документ також гарантує рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, де утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється державою (ст. 52) та забезпечує основи соціального захисту охорони дитинства (ст. 92).

Отже, зазначені права на соціальний захист молоді закріплені на найвищому законодавчому рівні, що гарантує цій категорії осіб належний захист і охорону їхніх прав та інтересів у країні. Таким чином, норми Конституції насамперед спрямовані на врегулювання таких основних аспектів соціального захисту молоді, як:

- 1) охорона здоров'я, що включає в себе медичну допомогу, медичне страхування;
- 2) право на соціальне забезпечення, що включає право на соціальне страхування, право на пенсії, право на освіту, забезпечення житлом;
- 3) право на соціальну допомогу;
- 4) право на соціальну підтримку;
- 5) право на соціальне обслуговування.

Основним нормативно-правовим актом у досліджуваній сфері є Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 № 1414-IX [12]. Його головна мета – створення умов для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, підвищення рівня її самостійності та конкурентоспроможності, забезпечення активної участі молоді в суспільному

житті та підтримка молодіжної політики в країні. Даним Законом визначено основні завдання молодіжної політики, серед яких є:

– забезпечення соціального захисту молоді, що проявляється в **підтримці молоді** в реалізації її соціально-економічного потенціалу, у тому числі для вирішенні житлових питань, питань професійного розвитку, працевлаштування, задоволення освітніх, медичних, культурних та інших потреб;

– сприяння створенню умов для надання соціальних гарантій, механізмів соціалізації та інтеграції молоді в соціальні процеси, соціального забезпечення та підтримки молоді; розроблення, впровадження та розвиток освітніх програм для молодих працівників, членів молодіжних та дитячих громадських об'єднань, інтеграція молоді з тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб до українського соціокультурного простору (ст. 3);

– сприяння органами державної влади, до повноважень яких належать питання формування та реалізації політики у сферах, пов'язаних з вирішенням питань молоді, розвитку молодіжної інфраструктури, молодіжних центрів, інших установ, що забезпечують вирішення питань соціального захисту, самореалізації та розвитку потенціалу молоді (статті 8, 9).

У березні 2021 року затверджено *Національну молодіжну стратегію* до 2030 року. Документ передбачає створення умов для посилення самостійності молодих людей, формування у них навичок здорового способу життя, розвитку фізичної культури, здорового харчування тощо. Дана Стратегія визначає основні пріоритети, серед них:

1) безпека – підвищення безпечності середовища і посилення життєстійкості молоді;

2) здоров'я – формування навичок здорового способу життя, розвиток фізичної культури, культури здорового харчування та психогігієни;

3) спроможність – залучення молоді до участі у суспільному житті, підвищення її самостійності, конкурентоспроможності, формування у молоді громадянських компетентностей;

4) інтегрованість – підвищення мобільності, соціальної і культурної інтеграції молоді в суспільне життя України та світу.

Ці пріоритети поширюються на всі вікові категорії і реалізуються через завдання та заходи, що враховують особливості життя молоді [42].

У подальшому дана Стратегія дала поштовх до того, що у червні 2021 року затверджено *Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021-2025 роки* та внесено зміни до деяких актів Кабінету Міністрів України. Мета програми – створення можливостей для самореалізації та розвитку потенціалу молоді в Україні, її участі та інтеграції у суспільне життя, оскільки за даними дослідження 56 % молоді в Україні не знають, не цікавляться, не виявляють бажання та інтересу до участі у суспільному житті; 27,3 % молоді поінформовані про ті чи інші форми участі, знають про різні інструменти участі, вагаються та не користуються ними; 16,7 % молоді так чи інакше беруть участь у суспільному житті. Слід зазначити, що одним із пріоритетних питань молодіжної сфери Європейського Союзу також є підвищення рівня участі молоді в суспільному житті країн ЄС. За даними міжнародного проєкту регулярних опитувань громадської думки «Євробарометр» за 2019 рік понад три чверті загальної кількості молоді, яка проживає у країнах Європейського Союзу, бере участь у різних формах діяльності та долучається до суспільного життя, а лише 4 % молодих людей не залучені до жодної з форм участі молоді [43].

Дана програма дасть можливість забезпечити соціальне захист, а саме: зростання чисельності молоді із сформованим відповідальним ставленням до власного здоров'я; зменшення чисельності молоді, яка має соціально небезпечні захворювання, психічні розлади та різні форми залежності від психоактивних речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин, алкоголю та тютюнових виробів; зростання чисельності молоді, яка має

знання та навички з планування сім'ї та репродуктивного здоров'я; підвищення рівня поінформованості суспільства про потреби молоді з числа осіб з інвалідністю та підвищення ступеня її інтеграції; збільшення відсотка молоді з інвалідністю, яка бере участь у діяльності інститутів громадянського суспільства та молодіжних центрів, має досвід волонтерської діяльності, користується формами безпосередньої участі.

Наступним важливим нормативним документом, що регулює соціальне забезпечення молоді, є Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» № 1875-ІХ від 16.11.2021. Даний нормативний документ спрямований на оцінювання потреб у соціальних послугах молоді, плануванні, організації, координації та наданні їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг. Ним визначено основні соціальні послуги даної категорії населення, а саме :

1) соціальну профілактику, що включає здійснення: комплексних заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, домашньому насильству та жорстокому поведженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці; систематичного обліку та догляду за дітьми й молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки; інформаційної, просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ї, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання чи роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя;

2) соціальну реабілітацію, яка передбачає здійснення заходів, спрямованих на оптимізацію і та коригування ставлення сім'ї, дітей та молоді до відповідального батьківства, формування у них навичок до самообслуговування, самостійного життя та інтеграції в суспільство, соціальний патронажу патронаж дітей, які відбували або відбувають

покарання у виді позбавлення волі, та молодих людей, які відбували або відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі;

3) соціальний супровід, який покладається на державні органи у цій сфері, що здійснюють соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, соціальний супровід прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів та прийомних батьків;

4) консультивання, що передбачає комплекс заходів, вжитих протягом періоду, необхідного для виходу зі складної життєвої ситуації та адаптації людини, сім'ї до нового соціального середовища, спрямованих на усунення/пристосування обмежень у житті, збереження соціальної незалежності та продовження соціальної активності особи [44].

Даний нормативно-правовий документ ґрунтується на Конституції України і Законі України «Про соціальні послуги» та інших нормативно-правових актах [45].

Ще одним нормативним документом, що охоплює сферу **здоров'я** молоді, є Закон України «*Основи законодавства України про охорону здоров'я*» № 1967-IX від 16.12.2021, який спрямований на соціальний захист молоді в сфері охорони здоров'я. Він передбачає піклування про зміцнення та охорону здоров'я дітей і підлітків, обов'язок батьків піклуватися про здоров'я своїх дітей, їх фізичний та духовний розвиток, ведення здорового способу життя. Крім того, цей акт передбачає забезпечення дітей і підлітків медичною допомогою, що надається закладами охорони здоров'я та лікарями, які провадять підприємницьку діяльність з медичної практики як фізичні особи-підприємці, здійснення контролю за трудовим і виробничим навчанням та умовами праці підлітків, який дозволяє чітко встановити відповідність законодавству роботи за тими професіями, які відповідають їх віку, фізичному і розумовому розвитку та стану здоров'я. Трудове та виробниче навчання проводиться під систематичним медичним контролем. Контроль за умовами праці підлітків, а також проведенням спеціальних заходів, спрямованих на запобігання захворюванням підлітків, здійснюють

органи і заклади охорони здоров'я разом з власниками підприємств, установ, організацій, а також органами управління освітою, громадськими організаціями. Запроваджено обов'язкові медичні огляди підлітків для вирішення питання про прийняття їх на роботу. Медичні огляди працюючих підлітків повинні проводитись регулярно, але не рідше одного разу на рік [46].

Наступний блок нормативних документів спрямований на соціальний захист молоді в сфері освіти. До нього слід віднести закони України «Про освіту» № 1838-IX від 02.11.2021 [47] (забезпечує всебічний розвиток, виховання та соціалізацію особистості, яка здатна жити в суспільстві та цивілізовано взаємодіяти з природою), «Про фахову передвищу освіту» № 1709-IX від 07.09.2021 [48] (визначає порядок, умови, форми та особливості професійної вищої освіти та регулює суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язки фізичних та юридичних осіб, які залучаються до реалізації цього права, та визначає компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері професійної вищої освіти), «Про вищу освіту» № 1838-IX від 02.11.2021 [49] (встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади системи вищої освіти, створює умови для зміцнення взаємодії органів державної влади та бізнесу з вищими навчальними закладами на засадах автономії вищих навчальних закладів, поєднуючи освіту з наукою та промисловістю для підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку, самореалізації особистості, задоволення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих спеціалістах).

До підзаконних нормативно-правових актів даної сфери можна віднести:

1) укази Президента України «Про Положення про гранти Президента України для випускників професійно-технічних навчальних закладів» від 28

грудня 2004 року [50] та «Про Положення про щорічну премію Президента України для молодих вчених» від 12 червня 2000 року [51];

2) Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [52], який встановлює правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії соціального захисту працюючих громадян у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями, життям і здоров'ям. Також слід наголосити на тому, що норми даного Закону розповсюджуються на всіх без винятку працівників, що включають у себе і молодь.

Наступним важливим нормативним актом є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 1095-IX від 16.12.2020 [53]. Даний нормативний акт спрямований на організаційні, соціальні гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; він є невід'ємною частиною законодавства про захист дітей.

При цьому деякі положення даного нормативного акта мають цільове спрямування на соціальний захист молоді. Мова, зокрема, йде про статтю 39⁴, яка передбачає залучення обдарованих осіб із числа випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до позашкільних виховних закладів; у ній також зазначено, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування спільно з підприємствами, організаціями, науково-дослідними установами, закладами вищої освіти, об'єднаннями громадян створюють позашкільні навчальні заклади з метою задоволення потреб дітей у сфері додаткової освіти, розвитку творчих здібностей, організації змістовного відпочинку та оздоровлення молоді, а також заклади пошуку, підтримки та розвитку обдарованої молоді в різних сферах життя, залучають до таких закладів обдаровану молодь з числа випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З даної норми можна зробити

висновок, що держава впроваджує соціальний захист молоді шляхом соціальної підтримки, яка проявляється через створення закладів, що покращують соціальний стан деякої категорії молоді.

Подальшими кроками у розвитку молодіжного законодавства стало видання низки підзаконних нормативно-правових актів, зокрема постанови Кабінету Міністрів України *«Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та саодиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла»* від 29.05.2001 [54]. Даний підзаконний нормативно-правовий акт, який ґрунтується на положеннях Закону України *«Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»*, визначає порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та саодиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла. Основною особливістю зазначеного нормативно-правового акта є те, що саодинокими молодими громадянами він визначає осіб віком до 35 років включно. В даному випадку виникає деяка колізія з нормами Закону України від 1993 року *«Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»*, у якому встановлено, що до молоді слід віднести осіб віком від 15 до 28 років.

З даного приводу існує думка, що вікові межі молодих людей (до 35 років) у постанові Кабміну від 2001 року визначено з прицілом на можливе отримання ними кредитів на житло. У цьому випадку політика молодіжного кредитування мала б реальний сенс.

Проте, на нашу думку, в законодавстві доцільно дотримуватися принципу відповідності норм підзаконних актів положенням законів для подальшого уникнення непорозуміння і визначення єдиного показника щодо вікових меж молоді.

Наступним актом, який спрямований на соціальне обслуговування молоді і в деяких питаннях деталізує окремі питання кредитування молодих сімей, є постанова Кабінету Міністрів України від 04 червня 2003 року № 853

*«Про затвердження Порядку часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла» [55]. У ній встановлений механізм повернення відсотків за кредитами, наданими комерційними банками молодим сім'ям та самотнім молодим людям на будівництво (реконструкцію) та купівлю квартири. Також сюди слід віднести постанову Кабінету Міністрів України від 27.05.2000 № 844 *«Про затвердження Порядку надання молодим громадянам пільгових довгострокових кредитів на здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання незалежно від форм власності» [56], яка наразі втратила чинність, але згідно з нею у відповідний час молодим особам віком до 28 років передбачалося надання пільгового державного кредиту на денне, вечірнє та дистанційне навчання у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності, які успішно склали вступні іспити для навчання за будь-яким напрямом вищої освіти.**

Таким чином, можна стверджувати, що в переважній більшості підзаконні нормативно-правові акти спрямовувались на соціальне обслуговування молоді шляхом надання їй кредитів на житло, навчання, що спонукало молодих людей до розвитку і функціонування в суспільстві як рівноправного суб'єкта.

Підводячи підсумок, акцентуємо увагу на тому, що сфера правового регулювання соціального захисту молоді досить широка. Загалом за нормативним спрямуванням можна виділити основні вектори, на які спрямовані норми нормативних документів, а саме:

1) соціальне забезпечення молоді, що являє собою систему соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист молоді від соціальних загроз, що проявляються через хвороби, інвалідність, безробіття, нещасні випадки на виробництві;

2) соціальне обслуговування молоді, під яким розуміють систему соціальних заходів, які спрямовані на підтримку та надання послуг

соціальними службами окремим особам або групам населення для подолання або полегшення життєвих труднощів, збереження соціального статусу та повноцінного життя;

3) соціальна підтримка молоді (довгострокова дія), що проявляється через соціальні пільги та послуги, передбачені законодавством, надання яких реалізовується установами соціального захисту населення за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України, інших джерел, не заборонених законом;

4) соціальна допомога молоді (разова дія), що проявляється через підтримку молоді, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим межі забезпеченості, визначеної законодавством, та може бути державною, благодійною, гуманітарною, грошовою або натуральною;

5) соціальна інтеграція молоді – процес, який полягає у прийнятті та встановленні оптимальних зв'язків між молодими особами та іншими членами суспільства і подальшому їх перетворенні в єдину цілісну систему, в якій узгоджені та взаємозалежні частини спираються на спільні цілі, інтереси.

РОЗДІЛ 2

ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ

2.1 Особливості соціального забезпечення молоді

Молоді як великій соціально-демографічній групі притаманні особливі соціальні та психологічні характеристики, що зумовлені віком молодих людей, перебуванням їх суспільно-економічного, соціально-політичного становища лише на етапі формування.

На початку ХХІ століття відбулося суттєве загострення соціальних проблем молоді у різних країнах світу, наприклад, у більшості із них такі люди майже вдвічі частіше у порівнянні із представниками старшого населення опинялися у маргінальному становищі при працевлаштуванні; низькими показниками характеризується їх рівень життя та доходу, малими – стартові можливості при здобутті освіти та самоствердженні; непропорційно значною є їх частка серед безробітних осіб [57, с. 3]. Більше того, описані тренди є висхідними, тобто зазначені проблеми будуть лише посилюватись.

Отже, немає сумніву у тому, що в сучасних умовах створення ринкового середовища українська молодь потребує неабиякої соціальної підтримки та соціального захисту як така, що перебуває лише на початковому етапі утвердження життєвих позицій, складає більше половини працездатного населення всередині країни та суттєво страждає від економічної кризи, недостатнього рівня державної підтримки її соціальних потреб, ситуацію із чим ще більше погіршили воєнні дії на території України.

Водночас за молоддю – майбутнє кожної держави, а отже, соціальний захист та забезпечення сприятливих умов для розвитку молоді є запорукою подальшого становлення як сьогоденного суспільства, так і наступних поколінь, що знайшло відображення у положеннях ст. 3 порівняно нового Закону України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-ІХ, згідно з якими «державна у визначеному законом порядку сприяє створенню умов для забезпечення соціальних гарантій, формування

механізмів соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси, соціального захисту та підтримки молодих осіб» [12], та в Національній молодіжній стратегії до 2030 року, затвердженій Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021, розробленій з тим, щоб «створити додаткові можливості для становлення, розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності молоді, реалізації її конституційних прав і свобод, утвердження у молодіжному середовищі здорового способу життя, сприяння ініціативі та активності молодих громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства й держави» [58].

Розкриття поняття соціального забезпечення молоді неможливе без дослідження категорії «молодь», яка становить предмет дослідження представників різних гуманітарних наук, що вносить певну складність в одноставність її розуміння та висвітлення змісту. В спеціальній літературі у численних дефініціях цього поняття частіше за все вживаються терміни «суспільна група», «вікова група», «соціально-демографічна група», «соціальна група» та інші.

Представники психології розглядають молодь у контексті особистісних переломних, критичних точок протягом життя. Так, найнижчою межею «молодого віку» представниками даної науки вважається вік 15-16 років, якому властиве здійснення перших спроб вироблення майбутніх соціальних ролей, самовизначення. Верхньою точкою вони називають момент кризи в духовно-світоглядному вимірі, який вказує на кінець молодості, що супроводжується чіткою визначеністю світоглядних орієнтирів, професійного вектора, цінностей та цілей.

Економісти вважають, що у різних соціально-професійних груп верхня межа пов'язана з періодом професійного самовизначення, отримання спеціальності та професії, з чим асоціюється період молодості, тому і визначається вона по-різному (починаючи від представників робітничих спеціальностей та завершуючи спеціалістами з вищою освітою). Найвищим

такий граничний вік буде у представників сфери науки, адже молодим вченим в Україні вважається особа до 35 років.

Представниками соціології розмежовуються поняття «молодь» та «молодість» на основі психофізіологічного, рольового, соціально-психологічного, субкультурного, аксіологічного та інших підходів, які дають можливість розкривати категорію «молодь» найбільш комплексно та всесторонньо.

Так, наприклад, представник науки соціології В.Т. Лісовський вважає, що молоддю слід визнати покоління людей віком від 14 до 35 років, які перебувають на стадії соціалізації, засвоєння, а пізніше вже завершили процес засвоєння освітніх, культурних, професійних та інших важливих соціальних функцій [59, с. 10].

У Великій радянській енциклопедії молодь розкривається в якості соціально-демографічної групи, яку виокремлюють, базуючись на сукупності характеристик, притаманних віку, особливостям соціального стану, які спричинені різними соціально-психологічними властивостями [60, с. 478].

Великий енциклопедичний юридичний словник трактує термін «молодий працівник» як фізичну особу віком від 15 до 28 років, що працює на основі трудового договору (контракту) на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, якою використовується наймана праця [61, с. 482]. Дане визначення базується на положеннях ст. 197 Кодексу законів про працю України, у якій під працездатною молоддю розуміють громадян України від 15 до 28 років [62].

На нашу думку, саме чітке встановлення вікових меж має найважливіше значення при визначенні поняття «молодь» та виокремленні даної групи осіб у суспільстві, адже вік є найважливішою ознакою молоді. Проте уніфікованого підходу щодо цього досі серед науковців не вироблено.

Примітно те, що радянськими вченими здебільшого встановлювались нижчі граничні межі для визначення категорії молоді, ніж це роблять сучасні вчені.

Так, наприклад, вже згадані раніше І.А. Громов, С.Н. Іконнікова, В.Т. Лисовський [59, с. 10] встановлювали межу в 25 років. Н. Тихоміров, Л. Гордон та Е. Клопов вважали, що молоддю можуть вважатися особи молодше тридцяти років, які ще не створили сім'ю та не почали свою трудову діяльність [63, с. 100].

Здебільшого у радянській юридичній літературі представлені позиції вчених, відповідно до яких вікові межі досліджуваної категорії населення варіювалися в інтервалі 16-30 років. Верхня вказана ними межа не співпадає з тією, якої дотримуються представники медичної науки, вважаючи за таку 25 років, адже приблизно в цьому віці припиняється формування молодого організму.

На думку М. Головатого та Ю. Криворучко, приблизно з 14 років особою починається усвідомлення своєї ролі в суспільстві та соціальних зв'язків. До 24 років фактично завершуються процеси росту в організмі та формування соціального статусу, що пов'язується із здобуттям професії, завершенням служби в армії тощо [13, с. 8].

Досить слушними в контексті міркувань щодо вікових меж є висновки Т. Буди, який у своїй роботі звертає увагу на те, що сучасному етапу розвитку людства притаманне видиме розширення умовних меж молодості. Так, через процес акселерації прискорюється фізичний, зокрема, статевий розвиток дітей та підлітків, проте ускладнення трудової, економічної та політичної сфери, участь у якій братимуть молоді особи, вимагає збільшення періоду «підготовки до життя» – навчання, отримання статусу в суспільстві тощо [64, с. 129].

Вперше в національному законодавстві вікові межі досліджуваної категорії населення встановлювались в діапазоні 14-28 років до тих пір, поки верхня межа у 35 років не була встановлена згідно зі змінами, які були внесені Законом України «Про внесення змін до ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 23 квітня 2004 року (на сьогодні втратив чинність).

Відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики» молоддю та молодими особами (що є синонімами) є «особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах» [12].

Як зазначає у своїй дисертації «Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні» О.С. Кайтанський, молодь як правова категорія здебільшого привертала увагу представників науки трудового права та кримінології [57, с. 16], у той час як соціальне забезпечення даної суспільної групи було висвітлене фрагментарно.

Так, наприклад, Ю.М. Щотова пропонує під молоддю розуміти групу населення віком від 14 до 35 років, яка через початковий період свого соціального становлення наділяється законодавством додатковими у порівнянні з іншими громадянами пільгами та гарантіями, які різняться залежно від виду відносин, учасниками яких вона виступає [65, с. 100].

Водночас О.С. Кайтанський під молоддю найбільш раціональним вважає розуміти «фізичних осіб віком від 14 до 35 років, які мають право на гарантії та пільги, що передбачаються законодавством, для забезпечення їх нормальної життєдіяльності, створення умов соціального становлення та розвитку» [57, с. 22].

Таке визначення, на нашу думку, є досить вдалим, за винятком спірності вказівки на необхідність забезпечення нормальної життєдіяльності молоді засобом нормативно передбачених для неї гарантій та пільг, що може наштовхнути на хибне уявлення про те, що вибіркові категорії населення потребують цього, у той час як забезпечення нормальної життєдіяльності усього суспільства за мету державою не визнається.

Отже, ми вважаємо, що в контексті соціального забезпечення все ж молодь як категорія, на яку спрямовується соціальний захист, несправедливо отримувала недостатнє висвітлення в юридичній літературі. Крім цього, вона має бути розкритою по-новому у зв'язку з нещодавніми законодавчими змінами, тобто з прийняттям нового спеціального закону у сфері молодіжної

політики – Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII [45].

Визначення, закріплене у Законі України «Про основні засади молодіжної політики», не можна вважати досконалим, адже воно не розкриває зміст даного поняття та особливості цієї суспільної групи. А отже, на нашу думку, до ст. 1 вказаного акта необхідно внести зміни, закріпивши у ній дефініцію досліджуваної категорії такого змісту: «Молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, котрі перебувають в Україні на законних підставах та мають право на гарантії та пільги, що передбачаються законодавством, для створення умов їх соціального становлення та розвитку».

Правова категорія «соціальне забезпечення» є фундаментальною в рамках однойменної галузі права, що зумовлює існування численних робіт, спрямованих на спробу розкриття даного поняття, дослідження його співвідношення із суміжними категоріями, такими як «соціальний захист», соціальна допомога», «соціальна безпека» тощо, особливостей в цілому та в контексті забезпечення окремої категорії населення чи групи осіб, які стикаються із соціальними ризиками.

Слід відзначити, що Р.І. Коваленко особливу увагу в своїй роботі приділяє соціальній безпеці, де зазначає, що система правого регулювання соціальної безпеки досить розгалужена, умовно її можна поділити на два рівні: міжнародний, який включає в себе міжнародні акти та договори, і національний, який складається із законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють елементи соціальної безпеки. Тому необхідністю виступає створення нового нормативно-правового акта, який об'єднає всі ключові складові соціальної безпеки і дозволить сформулювати правильне уявлення про підхід до правого регулювання соціальної безпеки і забезпечення соціальної політики в цілому [66, с. 91].

Дослідження, присвячені окремим аспектам соціального забезпечення, можуть сягати аж початку ХХ століття, але при цьому не втрачати актуальності, оскільки можуть торкатися найбільш злободенних наразі проблем – соціального забезпечення осіб, постраждалих від воєнних дій, внутрішньо переміщених осіб та таких, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Розкриття предмета дослідження даної роботи насамперед слід розпочати із визначення терміна «соціальне забезпечення», поєднавши його згодом із уже розкритим поняттям «молодь».

Одночасно із категорією «соціальне забезпечення» у спеціальній літературі та законодавстві нерідко вживається суміжний термін «соціальний захист», як правило, у схожих контекстах та значеннях. Одними вченими дані поняття ототожнюються, іншими – розмежовуються як, наприклад, ціле і частина і навпаки.

Частіше за все під соціальним захистом розуміють сукупність економічних, соціальних та організаційних заходів, які спрямовані на підтримку найбільш вразливих верств населення та здійснюються державою [67, с. 57].

У статті 46 Конституції України закріплюється право громадян на соціальний захист, що означає для них можливість отримання забезпечення у таких випадках, як повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття, старість тощо. Дане право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням системи закладів різних форм власності для догляду за непрацездатними [1].

Серед наукової спільноти досі немає єдності щодо визначення понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», що спричинено, зокрема, й тим, що зазначені терміни не розкриваються у законодавстві.

Наприклад, П.Д. Пилипенко вважає за доцільне розглядати соціальний захист у широкому та вузькому розуміннях. Так, у першому випадку він

являє собою окрему групу суспільних відносин, динаміка яких спрямована на забезпечення належних умов для нормальної життєдіяльності та наявності можливостей всебічного розвитку особи у державно організованому суспільстві [68, с. 3]. Друге значення зводиться ним до підтримки тих соціальних груп осіб, які опинились у складних життєвих обставинах та потребують її за рахунок відповідного комплексу заходів соціального забезпечення (наприклад, такими особами можуть виступати особи з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї та інші).

У контексті нашого дослідження використання соціального захисту саме у другому його значенні, на нашу думку, буде найбільш прийнятним, адже розкриттю підлягатиме захист окремої категорії населення, якій притаманна можливість виникнення відповідного кола соціальних ризиків (безробіття, малозабезпеченість тощо).

Доцільності розглядати соціальний захист у вузькому та широкому розуміннях дотримується також Н.Б. Болотіна, яка зазначає, що в широкому значенні досліджувана категорія являє собою один із напрямів державної діяльності, зміст якої виражається у забезпеченні можливості для формування та розвитку повноцінної особистості; виявленні та в зниженні впливу негативних факторів, які стають на заваді згаданому ефективному формуванню та розвитку; забезпечення в цілому існування таких умов, які сприяють пошуку «місця у суспільстві». Водночас у вузькому розумінні соціальний захист трактується вченою як окреслене коло гарантій економічного, правового, організаційного характеру, якими забезпечується додержання основних соціальних прав громадян та соціально прийнятний рівень життя населення в цілому [69, с. 36].

Ми переконані, що соціальний захист молоді також потрібно розглядати у широкому та вузькому значеннях, проте за основу розмежування слід брати інший підхід: основним критерієм розмежування необхідно вважати наявність додаткових правових статусів у даних осіб, які одночасно є молоддю.

Отже, соціальний захист молоді у широкому розумінні являє собою сукупність заходів, спрямованих на підтримку даних осіб, котрі додатково можуть мати статус внутрішньо переміщеної особи, особи з інвалідністю тощо інші, які можуть надаватися представникам цієї категорії на загальних умовах та означати виникнення у них права на збільшений обсяг захисту у порівнянні із тим, які вони мають в силу приналежності до соціальної групи «молодь».

На нашу думку, такий підхід до розкриття широкого та вузького розуміння соціального захисту молоді має більшу практичну цінність, адже дозволяє розкрити особливості підтримки даної соціальної групи в Україні, не виходячи за рамки предмета дослідження.

Як ми вже в деякій мірі зазначали вище, поряд із поняттям «соціальний захист» нерідко використовується суміжне – «соціальне забезпечення», щодо співвідношення яких у літературі представлені рідні думки.

На етапі становлення права соціального забезпечення як галузі уся сукупність відносин щодо підтримки населення позначалась терміном «соціальне забезпечення» у найбільш широкому його значенні. Вузьке ж означало надання окремих видів підтримки коштом бюджету радянських республік [70, с. 33].

Радянський вчений В.С. Андреев розкривав досліджуваний термін досить розгорнуто та деталізовано, пропонуючи розуміти під ним «сукупність визначених соціально-економічних заходів, спрямованих на забезпечення громадян у старості, матері та дитини, непрацездатних та пов'язаних із медичним лікуванням та соціальним обслуговуванням як невід'ємним засобом профілактики та відновлення працездатності» [71, с. 32].

Розкриття терміна «соціальне забезпечення» слугувало науковим інтересом для багатьох сучасних представників науки права соціального забезпечення, що знайшло висвітлення у численних працях.

Р.І. Іванова, вдаючись до розгляду цього терміна з точки зору економіки, вважає соціальне забезпечення своєрідною формою розподілу, за допомогою якої громадянам гарантується нормальний рівень життєвого та культурного стандарту [72, с. 22].

Схожої позиції дотримується Л.І. Проніна, трактуючи соціальне забезпечення як сукупність заходів, які полягають у створенні, накопиченні, розподілі та перерозподілі матеріальних благ державою чи представниками недержавного сектора з метою підтримки непрацевдатних осіб [73, с. 5-6]. На нашу думку, обмеження кола осіб, на яких спрямоване соціальне забезпечення, лише непрацевдатними давно не відповідає сучасній системі соціального забезпечення та чинній нормативно-правовій базі у сфері соціального захисту населення.

Н.Б. Болотіна розуміє під соціальним забезпеченням організаційно-правову діяльність держави, яка полягає у матеріальному забезпеченні, соціальному утриманні та обслуговуванні, наданні медичної допомоги тощо особам, які зазнали впливу різного роду соціальних ризиків, що спричинило втрату засобів для існування, погіршення здоров'я, та які не мають можливості забезпечити себе та осіб, які перебувають на їх утриманні, самостійно, що здійснюється за рахунок спеціально створених фінансових джерел [69, с. 38].

М.Д. Бойко при визначенні даного поняття робить акцент на безоплатному або пільговому матеріальному забезпеченні чи наданні соціальних послуг громадянам засобом використання виділених із Державного або місцевого бюджету коштів, фондів соціального страхування у передбачених законодавством випадках [74, с. 10].

Водночас О.Є. Мачульська розкриває сутність соціального захисту через відповідну діяльність держави, яка спрямована на пошук, зниження впливу та подолання різних факторів та ризиків, які негативно впливають на життя суспільства. Крім цього, соціальний захист, на думку вченої, виступає своєрідною гарантією у сферах охорони здоров'я, праці, навколишнього

середовища та в багатьох інших необхідних для нормально функціонування держави та забезпечення життя суспільства сферах [70, с. 35].

М. Захаров та Е. Тучкова вважають соціальний захист більш універсальним поняттям, посилаючись на те, що ним у порівнянні із соціальним забезпеченням охоплюється підтримка осіб не лише у випадках настання традиційних соціальних ризиків (безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо), а й нетрадиційних, тобто таких, поява яких зумовлена особливостями ринкових відносин, через що поширеним явищем стає неможливість бути повноцінним учасником суспільних відносин через скрутне соціальне чи матеріальне становище [70, с. 35].

На думку Н. Стаховської, «законодавець до соціального захисту включає різноманітні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітнього характеру тощо, які здійснюються державою та через які виражається її турбота про підростаюче покоління, громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також про тих, хто має особливі заслуги перед Україною, і про всіх, хто проживає на території нашої держави» [75, с. 56].

У праці Г. Кучер соціальний захист також представлений найбільш широко, тобто він характеризується таким, що здійснюється через виконання державною соціальної функції, що виражається у наданні матеріальної, натуральної допомоги та інших видів підтримки (поширення інформації, надання консультацій, розробка програм соціального захисту у таких сферах, як медицина, пенсійне забезпечення, охорона дитинства та материнства, допомога особам з інвалідністю тощо як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, підготовка та прийняття законодавчих актів, положеннями яких регулюються відносини із надання соціальних послуг, зайнятості, покращення рівня життя найбільш вразливих верств населення) [76, с. 64]. У даному визначенні автор вдається до переліку заходів, які здійснюються в межах соціального забезпечення, що, на нашу думку, не сприяє розумінню рис даного терміна.

Х. Лисенко під час дослідження соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, під «особливим захистом» має на увазі те, що такі діти «забезпечуються з боку держави додатковим об'ємом захисту, більшим у порівнянні із тим, який надається дітям інших категорій» [77, с. 10].

Н.Б. Болотіна говорить про те, що соціальний захист можна розкривати у додатковому та спеціальному значеннях. Додатковий соціальний захист вказує на збільшений, розширений об'єм підтримки за рахунок ще певної сукупності її видів у порівнянні із тими, які надаються на загальних умовах. Спеціальний захист включає в себе забезпечення матеріальною підтримкою, відмінною від тієї, яка передбачається на загальних умовах, окремих категорій громадян, які визнаються державною [19, с. 463].

І.С. Ярошенко розкриває соціальний захист осіб з інвалідністю за допомогою видів соціального захисту, які їм надаються, говорячи про грошову допомогу, забезпечення засобами пересування, орієнтації та протезування, сприяння отриманню інформації, адаптацію їх житла до специфічних потреб, здійснення догляду чи встановлення опіки, крім цього, в цілому – про адаптацію інфраструктури міст, інших населених пунктів, пристосування засобів комунікації та зв'язку для користування представниками даної соціальної категорії [78, с. 230].

Розкриття термінів «соціальний захист молоді» та «соціальне забезпечення саме молоді» можна також зустріти у низці робіт.

Так, наприклад, С.М. Баняс та Л.В. Хомко називають соціальне забезпечення молоді важливою складовою соціального захисту, державною системою захисту населення від соціальних ризиків, сімейних, освітянських конфліктів та інших негативних явищ, які виникають внаслідок незахищеності молоді [79, с. 14].

Ю.О. Тарабукін переконаний у доцільності розглядати поняття соціального захисту молоді у широкому розумінні, здійснюючи акцент саме на його меті – «допомогти молодим людям набути почуття власної гідності,

віри у свої сили, бажання власною працею досягти кращого життя, а не пасивно очікувати його» [80, с. 178].

Загалом згаданий автор доходить висновку, що соціальний захист можна розглядати у чотирьох аспектах:

– як захист, власне, процесу формування і розвитку особистості людини молодого віку, що полягає у забезпеченні створення сприятливих для молоді умов для проходження через кожен з етапів її розвитку;

– як захист середовища, в якому таке формування та розвиток особистості відбувається, під час чого основна увага держави повинна бути сфокусована на умовах проживання людини, екології, можливості розв'язання соціальних, економічних та моральних проблем;

– як захист прав молоді людини;

– як цільовий соціальний захист [80, с. 178].

А.С. Мадей пропонує під соціальним захистом молоді розуміти «планомірне створення умов для цілеспрямованого розвитку людини в процесі її соціалізації і подальшого професійного становлення» [81, с. 74].

На нашу думку, терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» у даній роботі можна вживати в якості синонімів, не вдаючись до зайвої дискусії. Загалом соціальне забезпечення молоді варто розглядати у таких значеннях: як комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на подолання відповідних соціальних ризиків та мінімізацію їх впливу на життя населення; як інститут права у сучасній системі права соціального забезпечення, тобто сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері організації, фінансування і надання передбачених законами видів матеріального забезпечення, соціальних послуг та соціальних пільг молоді; як об'єкт державного управління та напрям політики держави, тобто система заходів щодо забезпечення соціальних прав і гарантій молоді людини; як діяльність держави та представників недержавного сектору; сукупність заходів щодо

створення умов для розвитку та становлення даної соціальної групи в державі; як систему суспільних відносин тощо.

Також хочемо звернути окрему увагу на те, що в соціально-демографічній групі «молодь» можна виділити й інші групи осіб, яким можуть бути притаманні свої особливості та специфіка, зважаючи на вік, соціальне становище, перебування у складних життєвих обставинах тощо, що має неабияке значення при спробах висвітлення та дослідження соціального захисту молоді в цілому.

Соціальному захисту молоді на сучасному етапі розвитку України властиві численні проблеми. Так, незважаючи на те, що нормативно-правова база у цій сфері фактично сформована, говорити про ефективне виконання законодавчих приписів: законів, рішень, розпоряджень Кабінету Міністрів України, положення яких спрямовані на поліпшення соціального становища молоді, ще зарано. Крім цього, очевидним є брак проєктів, державних цільових програм, якими забезпечувалися б умови життєвого старту молоді у сфері освіти та працевлаштування, соціальні передумови створення та зміцнення сім'ї, гарантування охорони здоров'я та медичної допомоги тощо. Реалізація тих заходів, які передбачаються в рамках соціального забезпечення молоді сьогодні, має слабку матеріально-фінансову підтримку, що є суттєвою проблемою та перешкодою для покращення становища молоді в Україні.

Одним із видів соціального забезпечення молоді, на нашу думку, виступає натуральна допомога, хоча в цілому її виділення на рівні доктрини права соціального забезпечення – питання, не позбавлене дискусійності.

У роботах С.М. Синчук надання матеріальної підтримки особам, які зіткнулись із соціальними ризиками, у вигляді різного роду предметів першої необхідності визначається формою надання соціальних послуг [82, с. 269].

Деякими вченими, наприклад А.А. Казанчаном, позицію якого поділяємо і ми, натуральна допомога називається самостійним видом соціального забезпечення та може включати в себе надання їжі, напоїв,

продуктів харчування, засобів гігієни та санітарії, одягу, взуття та навіть грошових виплат [83, с. 18]. Останнє, на нашу думку, є спірним, враховуючи зазначене вище.

Одним із найбільш розповсюджених видів соціального забезпечення молоді є соціальне обслуговування, на якому ми не будемо детально зупинятися зараз, адже йому присвячений наступний розділ дослідження. Воно спрямоване на покращення соціального становища представників даної категорії населення шляхом надання їм широкого діапазону різного роду заходів, які включають підтримку, сприяння у подоланні життєвих труднощів і створення більш сприятливих умов для працевлаштування та інших важливих сфер життєдіяльності.

У вже згаданих раніше працях таких вчених, як Н.Б. Болотіна, О.С. Кайтанський, А.О. Медвідь та деяких інших, звертається увага на підвищення ролі за сучасних умов соціальних послуг, які можна назвати «непрямими». Їх своєрідність полягає у тому, що надаватись вони можуть не конкретному отримувачу, а окремій категорії населення в цілому без можливості на практиці визначити, хто саме ними скористається. Найбільш яскравий приклад, на нашу думку, даного явища – створення належної інфраструктури в населених пунктах для осіб з інвалідністю.

Характеризуючи даний вид послуг саме для молоді, О.С. Кайтанський зазначає у своїй монографії, що вони торкаються інтересів молоді загалом та можуть знаходити вираження у реалізації державних цільових програм, профілактиці настання соціальних ризиків (малозабезпеченості, безробіття, нещасних випадків на виробництві тощо) [57, с. 75]. Такі послуги надаються не щомісячно чи одноразово конкретно визначеній особі. Їх надання спрямоване на підтримку в цілому осіб, які через складні життєві обставини потребують пом'якшення впливу на них різних соціальних ризиків, їх профілактики за допомогою різноманітних соціальних програм (як загальнодержавні, так і локальні) [84, с. 70]. Надаються вони здебільшого

коштом держави, проте не виключена можливість використання коштів і з відмінних від Державного бюджету джерел.

Наступним видом соціального забезпечення молоді є медична допомога.

Відповідно до ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 № 2801-ХІІ «медична допомога – діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами» [46].

Спроби визначити та охарактеризувати даний вид соціального забезпечення неодноразово здійснювались у літературі.

Так, автори Юридичної енциклопедії пропонують під поняттям медичної допомоги розуміти «сукупність медично-соціальних заходів з профілактики, лікування, діагностики, реабілітації, зубопротезної та протезно-ортопедичної допомоги, догляду та надання послуг дітям, хворим, працездатним та інвалідам» [85, с. 607].

Н.Б. Болотіна пропонує медичну допомогу визначати в якості «комплексу заходів медично-соціального характеру, що включає в себе профілактичну, лікувальну, діагностичну, реабілітаційну, протезно-ортопедичну і зубопротезну допомогу, а також догляд та обслуговування дітей, хворих та інвалідів» [86, с. 605].

О.О. Прасовим медична допомога трактується як «медичні послуги, що включають в себе заходи, спрямовані на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, що на момент їх надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності» [87, с. 6].

На думку З.В. Каменєвої, медична допомога зводиться до діяльності окремого медичного працівника або закладу охорони здоров'я, що виражається у наданні медичних послуг [88, с. 86-89].

Ми вважаємо, що найбільш вдало та деталізовано досліджувану категорію розкриває у своєму дисертаційному дослідженні «Медична

допомога як вид соціального забезпечення» (2021) О.В. Корнілова, вважаючи її «комплексом дій, які спрямовані на безпосереднє забезпечення підтримки, покращення або відновлення здоров'я, діагностику та профілактику захворювань, а також у випадках, не пов'язаних із захворюваннями» [89, с. 79].

Медична допомога молоді надається на загальних умовах, тобто нарівні із іншими представниками даної соціальної групи, як і всім особам, які проживають на території України на законних підставах, забезпечуються правом на: отримання медичної допомоги в закладах охорони здоров'я, які належать до державної чи комунальної форми власності, на безоплатне отримання лікарських засобів на визначених законодавством умовах та в закріпленому порядку.

Найбільш розповсюдженим видом соціального забезпечення молоді є соціальні пільги [57, с. 77].

У теорії права даний вид соціального забезпечення розкривається досить абстрактно – як «правомірне полегшення становища осіб за допомогою надання їм певних переваг або часткового позбавлення необхідності чи обов'язку виконувати загальні правила чи вимоги [90, с. 315].

Вченою Скакун О.Ф. виділяються також ознаки пільг як правової категорії:

- 1) спрямовані на створення більш сприятливого режиму для задоволення інтересів суб'єктів відповідних правовідносин;
- 2) слугують доповненням до основних прав і свобод суб'єктів права через створення додаткових особливих можливостей юридичної природи, формують їх спеціальний статус;
- 3) закріплюються у чинному законодавстві відповідно до демократичних процедур правотворчості та слугують правомірними (законними) винятками [90, с. 315].

Як слушно зазначає О.С. Кайтанський, законодавцем під час встановлення пільг переслідується мета соціально захистити, поліпшити становище окремих категорій осіб, створити більш сприятливий режим для задоволення інтересів таких суспільних груп [57, с. 77].

Соціальні пільги є одним із видів соціального захисту населення. Їх масове запровадження почалося за радянських часів та було спрямоване на вирішення двох принципово різних завдань: по-перше, надання привілеїв окремим категоріям громадян, яких влада прагнула виділити із загальної сукупності (як правило, це професійні пільги та пільги за особливі заслуги перед Батьківщиною), по-друге, здійснення додаткової підтримки соціально вразливих верств населення (пільги за соціальною ознакою [91]).

У літературі представлені різні критерії для класифікації пільг.

За сферою суспільного життя пільги поділяються на транспортні, житлові, податкові, трудові, у сфері охорони здоров'я тощо.

Крім цього, залежно від характеру підстав для їх отримання вони поділяються на соціальні та ті, які надаються за професійною ознакою. Молодь фактично може забезпечуватись всім переліком пільг, але, повертаючись до запропонованого нами підходу щодо розгляду соціального забезпечення молоді у вузькому розумінні, розкриватимемо в межах даної роботи саме соціальні пільги, тобто ті пільги, які встановлюються на підставі особливого статусу окремих категорій населення.

Слушним, враховуючи зазначене, є твердження Н.Б. Болотіної, що на пільги за соціальним статусом може претендувати особа, котра зіткнулася із особливими соціальними ризиками, які негативно позначились на її життєдіяльності [19, с. 479].

Але, враховуючи особливості соціального захисту молоді, говорити про те, що він виокремлюється на основі притаманності йому якогось певного соціального ризику спірно. Тож надання пільг описаного вище виду не обов'язково повинно бути пов'язане саме із соціальним ризиком, тобто складною життєвою обставиною, яка слугує юридичним фактом для

виникнення та подальшої динаміки соціально-забезпечувальних правовідносин.

Пільги досліджуваній нами групі суспільства надаються із врахуванням її своєрідного соціального стану як окремої соціально-демографічної групи із наявним особливим соціальним статусом [57, с. 80]. Яскравим підтвердженням цього є, наприклад, безкоштовний проїзд для студентів у громадському транспорті, встановлення якого не зумовлене тим чи іншим соціальним ризиком (складною життєвою обставиною).

Актуальність питання визначення організаційно-правових форм соціального забезпечення молоді полягає передусім у тому, що у науці права соціального забезпечення на сьогодні досі не досягнуто єдності щодо, власне, поняття даної правової категорії та переліку її форм [92, с. 37]. Крім цього, в цілому система сучасного соціального захисту та її структура, яку складають організаційно-правові форми, також одностайно допоки представленою не була. Основною причиною цього слугує насамперед відсутність єдиного уніфікованого переліку її елементів, їх ролі, місця у цій системі та значення [93, с. 106].

Також слід зазначити, що форми соціального забезпечення постійно піддаються трансформаціям та змінам, вони невпинно наповнюються новим змістом, осучаснюються, що також ускладнює визначення їх чіткого переліку. Проте їх високе значення полягає у тому, що вони слугують своєрідним інструментом, який держава та суспільство використовують для розподілу внутрішнього валового продукту через систему соціального забезпечення на основі принципу соціальної справедливості [94, с. 28].

Важливість чіткого визначення кола організаційно-правових форм соціального захисту молоді полягає не лише у внесенні теоретичної ясності на рівні доктрини права соціального забезпечення, адже удосконалення та довершеність понятійно-категоріального апарату стосовно правильного розуміння і визначення форм соціального забезпечення сприятиме й досягненню суттєвих практичних цілей, позаяк загалом слугуватиме

підставою та гарантією ефективної реалізації права на соціальний захист, яке передбачене у ст. 46 Конституції України.

Необхідно розпочати із того, що у спеціальній літературі точки зору щодо поняття «форма соціального забезпечення» також різняться. Більше того, у межах тієї чи іншої форми соціального забезпечення вченими визначається різний перелік видів підтримки. Відмінними є й критерії, які використовуються науковцями для диференціації цих форм.

Н.Б. Болотіна [95, с. 65], В.Я. Бурак, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук [96, с. 234], І.М. Сирота [97, с. 21] та багато інших вчених серед таких критеріїв розмежування форм соціального забезпечення населення називають: 1) способи акумуляції грошей, за рахунок яких здійснюється забезпечення; 2) коло осіб, на яких заходи забезпечення розповсюджуються; 3) види та обсяги забезпечення, умови та процедури їх надання; 4) систему органів та інших суб'єктів здійснення такого забезпечення.

Враховуючи те, що дані науковці здійснювали спроби визначити такі критерії не на основі форми держави, притаманної Україні, адаптуючи їх до національних умов, можна сказати про можливість її використовувати, за винятком регіональних форм соціального захисту, адже вони апріорі для нас невластиві. Отже, відповідно до описаного підходу існують такі форми соціального забезпечення молоді в Україні: централізовані, місцеві та локальні.

В.А. Рудик у власних роботах систему соціального захисту України також представляє через існування форм, виокремлених на основі приналежності до держави чи недержавного сектора. Так, науковцем виділяються такі форми: 1) державне соціальне забезпечення (реалізовується коштом бюджету України); 2) недержавне соціальне забезпечення (здійснюється за допомогою залучення, грошей будь-яких недержавних суб'єктів: банків, недержавних пенсійних фондів, страхових організацій, підприємств, організацій, об'єднань, окремих фізичних осіб тощо) [98, с. 27].

Фінансове джерело здійснення тієї чи іншої форми соціального захисту населення обирається Б.І. Сташківим базовим критерієм для розмежування форм соціального забезпечення населення, на основі чого вченим виділяються наступні три його форми: 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) державне соціальне забезпечення; 3) недержавне соціальне забезпечення [99, с. 73].

Отже, у фінансовому контексті система соціального захисту України представлена у вигляді трьох джерел: державного бюджету, коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та недержавних джерел. Цю тезу доцільно застосовувати і до соціального захисту молоді в Україні.

На важливість соціального страхування також вказує О.В. Москаленко, яка в своїй роботі зазначає, що на підставі соціального страхування як критерію розмежування добровільного й загальнообов'язкового соціального страхування можна визначити загальнообов'язкове державне соціальне страхування однією з найважливіших і дієвіших гарантій конституційного права людини на соціальний захист [100, с. 190].

Б.І. Сташків говорить про те, що з юридичної точки зору термін «форма» вживається для позначення певного типу, виду, структури, способу побудови чого-небудь: предмета, об'єкта, явища тощо [101, с. 41].

Водночас С.М. Прилипко під даним терміном розуміє «сукупність елементів будь-якого класу, який наділений істотними властивостями і відрізняється зовнішнім (формальним) виразом» [102, с. 246].

У спеціальній літературі представлені численні дефініції похідного поняття «організаційно-правова форма соціального забезпечення».

П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук пропонують під даним терміном визначати способи його фінансування та здійснення [103, с. 93].

Н.Б. Болотіна вважає за доцільне організаційно-правовою формою соціального захисту називати «об'єднану загальними принципами та

методами сукупність правових, організаційних та фінансових заходів соціального захисту окремих категорій населення» [104, с. 62].

На основі опрацювання авторських визначень науковців досліджуваного терміна пропонуємо під організаційно-правовою формою соціального забезпечення молоді розуміти організаційно-правові заходи та способи їх здійснення і реалізації, спрямовані на акумуляцію та розподіл коштів серед представників молодого населення відповідно до принципу соціальної справедливості для створення найбільш сприятливих умов їх розвитку, професійного та соціального утвердження, профілактики та подолання впливу соціальних ризиків.

Найбільш розповсюдженими формами соціального забезпечення у світі виступають: публічне соціальне страхування, соціальна допомога від держави або місцевих органів влади та соціальне забезпечення за рахунок державних коштів [101, с. 41]. Деякими вченими до зазначених трьох базових форм також включають приватне соціальне обслуговування та страхові ініціативи [105, с. 235].

Результати досліджень, висвітлені у роботах представників науки права соціального забезпечення в Україні, дають підставу стверджувати, що організаційно-правових форм соціального захисту населення набагато більше.

Розширюючи зазначене, Б.І. Сташків [106, с. 42], П.Д. Пилипенко [96, с. 235] додають до соціального страхування, соціальної допомоги та забезпечення за рахунок асигнувань Державного бюджету також недержавне і змішане соціальне забезпечення. Проте і такий, достатньо деталізований перелік форм, на нашу думку, назвати повним навряд чи можна.

С.М. Прилипко у своїх працях відносить до форм соціального забезпечення такі: 1) соціальне страхування за рахунок обов'язкових страхових внесків громадян до відповідного Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також добровільних внесків у ці чи недержавні страхові фонди; 2) соціальну допомогу та підтримку за рахунок

Державного та місцевих бюджетів; 3) державне забезпечення та надання соціальних послуг за рахунок коштів Державного бюджету України [107, с. 200-201]. На нашу думку, такий підхід не можна вважати всебічним та таким, який повною мірою відображає систему сучасного соціального забезпечення, через відсутність вказівки на існування недержавного соціального забезпечення, яке поступово набуває в Україні дедалі більшого розвитку.

Р.Є. Гаврюшенко і Н.В. Коваль на основі таких базових принципів здійснення соціального забезпечення, як адресність та страхування, виділяють однойменні форми соціального забезпечення: 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) адресну соціальну допомогу [108, с. 26]. Таке розмежування важко назвати повним та достатнім, адже воно не демонструє усього широкого діапазону заходів підтримки осіб у межах соціального забезпечення.

І.С. Ярошенко, поділяючи форми соціального забезпечення на державні та недержавні, вказує на те, що «Україні сьогодні притаманний розвиток наступних форм соціального забезпечення: страхування (пенсійне та соціальне); соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету; забезпечення за рахунок благодійних, громадських організацій, соціальних фондів та добровільних внесків громадян; утримання непрацездатних громадян у спеціальних установах соціального призначення; адресна соціальна допомога; недержавне пенсійне забезпечення» [78, с. 10].

Водночас І.М. Сиротою виділяються такі форми: соціальне забезпечення за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету; недержавне пенсійне забезпечення; обов'язкове державне пенсійне страхування та соціальне страхування працівників; адресна соціальна допомога малозабезпеченим; утримання непрацездатних громадян в установах соціального призначення всіх форм власності; благодійна діяльність, яка здійснюється за рахунок відповідних фондів та громадських об'єднань [97, с. 21].

В.С. Тарасенко диференціює форми соціального забезпечення на державні (здійснюються в обов'язковому порядку на основі прийняття певного закону) та приватні (реалізуються через волевиявлення окремих підприємств, установ, організацій, які самостійно наділяють себе обов'язком з надання підтримки представникам певної категорії населення) [70, с. 58]. Соціальне забезпечення молоді може здійснюватися в рамках як державної, так і приватної форми.

У нашій роботі ми візьмемо за основу розмежування форм соціального забезпечення населення, запропоноване свого часу Н.Б. Болотіною, яка до таких форм відносить: 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) державну соціальну допомогу; 3) спеціальний соціальний захист; 4) додатковий соціальний захист; 5) недержавне соціальне забезпечення [84, с. 6].

Отже, представлені міркування вчених дозволяють говорити про можливість виділення великої кількості різних за своєю природою та змістом організаційно-правових форм соціального забезпечення, але соціальне забезпечення молоді не включає в себе здійснення підтримки в рамках кожної із них.

Цінними, враховуючи предмет нашого дослідження, видаються висновки О.С. Кайтанського, що організаційно-правовими формами соціального захисту молоді є:

- 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 2) державна соціальна допомога;
- 3) додатковий соціальний захист;
- 4) недержавне соціальне забезпечення [92, с. 38].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування виступає основною організаційно-правовою формою соціального захисту населення загалом та молоді зокрема.

Конституційною основою права осіб на забезпечення в рамках даної організаційно-правової форми є положення ст. 46 Конституції України,

згідно з якою «право громадян на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків різних суб'єктів». Крім цього, дане право кожного працівника, з-поміж іншого, закріплюється у ст. 2 Кодексу законів про працю України.

Як слушно зауважує В.В. Андріїв, право на соціальне страхування у будь-якої особи виникає з моменту її вступу у трудові правовідносини [109, с. 359].

Базові засади здійснення даної форми соціального забезпечення знаходять вираження в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 [52].

Соціальне страхування молоді, на нашу думку, являє собою систему відносин між відповідними учасниками страхування, зміст яких виражається у реалізації збору страхових внесків та виплати молоді грошових коштів у разі настання передбачених законом страхових випадків.

Зі змісту ст. 188 КЗпП [62] випливає, що приймати на роботу можна осіб, яким виповнилося 16, а за згодою батьків або осіб, що їх замінюють, – з 15 років, а також у вільний від навчання час – з 14 років. Отже, проводячи паралелі із віковими межами віднесення особи до категорії «молодь», говорити про можливість стати учасником соціального страхування можна із самої нижньої межі згаданого віку.

Слід звернути увагу й на те, що діти (особи до 18 років згідно з цивільним законодавством), які за віком частково також включаються до категорії «молодь», можуть претендувати на певні види виплат за рахунок системи страхування, не виступаючи застрахованими особами.

Окрім зазначеного, ст. 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 передбачає можливість при досягненні 16-річного віку брати участь у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні добровільно на основі договору [110].

Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на основі такого критерію, як страховий випадок, передбачається реалізація в Україні таких видів страхування:

- 1) страхування на випадок безробіття;
- 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- 3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; пенсійне страхування;
- 4) медичне страхування;
- 5) інші види страхування, передбачені законами України [52].

Молодь може підлягати забезпеченню в межах кожного із них (за винятком медичного страхування, яке на сьогодні поки що на загальнообов'язковому рівні не впроваджене). Через обмеженість об'єму роботи зупинимось лише на деяких із них.

Забезпеченню за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття підлягають безробітні особи, якими згідно зі ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI можуть вважатися особи віком від 15 до 70 років, які не мають заробітку через відсутність роботи або інших законних доходів як джерела існування, готові та здатні приступити до роботи [111].

Окрім загальних умов для отримання виплат та соціальних послуг, важливо зазначити й те, що право на них має також молодь, яка припинила або закінчила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце, у разі реєстрації даних осіб як безробітних (ст. 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 № 1533-III) [112].

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, окрім осіб, які навчаються або працюють

на умовах трудового договору, самозайнятих осіб, застрахованою вважається також дитина та особа, яка навчається, але не довше ніж до 23 років, які народилися з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання матері.

Окремому правовому забезпеченню підлягає пенсійне страхування, яке також може поширюватись на молодь, адже і представники даної соціальної групи згідно з законодавством України можуть отримувати деякі види пенсій.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV застрахованою особою за даним видом страхування є фізична особа, яка відповідно до цього Закону підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачуються чи сплачувалися у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [110].

Закон закріплює такі види пенсій (ст. 9), які надаються за рахунок солідарної системи: пенсія за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника. Молоді люди мають право на призначення другого та третього із перерахованих видів.

Ще однією формою соціального забезпечення молоді є державна соціальна допомога, якв переважно стосується осіб, які не були застраховані за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням або не мають достатнього страхового стажу.

Дана форма соціального забезпечення, яка стосується, зокрема, й молоді, досить широко представлена різними видами. Проте єдиного нормативно-правового акта, яким би узагальнювалась її система, на сьогодні немає. Здійснення кожного із видів допомоги відбувається на основі спеціального закону та численних підзаконних актів, прийнятих на його виконання [113, с. 110].

Опрацювання соціально-забезпечувального законодавства дає можливість виділити державну соціальну допомогу, яка надається таким категоріям населення, як сім'ї з дітьми, малозабезпечені сім'ї, особи, які не мають права на пенсію, та особи з інвалідністю, особи з інвалідністю з дитинства та діти з інвалідністю. Такі додаткові статуси можуть мати і представники молоді.

Однією із важливих форм соціального захисту молоді є додатковий соціальний захист, який зводиться до забезпечення представників даної соціальної групи додатковим соціальним обслуговуванням, натуральною допомогою та пільгами.

Поняття додаткового соціального забезпечення не знайшло поки що свого закріплення на законодавчому рівні, але судити про те, що воно є, можна навіть із положень Основного Закону.

Так, на основі аналізу змісту ст. 46 Конституції України можна припустити можливість існування інших, крім державних, закладів соціального захисту населення, джерел фінансування здійснення заходів підтримки населення не лише коштом державного бюджету, страхових внесків різних суб'єктів, а й за рахунок інших не заборонених законодавством джерел [114, с. 91].

На існування такої своєрідної організаційно-правової форми соціального забезпечення також звертають увагу вчені.

Наприклад, Н.Б. Болотіна вважає, що «систему додаткового соціального захисту складають: надання соціальних послуг та здійснення медичного обслуговування тих категорій населення, які цього особливо потребують, забезпечення їх пільгами у різних сферах (наприклад, працевлаштування, житлово-комунальні послуги) тощо» [84, с. 70]. У цьому сенсі додаткове соціальне забезпечення напряму стосується молоді.

Вчена К.В. Бориченко, досліджуючи додатковий соціальний захист сімей з дітьми, доходить висновку, що для даної категорії населення він

представлений у вигляді додаткового обслуговування та матеріального забезпечення [115, с. 12].

Ю.М. Шум, розкриваючи систему соціального захисту молоді, вказує на те, що саме така форма посідає найважливіше місце серед форм соціального захисту молоді в цілому, адже вона виявляється у забезпеченні її місцями для проживання, пільгами у житлово-комунальній сфері, забезпеченні зайнятості та працевлаштуванні. Крім цього, до нього може включатися допомога на реалізацію власних проєктів та ініціатив [116, с. 57].

Отже, доцільно провести паралелі між міркуваннями вказаних вчених та соціальним забезпеченням молоді в Україні, щоб підтвердити, що додатковий соціальний захист їй також притаманний.

Продовжуючи цю думку, слід вказати на досить вдале визначення додаткового соціального захисту молоді, запропоноване О.С. Кайтанським. Так, учений вважає, що він являє собою «систему додаткових заходів із надання молоді соціальних пільг у сфері зайнятості та працевлаштування, здобуття освіти, застосування праці, охорони здоров'я, надання житлово-комунальних послуг тощо» [57, с. 74].

На нашу думку, саме додаткове соціальне забезпечення відіграє найважливішу роль у процесі інтеграції та реінтеграції молоді. Це пояснюється тим, що в межах цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення молодь отримує види підтримки, спрямовані на створення для неї максимально сприятливих умов для розвитку, професійного та соціального становлення, подолання труднощів, із якими представники такої соціальної групи можуть зіткнутися на даному етапі життя.

Не можна нівелювати також значення недержавного соціального забезпечення, на яке чомусь звертається незначна увага на рівні сучасної доктрини права соціального забезпечення. Так, для молоді дана форма може бити представлена у вигляді недержавного пенсійного забезпечення, підтримки за рахунок благодійної діяльності, волонтерства, отримання гуманітарної допомоги, донорства та трансплантаційної діяльності та

багатьох інших проявів, на чому особливо акцентується увага у роботах А.О. Гудзь [117, с. 61-64].

Отже, наразі можна стверджувати, що система соціального забезпечення молоді в Україні сформована та представлена такими організаційно-правовими формами, як загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державна соціальна допомога, додатковий соціальний захист, недержавне соціальне забезпечення. Саме в рамках додаткового соціального забезпечення молоді надаються численні пільги, за допомогою яких формується більш сприятливе середовище для розвитку та становлення її представників у суспільстві [118, с. 250].

У сучасних умовах українська молодь потребує неабиякої соціальної підтримки та соціального захисту, оскільки вона перебуває лише на початковому етапі утвердження життєвих позицій, складає більше половини працездатного населення всередині країни та суттєво страждає від економічної кризи, недостатнього рівня державної підтримки її соціальних потреб, ситуацію із чим ще більше погіршили воєнні дії на території України.

Розкрити поняття соціального забезпечення молоді неможливо без дослідження категорії «молодь», яка становить предмет вивчення представників різних гуманітарних наук, що вносить певну складність в одноставність її розуміння та висвітлення змісту.

Визначення, закріплене у Законі України «Про основні засади молодіжної політики», не можна вважати досконалим, адже воно не розкриває зміст даного поняття та особливості цієї суспільної групи. А отже, на нашу думку, до ст. 1 вказаного акта необхідно внести зміни, передбачивши у ній норму наступного змісту: «Молодь – молоді особи – особи віком від 14 до 35 років, які є громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах та мають право на гарантії й пільги, що передбачаються законодавством для створення умов їх соціального становлення та розвитку».

Соціальний захист молоді доцільно розглядати у широкому та вузькому значеннях. При цьому основним критерієм розмежування буде наявність додаткових правових статусів у даних осіб одночасно із тим, що вони належать до молоді. Так, соціальний захист молоді у широкому розумінні являє собою сукупність заходів, спрямованих на підтримку даних осіб, котрі додатково можуть мати статус внутрішньо переміщеної особи, мігранта, особи з інвалідністю тощо, які можуть здійснюватися стосовно представників цієї категорії на загальних умовах та означати виникнення у них права на збільшений обсяг захисту у порівнянні із тим, який вони мають у зв'язку з приналежністю до соціальної групи «молодь».

Соціальний захист за своєю суттю є сукупністю заходів. Дані заходи можна умовно розділити на дві групи. Першу складають заходи, спрямовані на забезпечення можливості для всіх і кожного реалізувати свої здібності та отримати дохід (визначення прожиткового мінімуму тощо). Заходи, які складають другу групу, стосуються окремих категорій населення: осіб з інвалідністю, сімей з дітьми, безробітних та інших.

Соціальний захист молоді доцільно вважати додатковим, адже ним передбачається більш широкий перелік видів соціального захисту, надання яких закріплюється на рівні нормативно-правових актів, що означає підвищений (у порівнянні із тим, яким забезпечуються інші категорії населення) соціальний захист.

На нашу думку, терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» у даній роботі можна вживати в якості синонімів, не вдаючись до зайвої дискусії. Загалом соціальне забезпечення молоді варто розглядати у таких значеннях: як комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на подолання відповідних соціальних ризиків та мінімізацію їх впливу на життя населення; як інститут права у сучасній системі права соціального забезпечення – сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини у сфері організації, фінансування і надання передбачених законами видів матеріального

забезпечення, соціальних послуг та соціальних пільг молоді; як об'єкт державного управління та напрям політики держави – система заходів щодо забезпечення соціальних прав і гарантій молодій людині; як діяльність держави та представників недержавного сектора; як сукупність заходів щодо створення умов для розвитку та становлення даної соціальної групи в державі; як систему суспільних відносин тощо.

Також хочемо звернути окрему увагу на те, що в соціально-демографічній групі «молодь» можна виділити й інші групи осіб, яким можуть бути притаманні свої особливості та специфіка, зважаючи на вік, соціальне становище, перебування у складних життєвих обставинах тощо, що має неабияке значення при спробах висвітлення соціального захисту [119, с. 116].

Отже, загалом до ознак соціального забезпечення молоді в Україні доцільно віднести такі: можливість користуватися соціальним забезпеченням незалежно від громадянства; встановлення вікових меж із внутрішньою диференціацією згідно з положеннями конкретних законодавчих актів; наявність додаткового об'єму прав у порівнянні з іншими групами населення; існування широкого кола гарантій та пільг з метою забезпечення умов для соціального становлення та розвитку молоді [120, с. 116].

Питання поняття та визначення переліку видів соціального забезпечення в рамках науки права соціального забезпечення наразі залишається дискусійним.

У найбільш узагальненому вигляді під видами соціального забезпечення молоді розуміють матеріальні блага та/або соціальні послуги, метою яких є профілактика, подолання або пом'якшення різноманітних соціальних ризиків, з якими представники даної соціальної групи можуть стикатись.

На нашу думку, максимально розширений перелік видів соціального забезпечення – найбільш вдалий, адже дозволяє всебічно розкрити досліджуване питання. Так, пропонуємо до переліку видів соціального

забезпечення загалом віднести наступні: грошові виплати (включають пенсії, державні соціальні допомоги та будь-які інші види підтримки у грошовому вираженні); соціальне обслуговування (включає надання соціальної підтримки та послуг); натуральну допомогу; медичну допомогу, забезпечення технічними засобами реабілітації та пересування, лікарськими засобами, іншими виробами медичного призначення; пільги та житлово-комунальні субсидії [121, с. 39].

Проте слід акцентувати увагу на тому, що не всі види соціального забезпечення, зазначені у запропонованому нами вище переліку, притаманні соціальному захисту молоді в Україні.

Досліджуючи види соціального забезпечення молоді, пропонуємо розділити їх на дві групи: 1) загальні, на які можуть претендувати представники соціальної групи «молодь», які зіткнулися із різноманітними соціальними ризиками; 2) спеціальні, які спрямовані на створення для молоді сприятливих умов для життя, розвитку, професійного утвердження та досягнення належного рівня життя.

Серед видів соціального забезпечення, які надаються молоді в Україні, найбільше значення мають соціальні пільги, спрямовані на інтеграцію та реінтеграцію молоді (у трудовій сфері, у сфері зайнятості та працевлаштування тощо) та соціальне обслуговування.

Загалом систему соціального захисту найбільш доцільно визначати саме через його організаційно-правові форми, але наразі не існує уніфікованого та загальноприйнятого їх переліку.

У спеціальній літературі точки зору щодо поняття «форма соціального забезпечення» також різняться. Більше того, у межах тієї чи іншої форми соціального забезпечення вчені виділяють різні переліки видів підтримки. Відмінними є й критерії, які використовуються науковцями для диференціації зазначених форм.

Таким чином, на основі опрацювання авторських визначень науковців досліджуваного терміна пропонуємо під організаційно-правовою формою

соціального забезпечення молоді розуміти організаційно-правові заходи та способи його здійснення і реалізації, спрямовані на акумуляцію та розподіл коштів серед представників молодого населення відповідно до принципу соціальної справедливості для створення найбільш сприятливих умов їх розвитку, професійного та соціального утвердження, профілактики та подолання впливу соціальних ризиків.

Система соціального забезпечення молоді в Україні вже цілком сформована та представлена такими організаційно-правовими формами, як загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державна соціальна допомога, додатковий соціальний захист, недержавне соціальне забезпечення. Саме в рамках додаткового соціального забезпечення молоді надаються численні пільги, за допомогою яких формується більш сприятливе середовище для розвитку та становлення її представників у суспільстві.

2.2 Соціальне обслуговування та соціальна підтримка молоді

У контексті соціального забезпечення молоді доцільно говорити про широке коло правових категорій, які вживаються в рамках опису даного процесу. Так, у цьому контексті використовуватись можуть такі поняття: «соціальне обслуговування», «соціальні послуги», «соціальна підтримка», «соціальне сприяння», «соціальна робота» тощо. Не вдаючись до глибокого теоретичного аналізу зазначених понять, акцентуємо увагу на тому, що найбільш оптимальним для науки права соціального забезпечення та практики реалізації молоддю права на соціальний захист є сфокусування уваги на соціальному обслуговуванні молоді як найбільш загальному терміні, явищі, позначаючи ним в цілому всі відносини, в рамках яких може реалізовуватись підтримка представників досліджуваної соціальної групи у вигляді нематеріального забезпечення, корисної роботи для задоволення інтересів, потреб та подолання соціальних ризиків, притаманних їх життю.

Події останніх часів, зокрема глобалізаційні та євроінтеграційні процеси, загострення економічної кризи, пандемія Covid-19, воєнні дії на

території України, ще більше посилили і так досить гостре напруження всередині суспільства, що спричинило зростання потреб населення у соціальних послугах, особливо серед вразливих його груп [122, с. 193]. Це призвело до виникнення ситуації, за якої деякі категорії населення намагаються «вижити» в умовах середовищних ризиків [122, с. 194].

Молодь, як уже зазначалось нами раніше, є однією із найменш захищених категорій населення, що зумовлює необхідність посиленої підтримки та уваги з боку держави. Проте на сьогодні єдиного наукового підходу до соціального обслуговування даної категорії населення не сформовано, що, на нашу думку, є суттєвою прогалиною, враховуючи те, що воно виступає дієвим засобом сприяння задоволенню соціальних потреб молодих людей, подоланню складних життєвих обставин та широкого кола інших проблем [123, с. 55]. Такими проблемами, які постають на заваді сталому розвитку молоді в Україні, є: посилення соціальної нерівності, неоднакові стартові можливості для представників молодого покоління в отриманні якісної освіти, складність пошуків роботи та здобуття собі засобів для життя, погані умови для самореалізації, поширення деструктивних впливів у суспільстві, які породжують алкогольну, наркотичну та інші види залежності, що спричиняють поповнення девіантних груп серед представників молодого віку [124, с. 146-147]. Даний перелік у спеціальній літературі доповнюється й іншими молодіжними проблемами (зростання безробіття та антисоціальних проявів: проституції, масового зубожіння, Інтернет-залежності, девіантних форм поведінки тощо) [122, с. 194].

Саме через це переосмислення ролі соціальних послуг у житті суспільства, дослідження такого виду соціального забезпечення як дієвого інструменту покращення становища молоді в Україні видається нам неабияк перспективним та цінним на шляху до покращення правозастосування і підвищення рівня соціальної захищеності молодих людей.

Загалом соціальна робота з молоддю – один із важливих напрямків державної політики кожної сучасної країни, у якій сформувалася практика її

здійснення. Не є винятком й Україна, у якій соціальна робота з молоддю, одним із напрямків якої є соціальне обслуговування представників даної демографічної групи, посідає провідне місце у забезпеченні всебічного, повноцінного розвитку та утвердження в суспільстві молодих людей України [125].

Згідно зі ст. 6¹ Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III «соціальна робота передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді, планування, організацію, координацію та надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг» [44]. Тобто соціальна робота та надання соціальних послуг даним категоріям осіб співвідносяться як загальне та частина; соціальні послуги в процесі здійснення соціальної роботи виступають одним із напрямків її вираження, форм здійснення, засобів або, можливо, видів такої роботи. Водночас, виходячи зі змісту даної норми, можна зробити висновок, що термін «соціальна підтримка» законодавець використовує для заміни загальноприйнятого на рівні теорії права соціального забезпечення терміна «види соціального забезпечення населення», до переліку яких, як нами було доведено, належать: пільги, соціальні послуги, допомоги тощо. А тому, на нашу думку, необхідно було б внести зміни до даної норми у частині вживання понятійно-категоріального апарату задля уникнення плутанини, підміни понять та, відповідно, ускладнення подальшого правозастосування [126, с. 102].

Відповідно до ст. 6¹ згаданого Закону соціальна підтримка молоді також «передбачає здійснення заходів, спрямованих на: формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей; розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; запобігання негативним явищам та їх подолання [44].

Термін «соціальна підтримка» не розкривається у законодавстві взагалі, згадуються тільки окремі її види. А тому, на нашу думку, було б логічніше від нього відмовитись взагалі, враховуючи те, що ним фактично узагальнено позначаються види соціального забезпечення.

У ст. 14 Європейської соціальної хартії (переглянутої) закріплюється право людини на користування соціальними службами. Так, з метою забезпечення ефективного здійснення даного права Сторони зобов'язуються:

1) сприяти функціонуванню служб або створювати служби, якими завдяки використанню методів соціальної роботи здійснювалось би підвищення добробуту та розвитку окремих осіб, груп суспільства, а також проводилась їх адаптація до соціального середовища;

2) заохочувати окремих осіб та добровільні чи інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб [127, с. 185].

Чинне законодавство України у сфері соціальних послуг представлене численними нормативно-правовими актами різної юридичної сили.

У базовому спеціальному Законі України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII соціальні послуги визнаються «діями, які спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [45].

Згідно із Законом отримувачами соціальних послуг можуть виступати особи/сім'ї – вразливі групи населення або такі, що перебувають у складних життєвих обставинах. Водночас вразливими законодавець називає тих, для яких вірогідність потрапляння у складні життєві обставини найвища. На нашу думку, цим нормам Закону притаманний оціночний характер, а отже, говорити про їх досконалість поки що зарано.

Перелік складних життєвих обставин у Законі України «Про соціальні послуги» розкривається через чинники, які можуть їх породжувати. Такими є: інвалідність, безробіття, похилий вік, часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті, психічні та поведінкові розлади, у тому числі, внаслідок

вживання психоактивних речовин, невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування, малозабезпеченість, бездомність, поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків, ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини, жорстоке поводження з дитиною, домашнє насильство, насильство за ознакою статі, втрата соціальних зв'язків, зокрема, під час перебування в місцях позбавлення волі, потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією [45].

У науковій літературі представлені точки зору щодо неможливості для певного колективного суб'єкта, сім'ї, соціальної групи (молоді, дітей, осіб з інвалідністю та інших) виступати суб'єктом права на соціальне обслуговування. Активно така позиція розвивається у роботах О.О. Гірник, відповідно до думки якої це є неможливим, адже оформлення правовідносин із соціального забезпечення так чи інакше здійснюється з конкретною особою (персоніфіковано та індивідуально), а не із групою осіб [128, с. 4]. Нам важко погодитись із таким твердженням, адже, по-перше, вченою здійснюється підміна понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин», які в дійсності співвідносяться як ціле та частина; по-друге, всіх осіб, які згідно з чинним законодавством наділяються правом на отримання соціальних послуг, логічно диференціювати на відповідні групи, в основу чого, наприклад, покласти критерій відповідних складних життєвих обставин, які слугували підставою для соціального обслуговування, або спільні соціально-демографічні характеристики тощо. З огляду на зазначене можна говорити про соціальне обслуговування та соціальні послуги молоді, осіб з інвалідністю, осіб, які постраждали від домашнього насильства, бездомних осіб, осіб, які потребують сприяння у працевлаштуванні, та багатьох інших категорій.

Починаючи підрозділ із окреслення низки правових категорій у сфері надання соціальних послуг, які нерідко вживаються як однопорядкові,

суміжні або тотожні терміни, не можемо не звернути уваги на те, що у чинному Законі України «Про соціальні послуги» (у ст. 13) законодавцем терміни «соціальне обслуговування» та «соціальна підтримка» вживаються як синонімічні. Зокрема у ній зазначено наступне: «Серед надавачів соціальних послуг закріплюються, серед інших, інші установи/заклади соціальної підтримки (обслуговування)...» [45].

Термін «соціальна послуга» широко використовується як на рівні нормативно-правових актів, так і в спеціальній літературі.

Досить оригінальними є висновки Б.І. Сташківа, який вважає, що «під послугами слід розуміти не певні заходи, а сам корисний результат діяльності відповідних служб» [129, с. 70]. Аргументує таку ідею вчений тим, що, наприклад, згідно із дефініцією, представленою у ст. 1 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.06.2004 № 1875-IV, «житлово-комунальні послуги – це результат господарської діяльності, направленої на створення для осіб належних умов для проживання та перебування в тих чи інших приміщеннях» [130].

Проте більш вдалим, на наш погляд, є авторське визначення Н.Б. Болотіної, яка вважає, що соціальні послуги розкриваються як система соціальних заходів, які виражаються у сприянні, підтримці та, власне, послугах, які надаються соціальними службами як окремим особам, так і групам осіб з метою боротьби із життєвими труднощами або мінімізації їх впливу, підтримання вразливого соціального статусу та повноцінної життєдіяльності осіб [84, с. 481].

Я.І. Юрків звертає увагу на можливість розглядати соціальні послуги у двох площинах. Так, вчений зазначає, що «у європейському та вітчизняному нормативно-правовому просторі соціальні послуги трактуються в широкому та вузькому значеннях: у широкому – як створення умов для громадян для повноцінного життя в суспільстві, рівних можливостей, недискримінації; у вузькому – як задоволення потреб індивідуального користувача шляхом надання персональних соціальних послуг, які забезпечують захист від

загальних та специфічних ризиків та допомагають подолати складні особисті кризові ситуації і виклики» [131, с. 186].

У літературі також представлені позиції вчених щодо соціальних послуг окремим категоріям населення.

А.О. Медвідь, досліджуючи соціальне обслуговування бездомних осіб та безпритульних дітей, доходить висновку про те, що соціальні послуги бездомним особам та безпритульним дітям є системою заходів, надання яких спрямоване на досягнення результату у подоланні або зниженні впливу труднощів, спричинених відсутністю будь-якого житла, які надаються з метою реінтеграції бездомних осіб і безпритульних дітей спеціально створеними соціальними службами або окремими фізичними особами [67, с. 151-152].

Виходячи з позицій вчених та законодавчого визначення соціальних послуг, зазначимо, що під соціальними послугами молоді, на нашу думку, слід розуміти систему заходів, спрямованих на становлення та утвердження даних осіб у суспільстві, профілактику настання складних життєвих обставин, подолання або зниження впливу їх негативних наслідків.

Поняття соціального обслуговування у чинному Законі України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII (у порівнянні із попередньою його редакцією) трактується в якості підвиду соціальних послуг у статті, присвяченій їх класифікації (ст. 16).

Так, соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;

2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;

3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду [45].

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» 21 червня 2001 року № 2558-III «соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється шляхом надання комплексу соціальних послуг. Соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді надаються відповідно до законодавства» [44].

Окреслені законодавчі положення дають підставу стверджувати про невідповідність норм даних двох спеціальних законів у сфері соціального обслуговування молоді, адже у першому з них соціальне обслуговування є видом соціальних послуг, а в другому – послуги виступають засобом здійснення соціального обслуговування, тобто єдності у законодавстві щодо співвідношення даних двох базових понять немає, а тому вважаємо за необхідне узгодити положення Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» із положеннями Закону України «Про соціальні послуги» у новій редакції, адже відповідно до зазначеного акта соціальне обслуговування слід вважати підвидом соціальних послуг, а отже, дані поняття співвідносяться як частина та ціле.

Крім цього, на рівні підзаконних нормативно-правових актів також зберігається даний підхід. Так, навіть у назвах деяких актів терміни «соціальне обслуговування» та «соціальні послуги» вживаються як синоніми. Наприклад, це відстежується у постанові Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» [132], у наказі Міністерства соціальної політики України від 14.07.2016 № 762 «Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» [133].

Продовжуючи проблему співвідношення досліджуваних понять соціального обслуговування, соціальних послуг та неузгодженості даного питання на рівні різних актів соціально-забезпечувального законодавства,

пропонуємо звернутись до напрацювань вчених, науковий інтерес для яких дана проблема також становила.

Н.М. Стаховська переконана у тому, що послуга (як дія) є лише однією з форм здійснення соціального обслуговування одночасно із натуральною допомогою, пільгами тощо [134, с. 132].

Вчена ще більше деталізує перелік форм, вважаючи формами соціального обслуговування послуги, пільги та натуральну допомогу [134, с. 132].

Б.І. Сташків [129, с. 19] у своїй роботі стверджує, що форма здійснення соціального обслуговування одна – забезпечення отримувачів послугами, тобто соціальні послуги. Він також розкриває поняття соціальної послуги, пропонуючи розуміти під ним «забезпечення осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах, та матеріальні блага, тобто вважає послугу синонімом натуральної допомоги».

В одному із попередніх підрозділів нами було доведено, що натуральна допомога та грошові виплати (матеріальна допомога) виступають самостійними видами соціального забезпечення загалом та молоді зокрема.

А отже, у нашій роботі ми будемо дотримуватися позиції законодавця, відповідно до якої соціальні послуги надаються, з-поміж іншого, у виді соціального обслуговування.

У навчальній та спеціальній літературі соціальне обслуговування розглядається під різними кутами:

- 1) як окремий інститут права соціального забезпечення;
- 2) як підгалузь права [57, с. 158].

На нашу думку, у соціальне обслуговування доцільно вкладати також інший зміст із врахуванням правової природи даного виду соціального забезпечення, його специфіки та притаманних ознак. До такого підходу досить активно вдаються у наукових колах, що знаходить висвітлення у працях вчених, де розкривається термін «соціальне обслуговування».

Так, наприклад, Б.І. Сташків пропонує розуміти під ним напрямок діяльності соціальних служб, що полягає у безоплатному чи на пільгових умовах наданні соціальних послуг особам, які потребують сторонньої підтримки, задля боротьби зі складними життєвими обставинами, які погіршують рівень життєдіяльності особи, чи зниження їх впливу [129, с. 201]. Складовими соціального обслуговування вченим називаються: складні життєві обставини; окреслене законодавством коло осіб, яким воно може надаватись; соціальні служби-надавачі такого обслуговування; джерела фінансування його здійснення; види соціальних послуг та способи їх надання [129, с. 202]. Очевидно, що для виділення елементів соціального обслуговування науковець взяв за основу традиційний підхід до розмежування організаційно-правових форм соціального забезпечення населення, при якому такі складові-характеристики аналогічні, про що нами вже зазначалось у попередніх підрозділах.

Соціальне обслуговування представниками науки права соціального забезпечення також розкривалось у контексті певної соціально-демографічної групи або групи осіб, об'єднаних певним соціальним ризиком чи їх сукупністю.

Так, наприклад, у дисертаційному дослідженні К.В. Бориченко соціальне обслуговування сімей з дітьми пропонувалось визначати як «діяльність соціальних служб щодо надання безплатно або на пільгових умовах соціальних послуг сім'ям з дітьми у зв'язку з необхідністю утримання і виховання дитини, а також в інших випадках, які порушують їх нормальну життєдіяльність, з метою їх подолання або пом'якшення» [115, с. 17].

Водночас соціальне обслуговування саме молоді було розкрите свого часу О.С. Кайтанським, який під даним терміном пропонує розуміти «діяльність соціальних служб із надання особам у віці від 14 до 35 років безоплатно соціальних послуг з метою подолання або пом'якшення життєвих

труднощів, підтримки соціального статусу та повноцінної життєдіяльності» [57, с. 159].

Проте раніше нами наголошувалось на тому, що соціальне забезпечення молоді можна розглядати не лише як таке, що характеризується певним соціальним ризиком, тобто складною життєвою обставиною, яка впливає на необхідність виникнення та подальшої динаміки соціально-забезпечувальних відносин. Соціальне забезпечення даних осіб, на наше переконання, також орієнтоване на створення для них більш сприятливого середовища та умов для становлення у різних життєвих сферах: освіті, працевлаштуванні, набутті житла тощо.

Виходячи з цього, зазначимо, що соціальне обслуговування молоді найбільш вдало розглядати як діяльність соціальних служб із надання особам у віці від 14 до 35 років безоплатно або на пільгових умовах соціальних послуг з метою створення для них сприятливого для соціального становлення середовища, профілактики, подолання або зниження впливу складних життєвих обставин, з якими такі особи можуть зіткнутись. Таке визначення охоплює притаманні соціальному обслуговуванню даної категорії населення ознаки: 1) спрямованість на задоволення інтересів конкретної соціальної групи; 2) безоплатна або на пільгових умовах основа його здійснення; 3) своєрідна мета – створення для молоді сприятливого для соціального становлення та утвердження середовища, профілактика, подолання або зниження впливу складних життєвих обставин, із якими її представники можуть стикатися протягом даного періоду життя.

Опрацювання національного законодавства у сфері соціального забезпечення молоді, ознайомлення із результатами досліджень вчених, науковий інтерес для яких становить соціальний захист даної категорії населення, та їх висновками, аналіз статистичних даних дозволяє виділити широке коло груп молоді, кожна з яких характеризується своєрідними потребами. Так, серед молодих людей можуть бути: працюючі та безробітні; молоді сім'ї (зокрема сім'ї із групи ризику або неблагополучні сім'ї); молодь

із багатодітних і малозабезпечених сімей; діти та молоді люди, які ще навчаються; діти та молодь з інвалідністю; молодь, яка страждає на певні залежності (алкогольну, наркотичну тощо); хворі на СНІД; особи із девіантною поведінкою та/або способом життя (бездомні особи, безпритульні діти; особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі або звільнені із місць позбавлення волі після відбуття покарання); діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; обдаровані діти та молодь; молодь із ЛГБТ-спільнот; неповнолітні самотні матері, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дітей із інвалідністю; молодь, батьки яких загинули або були учасниками АТО в Україні; біженці та внутрішньо переміщені особи та багато інших категорій молодих людей [135, с. 93]. Окрім необхідності створення умов для нормальної життєдіяльності кожної із згаданих груп, нікуди не зникає потреба у покращенні становища тих, хто зіткнувся із складними життєвими обставинами або перебуває у групі ризику, адже нехтування даною проблемою може призвести до маргіналізації молоді, її десоціалізації, поповнення і так великого на сьогодні кола осіб, які перебувають в становищі «викинутих із суспільства» [122, с. 197].

Отже, зважаючи на притаманні потреби та інтереси, кожна із груп молодих людей може потребувати, з-поміж іншого, особливого соціального обслуговування. Але на сьогодні правове забезпечення соціального обслуговування як важливий інструмент впливу на ситуацію ще недостатньо ефективно, існує велика кількість недоліків, які спричиняють проблеми в процесі правозастосування, а отже, загалом погіршують рівень соціальної захищеності.

Процес формування системи соціального обслуговування в Україні ще триває: поступово вдосконалюється законодавство, актуалізуються види соціального обслуговування, форми та процедури його здійснення. Адже обсяг і види соціальних послуг, надання яких передбачалось раніше, були не здатні на достатньому рівні задовольняти потреби отримувачів. Суттєвими перешкодами у цьому були, зокрема, повільний розвиток необхідної

інфраструктури, відставання існуючого порядку від того, який передбачений сучасними умовами та законодавством, адже нормативно-правова база у сфері соціального обслуговування зазнала суттєвих змін за останні два роки. Крім того, на заваді впровадженню нових видів соціальних послуг та форм їх надання традиційно залишаються: недостатність кадрових, фінансових та інших ресурсів, повільний розвиток ринку послуг, відсутність дієвого формату взаємодії між державним та недержавним сектором, що є, мабуть, найбільш необхідним у зв'язку з поширенням участі останнього, враховуючи положення чинного спеціального закону.

Таким чином, можна стверджувати, що від рівня забезпеченості соціальними послугами, раціональності розроблення їх видів залежить ефективність інтеграції та реінтеграції молоді, загалом їх соціальне становище та можливості. А тому аналіз питання класифікації соціального обслуговування, визначення видів соціальних послуг у контексті соціального забезпечення молоді – важливий напрямок дослідження, результати якого буду мати як теоретичну, так і практичну цінність.

Перелік соціальних послуг, надання яких спеціально орієнтоване на підтримку представників із числа молоді, можна визначити на основі опрацювання ст. 6¹ Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», згідно із якою, «соціальна робота передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді, планування, організацію, координацію та надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг» [44]. Отже, до основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, включаються:

- 1) соціальна профілактика;
- 2) соціальна реабілітація;
- 3) соціальний супровід;
- 4) консультування [44].

Проголиною вказаного Закону є те, що розкриття змісту послуг соціального супроводу та консультування чомусь не здійснюється, у той час як соціальній профілактиці та реабілітації сімей, дітей та молоді присвячені окремі досить об'ємні статті.

Так, зі змісту ст. 9 Закону соціальну профілактику слід розуміти в якості заходів комплексного характеру, якими переслідуються превентивні цілі – запобігання домашньому насильству, соціальному сирітству, жорстокому поводженню з дітьми, найгіршим формам дитячої праці, сімейному неблагополуччю в цілому та торгівлі людьми. Крім цього, вона спрямована на здійснення обліку дітей та молоді із груп ризику, інформаційну та просвітницьку роботу у різних сферах, зокрема у сфері здорового способу життя.

У ст. 10 Закону розкривається поняття соціальної реабілітації, під якою варто розуміти здійснення комплексу заходів щодо оптимізації та коригування у сфері відповідального батьківства, набуття молодими людьми навичок до самообслуговування, проживання окремо та самостійно, інтеграції в суспільство. Також реабілітація включає в себе соціальний патронаж дітей, які притягувались до кримінальної відповідальності.

У контексті соціального патронажу цінними, на нашу думку, є напрацювання А.О. Медвідь [67, с. 180], яка розкриває це поняття більш широко, до чого необхідно було б вдатись і в контексті соціального патронажу дітей як окремої групи молоді. Так, вчена звертає увагу на те, що, по-перше, соціальне патрулювання слід розглядати як окрему форму здійснення соціального обслуговування (поза закладами соціального захисту); по-друге, говорячи про нього, не слід обмежувати категорію отримувачів заходів, які в його межах передбачаються, лише дітьми, які «відбували покарання у виді позбавлення волі, та молодими людьми, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі» [44], адже їх коло значно ширше, позаяк до них можна віднести: бездомних та

безпритульних дітей і дорослих, осіб із різними видами залежності та багатьох інших.

Що цікаво, відповідно до п. 1.3 Порядку здійснення соціального патрулювання, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 19.07.2011 № 283. [136], вікове обмеження осіб-отримувачів послуги шляхом соціального патрулювання – 18 років, що вказує на неузгодженість норм даного підзаконного нормативного акта із положеннями вищезгаданого Закону, де про патронаж згадується в контексті роботи з дітьми.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді» соціальне обслуговування даної категорії населення здійснюється шляхом надання комплексу соціальних послуг відповідно до законодавства [44], що дає підстави стверджувати про поширення норм загального закону у сфері соціальних послуг на окреслене коло суспільних відносин.

У ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» закріплена їх класифікація, що здійснена на основі різних підстав. У чинному акті законодавець відмовився від попереднього поділу соціальних послуг залежно від їх змісту на соціально-економічні, соціально-юридичні, соціально-медичні тощо (як це було у попередній редакції Закону від 19 червня 2003 року № 966-IV).

Так, залежно від спрямування соціальні послуги поділяються на такі, що спрямовані на: соціальну профілактику, соціальну підтримку та соціальне обслуговування, що вже вказує на розбіжності у законодавчих положеннях нового Закону України «Про соціальні послуги» щодо їх кола та Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» у цій же частині, які необхідно узгодити.

Крім цього, за типами законодавець диференціює соціальні послуги на наступні види: прості (посередництво, представництво інтересів, інформування, консультування, надання притулку), комплексні (догляд,

соціальний супровід, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо), комплексні спеціалізовані (ВІЛ-інфікованим особам, особам із психічними розладами та іншим), допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги, яку, до речі, законодавець розкриває переважно через речі та предмети, які можуть до неї входити, а саме: «продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічні послуги (транспортні послуги, переклад жестовою мовою) [45]. Вважаємо за доцільне окремо зупинитись на останньому.

Передусім нами було доведено, що натуральну допомога в теорії права соціального забезпечення аргументовано слід вважати окремим видом соціального захисту населення, зміст якого полягає у забезпеченні отримувачів предметами побуту та базової необхідності, їжею, взуттям, паливом тощо. Крім цього, зазначення законодавцем транспортних послуг та перекладу жестовою мовою в якості прикладів натуральної допомоги і вступає в суперечність з її змістом загалом, адже вони аж ніяк не є предметом, річчю, об'єктом зовнішнього світу, надання якого переслідує мету покращення становища особи-отримувача засобом соціального забезпечення. Скоріше дані заходи за змістом тяжіють до певного виду послуг.

Крім цього, відсутня єдність щодо критеріїв виділення таких груп послуг за типами, адже при одному типові законодавець вдається до такої спільної характеристики низки послуг, як, наприклад, часовий період надання, а при іншому – як певна категорія отримувачів, натуральну ж допомогу взагалі зазначає окремо, хоча вона соціальною послугою за своєю правовою природою бути не може.

Залежно від місця надання соціальні послуги поділяються на такі види: за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома); у приміщенні надавача соціальних послуг (стаціонарно або напівстаціонарно);

за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці.

Останній вид соціальних послуг, зазначений у переліку вище, в законодавстві України здобув назву «соціальне патрулювання», яке згідно зі ст. 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 № 2623-IV визначається як мобільна форма надання соціальних послуг відповідними фахівцями поза межами закладів для бездомних осіб і безпритульних дітей [137]. Виходячи із цього, зазначимо, що не досить зрозумілим є відмова законодавця від дотримання одного підходу, оскільки це призводить до зайвого розпорошення нормативного матеріалу, дублювання. На нашу думку, поняття соціального патрулювання більш доцільно було б закріпити у базовому Законі України «Про соціальні послуги» без зайвої його деталізації у спеціальних законах, присвячених соціальному захисту окремих категорій населення. Більше того, наразі чинним є окремий Порядок здійснення соціального патрулювання [136], який містить норми щодо соціального захисту виключно бездомних осіб, у той час як про інші групи осіб, які можуть під нього підпадати, не йдеться, що, з нашої точки зору, є не зовсім виправданим, адже вище нами було доведено, що така форма надання соціальних послуг має більш загальний характер, тому вона не обмежується поширенням лише на зазначену групу суспільства.

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги бувають: екстрені (кризові), постійні, тимчасові, одноразові. Як бачимо, строк, часовий проміжок надання, періодичність в якості критерію розмежування одночасно законодавцем було обрано у даній частині статті та в деяких місцях при розмежуванні послуг за типами, що призводить до плутанини, неоднозначності та складності розуміння диференціації, що, на наше переконання, взагалі нівелює цінність існування окремої статті в згаданому законі, присвяченій класифікації соціальних послуг.

Неаргументованим, на наше переконання, є також виділення у ч. 6 даної статті окремого переліку соціальних послуг, які належать до категорії «базові», адже логічним тоді було б вказати і на похідні (вторинні), додаткові тощо. Крім цього, враховуючи структуру ст. 16 Закону, базові соціальні послуги доцільніше було б закріпити в ч. 2 (де вказуються їх типи), у якій можна було б розкрити їх перелік (приклади). Це позитивно позначилось би на тлумаченні досліджуваної норми, внесло б певну ясність у текст законодавчого акта через більш логічну його структурованість.

Вдаючись до класифікації соціального обслуговування молоді, вкажемо, що доцільним буде також використати в якості критерію вид соціального ризику, покладений в основу його здійснення. У цьому контексті логічним стане виділення соціального обслуговування за рахунок загальнообов'язкового державного соціального страхування (пенсійного, на випадок безробіття, у разі тимчасової втрати працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності) та не страхових його видів (інтеграції, реінтеграції, соціального супроводу та багато інших видів соціальних послуг).

У науковій та навчальній літературі представлені й інші класифікації соціального обслуговування, які будуть цінними також у контексті соціальних послуг представникам молоді. Зокрема вченими послуги поділяються на основі вартості (способу фінансування), періодичності надання, суб'єкта-надавача та отримувача, здійснення обслуговування в межах державного чи недержавного секторів, якості тощо. Розкриємо деякі із цих видів.

Якщо на основі такого критерію, як суб'єкт-надавач соціального обслуговування, раніше в науковій літературі вдавались до розкриття видів закладів соціального обслуговування, то у найсучасніших роботах науковцями демонструється якісно відмінна позиція щодо таких надавачів із диференціацією їх на представників державного та недержавного сектора.

Так, наприклад, їх поділяють на заклади соціального обслуговування, створені групи самопомоги, волонтерські організації тощо [138, с. 78].

О.М. Чусова та Г.О. Котломанітова у своїй роботі зазначають, що увесь пакет соціальних послуг в Україні здебільшого надається державними чи комунальними закладами. Проте вони вказують також на функціонування незначного відсотку недержавних організацій та установ за рахунок грантів, що надаються місцевими бюджетами для забезпечення через їх діяльність відповідних соціальних послуг [139, с. 210].

У спеціальній літературі надавачів соціальних послуг також поділяють на такі види: 1) стаціонарні, реабілітаційні, установи та заклади тимчасового перебування з надання соціальних послуг; 2) відмінні від попередніх установи/заклади, які здійснюють соціальну підтримку (обслуговування), до яких, зокрема, входять спеціалізовані служби підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства або/та насильства за ознакою статі; 3) комплексні установи надання соціальних послуг; 4) центри зайнятості, заклади охорони здоров'я, освіти, культури та інші.

До представників недержавного сектора соціального обслуговування вчені відносять підприємства, установи, організації, благодійні, релігійні організації, громадські об'єднання, окремих фізичних осіб-підприємців та фізичних осіб, якими надаються соціальні послуги з догляду.

На основі такого критерію, як «отримувач соціального обслуговування», досліджуване поняття, враховуючи положення чинного законодавства, поділяється на такі види: 1) соціальне обслуговування окремих осіб (видів яких можна виокремити безліч); 2) соціальне обслуговування сімей, які входять до категорії вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах (малозабезпечені сім'ї, сім'ї, у яких має місце домашнє насильство, інші).

О.В. Шубна, Ю.В. Денисова, О.С. Санчич, А.В. Марильова досить деталізовано групують представлені у Законі України та Класифікаторі соціальні послуги, зазначаючи, що їх всі умовно можна поділити на такі

групи: для осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах: соціальна інтеграція та реінтеграція, соціальний супровід, соціальна адаптація, посередництво (медіація), представництво інтересів та натуральна допомога; превентивні/профілактичні: соціальна профілактика, консультування та інформування; для осіб з інвалідністю: підтримане проживання, фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату, переклад жестовою мовою, догляд вдома; для дітей з інвалідністю: денний догляд та супровід під час інклюзивного навчання; кризові послуги: надання притулку, екстрене (кризове) втручання; для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних) [140, с. 214].

У науковій літературі зустрічаються й інші поділи соціального обслуговування за видами. Отже, класифікація соціального обслуговування дуже тісно залежить від автора, його власного тлумачення явища соціального обслуговування, обсягів його поширення, визначення категорій населення, на які воно може поширюватись тощо. Тож багато факторів можуть впливати на те, якими будуть представлені види обслуговування.

Наприклад, Я.І. Юрків, диференціюючи соціальне обслуговування дітей та молоді в громадах, виділяє такі, на її погляд, найбільш показові види: «виявлення осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а тому потребують сторонньої допомоги; здійснення соціального супроводу; надання дітям і молоді соціальних послуг за результатами проведеної оцінки потреб; забезпечення прав дітей, які проживають у закладах для дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування; наставництво над дитиною; оформлення дітей до «відділення термінового влаштування»; соціально-педагогічна допомога дітям та батькам, які постраждали від насильства, нещасних випадків, опинилися в інших складних життєвих обставинах; попередження розлучення дітей з батьками; розвиток батьківського потенціалу, вирішення проблем сім'ї та успішна інтеграція їх у громаду; розвиток дітей та допомога їм у подоланні труднощів у спілкуванні з

однолітками і дорослими; послуги батькам та дітям віком від народження до 7 років (з особливими освітніми потребами); організація дозвілля дітей; допомога у влаштуванні до навчальних і медичних закладів; сприяння в організації навчання дітей у школі; сприяння батькам у налагодженні побуту дітей; консультування батьків з питань обладнання приміщень засобами вільного доступу, створення предметно-розвиваючого середовища для дитини з обмеженими можливостями; сприяння в отриманні направлень у спеціалізовані заклади охорони здоров'я, на санаторне лікування, в стаціонарні установи соціального обслуговування; супровід дітей поза домом, надання транспорту для поїздки дітей на лікування, навчання, участі в культурних заходах; формування у дітей навичок спілкування, здорового способу життя; сприяння в організації літнього відпочинку та цілорічного оздоровлення дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації; розробка і реалізація індивідуальних та групових програм соціальної і комплексної реабілітації дітей; сприяння дітям (при необхідності) в отриманні тимчасової або постійної роботи, що відповідає їх можливостям, інтересам, потребам, а також у професійній орієнтації, отриманні спеціальності; виявлення джерел і причин соціальної дезадаптації дітей; відновлення соціального статусу дітей в колективі однолітків, за місцем навчання; психологічна корекція конфліктних взаємовідносин батьків з дітьми, неадекватних батьківських установок і стереотипів виховання дітей; психолого-медико-педагогічне обстеження соціально дезадаптованих дітей, спрямоване на встановлення форм і ступеня дезадаптації, її джерел та причин, а також вивчення особливостей особистісного розвитку та поведінки дітей; психолого-педагогічна допомога дітям зі зняття стресового стану, викликаного складною життєвою ситуацією, з метою виведення дітей з посттравматичного стану; проведення серед дітей профілактичної роботи з метою усунення різних психологічних чинників і причин, що обумовлюють відхилення в стані їх психічного здоров'я; соціально-психологічне консультування по налагодженню міжособистісних взаємин дітей з

близькими та іншими значущими для них людьми; екстрена психологічна допомога дітям по телефону; організація і проведення ігротерапії дітей; соціально-педагогічний патронаж дітей» та багато інших [138, с. 80-82].

Ст. 27 Закону України «Про соціальні послуги» розкриває порядок фінансування надання соціальних послуг, який включає: кошти Державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, підприємств, установ та організацій, плату за соціальні послуги, кошти благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел, не заборонених законом [45]. Соціальна послуга може надаватись особі здебільшого безкоштовно або з пільговою оплатою. Так, згідно зі ст. 28 отримувати соціальні послуги можна за рахунок бюджетних коштів; за рахунок диференційованої плати залежно від доходу отримувача соціальних послуг; за рахунок самого отримувача соціальних послуг або третіх осіб [45]. Питанню диференційованої плати за соціальне обслуговування присвячений окремий нормативно-правовий акт – Порядок установлення диференційованої плати за надання соціальних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 429 [141].

Досліджуючи питання видів соціального обслуговування молоді в Україні, не можемо залишити без уваги існування Класифікатора соціальних послуг, затвердженого наказом Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429 [142]. Даним документом систематизовано існуючі соціальні послуги, здійснений короткий їх опис, закріплені строки надання та категорії осіб, які їх отримують. Молодь в цілому у даному акті не згадується, проте в якості перспективних отримувачів тих чи інших послуг є молодь з інвалідністю, різні категорії дітей (сироти, позбавлені батьківського піклування, діти з інвалідністю та інші), сім'ї та багато інших категорій осіб, до яких також можуть включатися особи молодого віку (малозабезпечені особи, особи з поведінковими порушеннями через ігрову залежність, особи з поведінковими порушеннями через вживання психоактивних речовин та інші).

Заслужують на увагу висновки Я.І. Юрків, відповідно до яких деякі із зазначених у Класифікаторі послуг настільки об'ємні за змістом, що межі між поділом їх на види дещо розмиваються, а тому здійснити чітку диференціацію таких послуг на практиці часто досить складно або взагалі неможливо. Підкріплює свою позицію вчена прикладом послуги підтриманого проживання, яка по суті включає в себе представництво інтересів, забезпечення інформаційної підтримки. Наданням даних послуг переслідується мета – забезпечення необхідною підтримкою її отримувача, стимулювання його подальшої спроможності самостійно вирішувати свої життєві проблеми [138, с. 78].

Отже, дослідження законодавства у сфері соціального обслуговування, ознайомлення та аналіз напрацювань науковців із даного питання дає можливість дійти висновку про те, що сучасна сфера соціальних послуг в Україні перебуває на етапі постійних, досить активних динамічних змін, спрямованих на розширення спектру гарантованих державою соціальних послуг, трансформацію її змісту, способів та моделей надання.

Для чинного законодавства, незважаючи на те, що порівняно недавно воно було суттєво оновлено та адаптовано до потреб сьогодення, характерні значні недоліки: розпорошеність відповідних норм по різних нормативно-правових актах, наявність дублювань, положень, що суперечать одні одним, прогалин тощо. Це не слугує чіткому виділенню видів соціального обслуговування в цілому та молоді зокрема, що ускладнює правозастосування та реалізацію права даної категорії населення на досліджуваний вид соціального забезпечення. А тому говорити про досконалість та завершеність процесу оформлення правового забезпечення та регулювання соціального обслуговування молоді сьогодні ще зарано.

Створення сприятливих умов соціалізації молоді, формування середовища для всебічного розвитку особистості, задоволення різноманітних потреб, зокрема, тих представників молодих людей, для яких вони можуть вирізнятись специфічністю, допомога особі у подоланні складних життєвих

ситуацій, відновлення попереднього рівня життєдіяльності після цього та багато інших цілей можна досягти за допомогою різних заходів, які здійснюються в рамках саме соціального обслуговування [143, с. 23].

Сучасна модель соціальної роботи із вразливими категоріями населення передбачає поступове розширення заходів соціального обслуговування, які покликані:

- досягти відповідності між потребами вразливих категорій населення та можливостями держави і суспільства;
- включити та реалізувати максимально ефективно потенціал та зусилля профільних спеціалістів у сфері соціальної роботи та обслуговування (соціальних працівників, психологів, соціальних педагогів, медиків, працівників служб у справах дітей та інших);
- забезпечити профілактику сімейного неблагополуччя, створити умови для досягнення партнерства між сім'єю та дитиною, сформуванати належне середовище для підвищення відповідальності батьків за соціальне та матеріальне становище дитини;
- передбачити дієві механізми забезпечення прав молоді та дітей відповідно до міжнародних стандартів [144, с. 20].

Вдаючись до вузького розуміння терміна «соціальне обслуговування», зазначимо, що буде більш вдалим у контексті нашого дослідження розглянути дані заходи саме як «персональні соціальні послуги», тобто такі, що призначені для задоволення потреб та інтересів індивідуального користувача, яким, як нами було доведено раніше, може бути і колективний суб'єкт (наприклад, сім'я у контексті підтримки ролі осіб у процесі здійснення піклування за дітьми, особами із інвалідністю та ін.) [145, с. 11].

Я.І. Юрків окреслює у своїй роботі коло чинників, які викликають необхідність здійснення різних заходів соціального обслуговування, ігнорування яких може спричинити зростання вірогідності виникнення складних життєвих обставин та неможливості їх самотійно подолати. Такими можуть бути: 1) чинники соціально-економічної сфери (економічна

криза, загальне зниження рівня життя, поширення бідності та погіршення умов утримання дітей, скорочення існуючої системи соціальної інфраструктури для дітей та молоді, нерозв'язане житлове питання, негативний вплив асоціальних груп у мікросередовищі); 2) чинники психолого-педагогічної природи (внутрішньосімейні проблеми, пов'язані із стосунками, вихованням, відчуження поколінь тощо); 3) біологічні чинники (погана спадковість, фізичні або ментальні хвороби батьків, наркотична, алкогольна та інші види залежності в батьків, наявність у сім'ї дітей з інвалідністю та багато інших) [131, с. 180].

Соціальне обслуговування в цілому як явище передбачає діяльність широкого кола суб'єктів як загальної, так і спеціальної компетенції з метою здійснення різноманітних заходів соціального обслуговування.

Досить слушну думку щодо цього висловлюють Т.В. Семигіна та І.І. Мигович, які зазначають, що соціальне обслуговування в цілому можна розглядати через призму заходів, які реалізуються за допомогою соціальної роботи мережі відповідних органів, спрямованість професійної діяльності яких охоплює здійснення державної політики щодо гарантування та надання необхідного соціального обслуговування, враховуючи потреби окремих осіб чи груп людей [146, с. 11]. Такі заходи можуть проводитися фахівцями відповідних державних структур, громадських об'єднань, фондів соціального страхування та багатьма іншими суб'єктами залежно від соціальних ризиків та кола осіб, на які спрямоване соціальне обслуговування. Враховуючи предмет нашого дослідження, на нашу думку, одним із таких найбільш значимих є центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, діяльність якого у спеціальній літературі визначається як полівекторна [147, с. 24], адже в рамках цієї установи реалізується чи не найбільша кількість заходів соціального обслуговування для зазначених категорій населення.

Напрямами (заходами) соціальної роботи можуть бути: 1) соціальний супровід; 2) соціальний патронаж молодих осіб, які звільнилися чи перебувають у закладах пенітенціарної системи, з метою попередження

майбутніх злочинів; 3) допомога особам, які зіткнулися із різного роду соціальними ризиками (постраждали від стихійного лиха, насильства тощо) [147, с. 25].

У рамках зазначених напрямів фахівцями соціальних установ для дітей, сімей та молоді може здійснюватися інформаційна та просвітницька робота у формі бесід, лекцій, круглих столів, семінарів та презентацій з метою профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі, запобігання булінгу, різних проявів та форм насильства, сімейних конфліктів тощо. Не остання увага приділяється питанню формування національної свідомості, ведення здорового способу життя, поширення та утвердження правової культури, мотивації та стимулювання молоді до самостійного, зваженого, відповідального та усвідомленого вибору життєвої позиції та в цілому створення сприятливих умов для становлення та розвитку даних категорій населення в Україні [147, с. 25]. Крім цього, одним із вагомих залишається такий напрямок діяльності, як профілактична робота та соціально-психологічна реабілітація осіб, які стали жертвами або самі скоювали насильницькі дії, що виражається у систематичному проведенні попереджувальних та роз'яснювальних заходів із представниками молоді. Водночас постраждалі можуть отримувати консультації психолога та/або юрисконсульта.

За змістом та технологією соціальної роботи надання будь-якого виду соціального обслуговування може проходити такі етапи: етап вивчення (оцінки) потреб осіб або сімей, які зіткнулись із соціальними ризиками; підготовка індивідуального плану подолання або зниження впливу складних життєвих обставин особою (сім'єю); надання послуг, спрямованих на консультивання, інформування, представництво інтересів; пошук фінансових джерел для реалізації передбаченого кола заходів, інших можливостей для підтримки сімей, дітей, молоді; забезпечення отримувачів відповідним видом чи колом заходів соціального обслуговування. Як слушно зазначає Я.І. Юрків, усе зазначене вище переслідує єдину мету - попередження, зниження

впливу або подолання складних життєвих обставин задля ефективної соціалізації молоді та її успішної інтеграції в суспільство [131, с. 186-187].

Згідно зі ст. 6¹ Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» до соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, належать: соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування [44]. У нашому дослідженні під даними послугами ми розумітимемо заходи соціального обслуговування вказаних суб'єктів. Розкриємо детальніше кожен із них.

Соціальна профілактика – комплекс заходів, які спрямовані передусім на попередження девіантних проявів у молодіжному середовищі [148, с. 178].

У цілому поняття «профілактика» можна зустріти в багатьох сферах знань (медицині, психології, педагогіці, юриспруденції тощо). Найчастіше воно вживається у значенні «попередження», «запобігання» «виникнення чогось». В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери пропонується даним терміном позначати «діяльність, спрямовану на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних соціальних явищ і їх небезпечним наслідкам [149, с. 166].

Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ) основною метою профілактики називає «усунення причин, завдяки яким виникають та розвиваються негативні (адиктивні) прояви у поведінкових реакціях людей, та створення умов, що спричиняють підвищення стійкості особистості до впливу різноманітних несприятливих факторів, які існують у навколишньому середовищі, а саме: соціальних, економічних, політичних, психологічних, екологічних, генетичних та інших» [150].

Соціальна профілактика, на думку А.Й. Капської та О.В. Безпалько, є діяльністю, яка виражається в зусиллях, спрямованих на попередження виникнення проблем або криз життя людини, групи чи цілої соціальної категорії, недопущення ускладнення вже існуючих у неї таких проблем. Такі заходи можуть мати економічну, правову, політичну, медичну, психологічну, педагогічну природу [151, с. 31].

М.В. Головатим акцентується увага на існуванні ще одного аспекту соціальної профілактики – виявленні негативних психобіологічних умов, психолого-педагогічних чинників, що зумовлюють виникнення відхилень у психічному чи соціальному розвитку дітей, підлітків та молоді, девіацій у їх поведінці, проблем у сфері здоров'я, а також в забезпеченні належної життєдіяльності та дозвілля [152, с. 391].

Важливо те, що соціальну профілактику можна також диференціювати на види, а саме: соціально-педагогічна, медико-соціальна, медична та інші. Кожен із наведених видів може поділятися на різні форми реалізації заходів: навчальну (бесіди, практикуми, лекції, тренінги, заняття); дослідницьку (опитування, тестування, анкетування); інформаційну (проведення прес-конференцій, зборів, виставок, презентацій); методичну (проведення курсів, нарад, семінарів, круглих столів); анімаційну (включає змагання, фестивалі, форуми, концерти, марафони, конкурси) та багато інших [153, с. 233].

На нашу думку, соціальну профілактику вдало розглядати як комплекс соціально-медичних, організаційно-виховних заходів держави, представників громадянського суспільства, які спрямовані на запобігання, подолання або найтралізацію основних чинників виникнення та умов, якими породжуються різноманітні соціальні відхилення негативного характеру та інші шкідливі або небезпечні відхилення у поведінці.

У спеціальній літературі соціальну профілактику пропонується поділяти на такі рівні: загальний, спеціальний, індивідуальний [148, с. 181].

На першому рівні передбачається здійснення діяльності суспільством, державою, її інститутами, спрямованої на вирішення існуючих суперечностей у соціальному та економічному житті, духовній чи моральній сфері тощо.

У рамках другого рівня здійснюється вплив на існуючі негативні фактори виникнення або поширення певних соціальних проблем чи відхилень. Зазначену діяльність виконують суб'єкти, для яких робота з подолання або зниження впливу таких факторів передбачена їхньою

професією. Такими особами можуть виступати соціальні працівники, психологи, медики, юристи, працівники правоохоронних органів та інші.

Водночас на індивідуальному рівні проводиться робота із окремою особою-отримувачем даної послуги з метою впливу на відхилення у її поведінці.

Соціальна реабілітація як ще один захід соціального обслуговування являє собою роботу із сім'ями, дітьми та молоддю у сфері коригування їх внутрішньосімейних стосунків, навичок до самостійного проживання, становлення як членів суспільства тощо. Важливим напрямком такої роботи є підтримка дітей засобом соціального патронажу, що спрямований на дітей маргінальних чи девіантних груп.

Сайко Н. слушно розмірковує, що загалом соціальна реабілітація повинна організовуватись як процес досягнення людиною своєї життєвої цілі. Це своєрідний процес відтворення, повернення внутрішньої гармонії, в основу якого покладається задоволеність власним життям, уміння бути щасливим [154, с. 17-18]. Незважаючи на те, що таке визначення недостатньо розкриває юридичний зміст та контекст досліджуваного явища, в цілому за його допомогою досить добре розкривається, на нашу думку, його сутність.

У найбільш узагальненому вигляді соціальна реабілітація являє собою захід, комплекс дій, за допомогою яких відновлюються порушені або втрачені особою суспільні зв'язки та відносини через погіршення здоров'я (наприклад, інвалідність), зміну соціального статусу (похилий вік, вимушене переселення, безробіття тощо), антисоціальний спосіб життя та девіантну поведінку (наркозалежність, звільнення з місць позбавлення волі тощо). Соціальна реабілітація може тлумачитись як робота, спрямована на відновлення психологічного, морального, фізичного стану дітей і молоді, повернення втрачених або набуття досі не набутих в силу віку соціальних функцій, корекція індивідуальної чи колективної поведінки з метою приведення її у відповідність із загальноприйнятими суспільними нормами та правилами [155].

До змісту соціальної реабілітації може входити: реконструкція соціокультурного оточення, допомога в комунікації та навчанні, цілеспрямована соціально-психологічна робота з близькими та родичами; допомога у професійному працевлаштуванні; самовизначення, сприяння; організація дозвілля та спілкування; виявлення творчих здібностей; охорона прав молоді; медичний, педагогічний, психологічний патронаж; створення позитивної громадської думки щодо проблем молоді з інвалідністю [156, с. 94].

Соціальна реабілітація може здійснюватися за допомогою різних методів, які переважно спрямовані на розвиток здібностей до соціального функціонування та діяльності людини. Такі методи включають різні програми, які покликані вирішувати найбільш гострі соціальні проблеми, що впроваджуються державними та недержавними організаціями. У науковій літературі пропонуються різні види таких стратегій. Наприклад, вони диференціюються на короткострокові (спрямовані на термінове втручання) та довгострокові, орієнтовані на тривалу модель соціальної роботи на основі концепцій «людина в оточенні», «економічної спроможності» [157, с. 67].

Соціальними працівниками в процесі реабілітації застосовується широке коло психологічних методів, за допомогою яких відновлюється особистісний та соціальний статус отримувача. Такі методи частіше за все включають різні форми психотерапевтичний впливу: 1) вплив на соціальну поведінку: здатність до комунікації, самореалізації, попередження соціальних конфліктів та вирішення вже існуючих (арт-терапія, сімейна терапія тощо); 2) вплив на організацію соціальної структури колективу на основі принципу приналежності до певного середовища [158, с. 157].

Нерідко у науковій літературі соціальну реабілітацію ототожнюють з соціальною адаптацією та інтеграцією. О. Дікова-Фаворська, Д. Клименко, досліджуючи соціальну реабілітацію людей з інвалідністю, зазначають, що «відновлення соціального функціонування має відбуватися у процесі звикання до соціальних норм». Водночас Р. Кравченко розкриває соціальну

реабілітацію через інтеграцію в суспільне життя за допомогою впливу громадських організацій [159; 160]. Деякими вченими соціальна реабілітація трактується як система заходів виховного характеру, за допомогою яких формуються особистісні якості, важливі для життєдіяльності молодої особи, формування активної життєвої позиції, що сприяють інтеграції її у суспільство та становленні у ньому [161;162].

Наступним заходом соціального обслуговування молоді є соціальний супровід, в основу якого покладена модель «ведення випадку». Багатьма дослідниками саме соціальний супровід розцінюється як оптимальна форма соціальної підтримки особи, що перебуває в складних життєвих обставинах [163, с. 231].

Т.О. Серга у своїй роботі доходить висновку, що категорія «соціальний супровід» як на законодавчому рівні, так і в вченими абсолютно по-різному розкривається, виходячи із її контексту.

Наприклад, як нами зазначалося раніше, у текстах законів України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» даний термін означає окремий вид соціальної роботи. На рівні деяких підзаконних нормативно-правових актів соціальний супровід позначається формою соціальної підтримки. У спеціальній літературі він нерідко розглядається як різновид надання соціальних послуг [164, с. 49]. Соціальними педагогами соціальним супроводом називається «вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки...» [165, с. 199]. На нашу думку, соціальний супровід також видається доцільним розкривати в якості заходу соціального обслуговування молоді.

І. Зверева та О. Безпалько, говорячи про соціальний супровід, вказують на те, що даний вид соціальної роботи спрямований на забезпечення належних умов для життя сімей, дітей та молоді за допомогою надання відповідних соціальних послуг, інших видів допомоги та здійснення

належних заходів соціальним працівником. За допомогою соціального супроводу формується здатність сім'ї самостійно долати життєві труднощі, надається допомога сім'ям з метою розв'язання різних проблем [166].

І.В. Пеша, характеризуючи соціальний супровід, вказує, що він є комплексом відповідних форм соціальної роботи, які формуються залежно від завдань, що постають на основі потреб конкретної сім'ї або клієнта, до яких належать: створення можливості для самостійного вирішення проблем, подолання життєвих труднощів, складних життєвих обставин, збереження або зростання статусу сім'ї, окремої особи в суспільстві [167, с. 196]. Автор пропонує під даною правовою категорією розуміти вид, напрямок соціальної роботи з особою або сім'єю, які перебувають у складних життєвих обставинах, з якими вони самостійно не в змозі впоратись, що слугує необхідності в отриманні комплексної соціальної допомоги [167, с. 198].

У спеціальній літературі також представлені форми соціальної роботи, які здійснюються в межах соціального супроводу: індивідуальна, яка полягає у наданні допомоги відповідно до потреб особи та специфіки самих проблем; соціальне навчання, яке може проводитись у відповідних навчальних закладах різної форми власності; соціально-психолого-педагогічна та юридична підтримка, мета якої полягає у наданні професійної допомоги та здійсненні посередницької діяльності; консультування з метою пошуку шляхів виходу із відповідної проблеми; сприяння у досягненні молодими людьми поставлених цілей та розкритті їх особистісного потенціалу тощо [168, с. 91].

Охарактеризуємо один із заходів у межах соціального обслуговування молоді, яким є консультування.

Згідно з положеннями Державного стандарту соціальної послуги консультування, затвердженого наказом Мінсоцполітики України від 02.07.2015 № 678, «соціальна послуга консультування – комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для виходу зі складної життєвої ситуації та адаптації особи, сім'ї до нових умов соціального середовища,

спрямованих на усунення/пристосування обмежень життєдіяльності, підтримку соціальної незалежності, збереження та продовження соціальної активності особи, сім'ї» [169].

Як і в попередніх випадках, єдиного трактування соціального консультування на сьогодні у літературі також немає. Це можна пояснити широкою сферою застосування даного терміна в цілому, вживаністю його у різних галузях виробництва, суспільного життя, сферах людської діяльності [143, с. 22].

А. Капською соціальне консультування розглядається як самостійний вид соціальної послуги клієнту, яка повинна сприяти поліпшенню взаємин клієнта з оточуючим соціальним середовищем, забезпеченню психологічного комфорту в соціумі [170, с. 427].

Деякими вченими, наприклад Л. Завацькою, соціальне консультування називається технологією надання соціальної допомоги за допомогою інформаційно цілеспрямованого впливу на людину або групу осіб задля їх становлення в суспільстві, відновлення або формування соціальних функцій, орієнтирів тощо [171, с. 61].

Досить вдалими є висновки О.В. Пожидаєвої, яка наполягає на можливості в цілому соціальне консультування розглядати під різними кутами: як різновид соціальної послуги; як технологію надання соціальної допомоги; як кваліфіковану пораду; як окремий вид соціально-педагогічної діяльності; як процес і засіб втручання у вирішення проблем, пов'язаних із різними аспектами життя клієнта; як напрям соціальної допомоги [143, с. 23].

Основними формами здійснення консультування на сьогодні є: групове, індивідуальне, інтернет- та телефонне консультування [172, с. 80].

У літературі представлені різні види консультування, яких досить багато: інтимно-особистісне; сімейне; психолого-педагогічне; ділове та багато інших. У рамках кожного виду консультування визначаються конкретні завдання: уточнення проблеми клієнта, вивчення особистості клієнта з метою з'ясування його можливостей щодо самостійного подолання

проблеми, інформування клієнта про реальний ступінь її серйозності, вироблення стратегічної лінії подальших дій клієнта, запобігання можливим подальшим життєвим ускладненням аналогічного типу, психопрофілактика [173, с. 111].

Л. Завацькою пропонуються дещо інші види консультування: інформаційне, психотерапевтичне, педагогічне, організаційне тощо [171, с. 138].

Згідно зі згаданим вище Державним стандартом соціальної послуги консультування до кола основних заходів, які передбачаються консультуванням, можна включити: допомогу в аналізі життєвої ситуації, встановленні проблем та визначенні шляхів їх розв'язання; залучення отримувача до вирішення проблем самостійно, складання плану виходу із складних життєвих обставин, допомога в його реалізації; представлення інтересів; надання інформації з питань соціального захисту населення; сприяння навчанню, формуванню та розвитку соціальної компетенції, соціальних умінь та навичок; участь в організації та діяльності груп самопомогі; правова допомога тощо [8].

Незважаючи на те, що на сучасному етапі розвитку соціального забезпечення та обслуговування молоді в Україні, зокрема, здійснюються досить вдалі кроки на шляху її модернізації, вона постійно оновлюється та вдосконалюється, говорити про завершення даного процесу ще зарано. Проте ухвалення нової редакції Закону України «Про соціальні послуги» – це вирішальний, переломний крок на шляху реформування соціальних послуг, який запустить різні фази вдосконалення системи [174, с. 3].

У цілому для покращення соціального становлення молоді необхідною є комплексність у вирішенні наявних проблем соціального обслуговування через налагодження, наприклад, співпраці держави та недержавних організацій, популяризацію механізму соціального замовлення [140, с. 214], залучення мультидисциплінарної команди фахівців, врахування міждисциплінарного підходу у роботі, що позитивно позначатиметься на

ефективності подолання складних життєвих обставин, із якими може стикатися молодь, та в цілому забезпечення створення для даної категорії населення сприятливих умов для соціалізації та утвердження в суспільстві.

У контексті соціального забезпечення молоді доцільно говорити про широке коло правових категорій, які вживаються в рамках опису даного процесу. Так, використовуватись можуть такі категорії: «соціальне обслуговування», «соціальні послуги», «соціальна підтримка», «соціальне сприяння», «соціальна робота» та багато інших. Не вдаючись до глибокого теоретичного аналізу зазначених понять із намаганнями визначити їх співвідношення, вважаємо, що більш цінним для науки права соціального забезпечення та практики реалізації молоддю права на соціальний захист є сфокусування уваги на соціальному обслуговуванні молоді як найбільш загальному терміні, явищі, позначаючи ним в цілому всі відносини, у яких може реалізовуватись підтримка представників досліджуваної соціальної групи у вигляді нематеріального забезпечення, корисної роботи для задоволення інтересів, потреб та подолання соціальних ризиків, притаманних їх життю, у разі їх настання.

Згідно зі ст. 6⁻¹ Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III «соціальна робота передбачає оцінювання потреб у соціальних послугах сімей, дітей та молоді, планування, організацію, координацію та надання їм соціальних послуг, державних соціальних допомог, пільг, компенсаційних виплат та іншої соціальної підтримки, а також здійснення моніторингу надання соціальних послуг». Тобто соціальна робота та надання соціальних послуг даним категоріям осіб співвідносяться як загальне та частина, тобто соціальні послуги в процесі здійснення соціальної роботи виступають одним із напрямків її вираження, форм здійснення, засобів або, можливо, видів такої роботи. У свою чергу, виходячи зі змісту даної норми, зазначимо, що терміном «соціальна підтримка» законодавець фактично замінює загальноприйнятний на рівні теорії права соціального забезпечення термін

«вид соціального забезпечення населення». Його основними видами, як нами було доведено, є: пільги, соціальні послуги, допомоги тощо. А тому, на нашу думку, необхідним було б внести зміни до даної норми у частині вживаного понятійно-категоріального апарату задля уникнення плутанини, підміни понять та, відповідно, ускладнення подальшого правозастосування.

Термін «соціальна підтримка» не розкривається у законодавстві взагалі, згадуються тільки окремі її види. А тому, на нашу думку, було б логічніше відмовитись від нього взагалі, враховуючи те, що ним узагальнено позначаються по суті види соціального забезпечення.

Виходячи із позицій вчених та законодавчого визначення соціальних послуг, констатуємо, що під соціальними послугами молоді, на нашу думку, слід розуміти систему заходів, спрямованих на становлення та утвердження даних осіб у суспільстві, профілактику настання складних життєвих обставин, подолання або зниження впливу їх негативних наслідків.

Поняття соціального обслуговування у чинному Законі України «Про соціальні послуги» 17 січня 2019 року № 2671-VIII (у порівнянні із попередньою його редакцією) трактується в якості підвиду соціальних послуг у статті, присвяченій їх класифікації (ст. 16).

Так, соціальні послуги поділяються на послуги, спрямовані на:

- 1) соціальну профілактику – запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;
- 2) соціальну підтримку – сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;
- 3) соціальне обслуговування – мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III «соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється шляхом надання комплексу соціальних

послуг. Соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді надаються відповідно до законодавства».

Окреслені законодавчі положення дають підставу стверджувати про невідповідність норм даних двох спеціальних законів у сфері соціального обслуговування молоді, адже у першому з них соціальне обслуговування є видом соціальних послуг, а в другому – послуги виступають засобом здійснення соціального обслуговування, тобто єдності у законодавстві щодо співвідношення даних двох базових понять немає, а тому вважаємо за необхідне узгодити положення Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» із положеннями Закону України «Про соціальні послуги» у новій редакції, адже відповідно до зазначеного акта соціальне обслуговування слід вважати підвидом соціальних послуг, а отже, дані поняття співвідносяться як частина та ціле.

Говорячи про соціальне забезпечення молоді, слід розглядати його не тільки в якості такого, в основу якого покладений певний соціальний ризик, тобто складна життєва обставина, яка впливає на необхідність виникнення та подальшої динаміки соціально-забезпечувальних відносин. Соціальне забезпечення даних осіб, на наше переконання, орієнтоване на створення для них більш сприятливого середовища та умов для становлення у різних життєвих сферах: освіті, працевлаштуванні, набутті житла тощо.

Виходячи з цього, зазначимо, що соціальне обслуговування молоді найбільш вдало розглядати як діяльність соціальних служб із надання особам у віці від 14 до 35 років безоплатно або на пільгових умовах соціальних послуг з метою створення для них сприятливого для соціального становлення середовища, профілактики, подолання або зниження впливу складних життєвих обставин, з якими такі особи можуть стикатись. Таке визначення охоплює притаманні соціальному обслуговуванню даної категорії населення ознаки: 1) спрямованість на задоволення інтересів конкретної соціальної групи; 2) безоплатну або на пільгових умовах основу його здійснення; 3) своєрідну мету – створення для молоді сприятливого для соціального

становлення та утвердження середовища, профілактики, подолання або зниження впливу складних життєвих обставин, з якими вони можуть стикатися протягом даного періоду життя.

До основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, включаються: соціальна профілактика; соціальна реабілітація; соціальний супровід; консультування.

Отже, дослідження законодавства у сфері соціального обслуговування, ознайомлення та аналіз напрацювань науковців із даного питання дають можливість дійти висновку про те, що сучасна сфера соціальних послуг в Україні перебуває на етапі постійних, досить активних динамічних змін, спрямованих на розширення спектра гарантованих державою соціальних послуг, трансформацію їх змісту, способів та моделей надання.

Для чинного законодавства, незважаючи на те, що порівняно недавно воно було суттєво оновлено та адаптовано до потреб сьогодення, характерні значні недоліки: розпорошеність відповідних норм по різних нормативно-правових актах, наявність дублювань, положень, що суперечать одні одним, прогалин тощо. Зрозуміло, що це не слугує чіткому виділенню видів соціального обслуговування в цілому та молоді зокрема, що ускладнює правозастосування та реалізацію права даної категорії населення на досліджуваний вид соціального забезпечення. А тому говорити про досконалість та завершеність процесу оформлення правового забезпечення та регулювання соціального обслуговування молоді сьогодні ще зарано [175, с. 518].

У цілому для покращення соціального становлення молоді необхідною є комплексність у вирішенні наявних проблем соціального обслуговування через налагодження, наприклад, співпраці держави та недержавних організацій, популяризацію механізму соціального замовлення, залучення мультидисциплінарної команди фахівців, врахування міждисциплінарного підходу у роботі, що позитивно позначатиметься на ефективності подолання складних життєвих обставин, із якими може стикатися молодь, та в цілому

забезпечення створення для даної категорії населення сприятливих умов для соціалізації й утвердження в суспільстві.

2.3 Соціальна допомога та соціальна інтеграція молоді

Прагнення до побудови незалежної, правової, соціальної держави, вибір стратегічного курсу на європейську інтеграцію – усе це впливає на формування та становлення державної допомоги [176, с. 127].

Соціальна допомога як сучасне суспільне явище виступає своєрідною моделлю підтримки, яка реалізовується суспільством на певному етапі свого історичного розвитку відповідно до притаманних національно-культурних та соціально-політичних умов всередині держави [177, с. 165].

Існуючі сьогодні загрози та виклики породжують необхідність приділяти особливу увагу широкому колу питань: соціальній адаптації внутрішньо переміщених сімей та дітей; сприянню соціалізації та реінтеграції дітей, які виховувались в інтернатних закладах у спільноту; соціальній допомозі особам, які пережили втрату чи травмувались, зокрема, внаслідок стихійного лиха або воєнних дій; соціальній роботі із сім'ями, члени яких залежні від психоактивних речовин; соціальній підтримці осіб, які живуть із ВІЛ/СНІД; запобіганню домашньому насильству та жорстокому поводженню з дітьми; соціальній роботі із сім'ями, у яких є особи з інвалідністю, або із молоддю з числа осіб з інвалідністю; запобігання девіантній поведінці або асоціальному способу життя; соціальній підтримці осіб, які перебувають у конфлікті із законом та великому числу інших проблем [131, с. 185-186]. Процес «переживання» таких проблем, як вдало зауважує В.В. Буяшенко, неоднаковий у кожного окремого індивіда, нерідко він вимагає активного втручання з боку суспільства та держави. Одним із варіантів такого втручання і виступає соціальна допомога [177, с. 161].

Теоретичні проблеми визначення змісту та розуміння категорії соціальної допомоги, моделі її реалізації на сьогодні залишаються не лише неабияк актуальними, але й відкритими [178, с. 130-134].

На рівні теорії права соціального забезпечення термін «соціальна допомога» досить широко використовуються, проте опрацювання робіт вчених дозволяють стверджувати про відсутність єдності у його розумінні, різноплановість контекстів, у яких він вживається. В.В. Буяшенко вдало зазначає: «Щодо усвідомлення сутності соціальної допомоги утворилася «понятійна розірваність», яка приводить до того, що її найчастіше ідентифікують із соціальним забезпеченням, соціальною педагогікою, соціальною медициною тощо» [177, с. 161].

Неоднозначність у застосуванні даного поняття також простежується у законодавстві. Це все недопустиме, адже складність розуміння тих чи інших категорій впливає на ефективність реалізації відповідних правових норм; водночас проблеми у правозастосуванні породжують зниження рівня соціального захисту населення в цілому та певних соціальних груп, зокрема.

Таким чином, розкриття поняття та ознак соціальної допомоги молоді – той аспект соціального захисту даної суспільної групи, який не міг залишитись без уваги в рамках даного дослідження [179, с. 152].

Питання соціальної допомоги постійно перебуває у полі зору науковців, що породжує невпинні дискусії щодо її природи, мети здійснення, функцій тощо. Як уже в деякій мірі зазначалось, залежно від вектора проведення того чи іншого дослідження представниками теорії при аналізі окремих аспектів соціальної допомоги вживаються різні терміни: «соціальний захист», «соціальна підтримка», «соціальне обслуговування», «соціальна робота», які відповідно до суб'єктивних міркувань авторів також набувають неоднозначної інтерпретації, що ще більше ускладнює смислові розмежування між ними [180, с. 397].

Слід розпочати із того, що термін «допомога» апріорі видається можливим вживати у багатьох значеннях, які здебільшого зводяться до таких: «сприяння у чому-небудь кому-небудь», «те, що приносить полегшення», «участь у чому-небудь», «порятунок у біді», «матеріальна підтримка», «полегшення страждань», «лікування». У класичному

юридичному розумінні допомогою здебільшого називають матеріальну підтримку особам, які опинились у складній, передусім матеріально, життєвій ситуації [176, с. 128]. Представник доктрини права соціального забезпечення В.С. Андреев уперше дослідив категорію «допомога», визначаючи її як «всі інші (крім пенсії) грошові виплати аліментарного характеру з фондів для непрацевдатних, які виступають підтримкою громадян у встановлених законом випадках» [181, с. 254].

Частіше за все соціальна допомога ототожнюється із соціальним обслуговуванням чи виплатами, чому були присвячені попередні розділи роботи. Проте, на нашу думку, доцільність існування двох термінів, якими позначається одне і те ж явище, абсолютно необґрунтована, а тому необхідність вирішення даної проблеми на рівні доктрини не викликає сумнівів.

Вживання у рівносильних значеннях понять «соціальна допомога» та «соціальні послуги» властиве країнам ЄС, для яких соціальні послуги за змістом є набагато ширшим явищем, ніж те, що визначає українське законодавство. Зарубіжна практика демонструє нам, що соціальні послуги означають будь-які дії, які включають підтримку територіальної соціальної, економічної єдності, максимальної зайнятості та зниження рівня безробіття, недопущення соціального виключення та сприяння економічному зростанню. Функціями, які виконують соціальні послуги у ЄС, здебільшого виступають профілактика та соціальна інтеграція, що охоплюють, як правило, усе населення, а не лише соціально вразливі його категорії, без врахування рівня матеріальної забезпеченості, доходів. Послуги спрямовані на покращення рівня життя в цілому, що включає можливість будь-кому повною мірою брати участь у суспільному житті, створення рівних стартових можливостей, сприяння недискримінації, гендерній рівності, ефективній охороні здоров'я, зростанню стандартів життя та його якості. Соціальні послуги у цьому сенсі включають соціальне страхування, забезпечення зайнятості та перепідготовку, надання соціального житла, систему догляду за дітьми та

особами похилого віку, які цього потребують, забезпечення довгострокової допомоги та навіть соціальні виплати у грошовій формі [145, с. 11]. Отже, під соціальними послугами у широкому значенні в країнах ЄС розуміють систему державного соціального захисту, яка більше тяжіє саме до явища «державна допомога».

У деяких працях поняття соціального захисту, соціальної допомоги та соціальної підтримки через надання соціальних послуг співвідносяться як схожі за змістом інструменти цілісного механізму державного управління системою соціального захисту молоді та дітей. У цьому розумінні вони розглядаються як багатоконпонентні та розгалужені сукупності внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків, процесів, функцій, організаційних структур [182, с. 32-33].

У літературі представлена досить цікава думка В. Парето стосовно того, що в процесі оцінки співвідношення зазначених понять необхідно брати за основу критерії оцінки змін добробуту. Вчений керується тим, що соціальна зміна покращує добробут, якщо нею не завдається втрат, а навпаки приноситься користь за їх власною оцінкою [183, с. 302]. Щоб реалізація соціальних програм дійсно призводила до позитивних змін у добробуті (відповідала зазначеному критерію), необхідно використовувати як соціальний захист, так і соціальну допомогу та соціальну підтримку, адже: за допомогою соціального захисту здійснюється профілактика можливого погіршення добробуту; соціальна допомога реалізовується там, де вже наявне скрутне становище; соціальна підтримка виступає джерелом інновацій, засобом яких зростає добробут їх ініціаторів [184, с. 121].

Ототожнюючи державну допомогу із соціальним захистом, В.В. Вовчук зазначає те, що соціальною роботою з молоддю в цілому переслідуються мета формування таких умов, за яких полегшувався б процес соціальної орієнтації та самореалізації молоді, забезпечувались би та враховувались її власні інтереси. Така робота, на думку вченого, здійснюється за наступними напрямками: 1) з одного боку, як соціальна опіка – надання різних видів

соціальної допомоги тим категоріям молоді, які цього потребують; 2) з іншого, як соціальна діяльність, за допомогою якої розкривається творчий потенціал молоді та формується «імунітет» до різних негативних явищ. Їх реалізація дозволить молоді зайняти гідне місце у структурі суспільства [185, с. 25].

Розвиваючи представлену думку, слід підтримати висновки В.Г. Коваль стосовно того, що в рамках державної допомоги молоді у сучасній Україні одними із базових напрямків повинні стати: зміцнення соціального статусу представників даної групи у різних структурах суспільства, які перебувають на етапі оновлення або кардинальних змін, шляхом сприяння економічному розвитку молодих сімей, дієвому забезпеченню зайнятості молоді та молодих працівників, реалізації творчих умінь та здібностей молоді, розвитку сфери виховання та освіти всіх рівнів, надання підтримки молодим людям у кризових ситуаціях, вжиття заходів профілактики деструктивної поведінки, попередження захворювань, популяризації та здійснення підтримки молодіжним громадським об'єднанням і організаціям [186, с. 161-162].

У деяких працях соціальна допомога ототожнюється із соціальною роботою, яка в цілому трактується як широка система заходів, метою яких є покращення середовища та умов існування людей. Соціальна допомога (робота) у цьому сенсі диференціюється залежно від рівнів: макрорівня, на якому допомогою називається створення в цілому належних умов для життя та розвитку особи; мезорівня, який полягає у наданні підтримки вразливим групам населення та тим, які цього потребують; мікрорівня – виду професійної діяльності, спрямованої на задоволення інтересів, запитів та потреб окремого індивіда [177, с. 163].

Державну допомогу молоді також у спеціальній літературі називають ключовим напрямом державної соціальної політики України, одночасно акцентуючи увагу на поки що недосконалому механізмі її реалізації [81, с. 76].

Так, суспільні відносини, які полягають у наданні різних видів соціальної допомоги на кожному етапі історичного розвитку держави, характеризуються власною своєрідністю, адже кожному етапу державного становлення притаманна окрема соціальна політика, яка проводиться державою. Сьогоднішній період державотворення в Україні характеризується такими особливостями: охопленням допомогою широкого кола категорій населення, різноманітністю видів соціальної допомоги, здійсненням фінансування всіх видів допомог переважно із Державного та місцевих бюджетів тощо.

Крім зазначеного, також існує позиція, згідно з якою соціальна допомога розглядається як механізм самоконтролю суспільства. Як зазначає В.В. Буяшенко, останнім часом через становлення та утвердження соціальної допомоги в Україні, зростання числа соціальних агенцій, розвиток ринку соціальних послуг все активніше соціальна допомога починає розглядатись саме в згаданому вище контексті, і чим раніше населення держави усвідомить необхідність існування описаного механізму, тим скоріше знизиться соціальна напруга, більш можливим стане ефективне вирішення та профілактика соціальних проблем [177, с. 164].

У спеціальній науковій літературі соціальна допомога також розглядається у широкому та вузькому значеннях.

Не можна не зазначити і те, що наведена ідея повсякчас піддається критиці. Наприклад, І.Ю. Хомич вважає, що такий підхід не відповідає реальній юридичній природі та сутності соціальної допомоги. На думку автора, він спричиняє ототожнення системи державної соціальної допомоги з іншими формами соціального забезпечення, що недопустимо, адже кожній організаційно-правовій формі властиві специфічні особливості. Проте некоректно розглядати допомогу лише як грошову виплату [187, с. 719]. На нашу думку, така позиція видається спірною, адже можливість вкладати широкий та вузький зміст у досліджувану категорію вносить максимальну ясність у її розуміння. Адже навіть з лінгвістичної точки зору «соціальною

допомогою» може називатись не лише організаційно-правова форма соціального захисту населення, а й ще багато інших явищ (що доводилось нами раніше).

Так, у контексті предмета нашого дослідження цінним буде розкрити категорію «соціальна допомога молоді» у широкому та вузькому розумінні.

У першому значенні до соціальної допомоги включаються усі види державного соціального забезпечення, які надаються або виплачуються в будь-якій існуючій формі: грошовій, натуральній, у формі соціального обслуговування тощо.

У Великому економічному словнику термін «соціальна допомога» визначається як турбота держави або суспільства про представників населення, які потребують підтримки, сприяння через вік, стан здоров'я, соціальний стан, нестачу засобів до існування. Соціальна допомога у цьому сенсі ототожнюється із соціальним захистом, соціальним забезпеченням і виявляється у виді надання пенсій, допомог, матеріальної допомоги, соціального обслуговування непрацездатних та осіб похилого віку, турботи про дітей. Тобто соціальна допомога у широкому значенні по суті означає систему державного соціального забезпечення населення.

Вузьке розуміння соціальної допомоги передбачає позначення даним терміном виключно грошової одноразової, періодичної чи постійної виплати, яка надається окремим категоріям осіб у порядку та розмірах, які передбачаються законодавством. У цьому сенсі соціальна допомога може розглядатись як вид соціального забезпечення (соціального захисту). Цікавими видаються міркування Л.П. Шумної щодо видів соціальної підтримки молоді, яка вказує на те, що соціальна допомога може набувати найрізноманітніших проявів – від надання кредиту до організації громадських робіт, проте у будь-якому випадку необхідним є дотримання двох вимог: конкретний та адресний її характер; надання її тим, хто здатний нею ефективно скористатися [184, с. 121].

У нашому дослідженні вважаємо за доцільне у соціальну допомогу вкладати саме широкий зміст, розуміючи найбільш узагальнено під даним явищем всю систему підтримки державою молоді, яка не обмежується виключно грошовими виплатами, адже навіть тієї, яка була б розроблена та надавалась би спеціально даній категорії населення, на сьогодні немає (до числа загальних доцільно віднести, наприклад, виплати в рамках державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, певні види пенсій та деякі інші виплати, проте всі вони надаються на загальних підставах, а не тому, що отримувач належить за своїми соціально-демографічними характеристиками до суспільної групи «молодь»).

Найбільш повно система державної допомоги молоді характеризується у Законі України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-IX [12].

Так, у ст. 20 Закону розкриваються особливості підтримки молодих сімей, зокрема тих, які зіткнулись із соціальними ризиками. До них належать: реалізація органами державної влади та місцевого самоврядування заходів з підготовки молоді до сімейного життя, зміцнення інституту сім'ї та шлюбу, сімейних цінностей, відповідального батьківства тощо; підтримка тих сімей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях за допомогою надання соціальних послуг, державної соціальної допомоги, пільг; залучення різних молодіжних суб'єктів громадянського суспільства для здійснення соціальної підтримки молоді, яка перебуває у скрутному становищі [12].

Статтею 21 Закону передбачаються особливості підтримки обдарованої молоді задля реалізації різних проєктів, важливих для держави та суспільства. Так, державою можуть надаватись спеціальні стипендії та гранти для молоді, фінансуватись стажування в наукових установах як в Україні, так і за кордоном, організовуватись проведення виставок, концертів, конкурсів, фестивалів, наукових конференцій як національного, так і регіонального та місцевого рівнів з метою пошуку, підтримки та популяризації доробок молодих людей.

Крім цього, у ст. 22 Закону закріплено такий напрямок державної допомоги молоді, як підтримка підприємницької діяльності та забезпечення зайнятості, що більш детально буде розкриватися у наступному підрозділі дослідження.

Можна констатувати, що соціальна допомога молоді – це система економічних, правових, організаційних заходів, які реалізуються державою з метою створення найбільш сприятливого середовища для розвитку молоді, становлення її у суспільстві, попередження або нейтралізації складних життєвих обставини, із якими молодь може стикатись. Тобто державна соціальна допомога є своєрідною складовою соціального захисту молоді, за винятком такої його організаційно-правової форми, як недержавне соціальне забезпечення, про існування якого йшлося в одному із попередніх підрозділів роботи [188, с. 130].

На шляху до підвищення ефективності соціальної допомоги молоді необхідно в майбутньому вирішити низку існуючих проблем: забезпечення соціально вразливих представників молоді та молодих сімей, особливо тих, які не в змозі самотійно подолати свої життєві негаразди; підвищення якості та популяризація соціального обслуговування молоді, зокрема, засобом активного залучення представників недержавного сектора; налагодження взаємодії між державною та представниками громадянського суспільства, перерозподіл повноважень між ними у сфері соціальної підтримки молоді; поширення практики залученням альтернативних джерел фінансування соціального забезпечення в цілому та молоді зокрема.

Окремі аспекти соціальної інтеграції породжують постійне зацікавлення вчених як минулих років, так і сьогодення, якими вона нерідко називається чи не найголовнішою проблемою сучасності. Наразі вона неабияк актуалізується із двох причин: з одного боку, у зв'язку із зростанням функціональної та соціальної диференціації, що породжують принципове обмеження інтегративності всередині сучасного суспільства, з іншого –

посиленням індивідуалізації, порушення цінностей та суспільних норм, які є необхідними чинниками для успішної інтеграції [189, с. 258].

Згідно зі Стратегічним планом діяльності Міністерства соціальної політики України на 2020 бюджетний рік і два бюджетні періоди, що настають за плановим (2021-2022 роки), місією Міністерства соціальної політики України визнається «формування та реалізація державної соціальної політики, спрямованої на створення умов для інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя, забезпечення прав та інтересів дітей, сприяння їх вихованню у сімейному середовищі, надання соціальної підтримки особам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах та самотійно не можуть їх подолати, забезпечення гідної старості, створення середовища рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків» [190]. Окремо слід відзначити думку О.В. Павліченко, яка в своїй роботі зазначає, що метою соціального захисту жінок є забезпечення їх можливостей щодо самореалізації нарівні з чоловіками, а не зняття напруженості між відповідними соціальними групами [191].

Із наведеного можна припустити, що соціальна інтеграція молоді не перебуває у фокусі уваги держави сьогодні та не визнається одним із важливих векторів соціальної політики, що, на наше переконання, є абсолютно невиправданим, адже соціальне становище молоді, рівень її життя, умови для утвердження в суспільстві, як було нами неодноразово зазначено раніше, – фундамент для розвитку та прогресу кожної сучасної держави.

Основним спеціальним законом у сфері молодіжного соціального захисту, зокрема інтеграції молоді, є порівняно недавно прийнятий Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року № 1414-IX, ст. 3 якого серед основних завдань молодіжної політики передбачає: формування умов для ефективного залучення представників даної соціальної групи до різних сфер життя суспільства: громадського, соціально-економічного, політичного, культурного тощо; підвищення ролі та

значення їх участі в процесі ухвалення рішень; підтримку в реалізації молодіжного потенціалу, що включає такі аспекти, як житлове питання, професійний розвиток, зайнятість та працевлаштування, освіта, медицина, культура та багато інших [12].

З цією метою згідно з положеннями даного законодавчого акта державою здійснюється сприяння у створенні умов для формування механізмів соціалізації та інтеграції молоді в суспільні процеси, соціального захисту та підтримки молодих осіб, залучення їх до громадського життя, здобуття освіти, необхідних знань та навичок для особистісного та професійного становлення тощо. Окремим важливим напрямком діяльності Закон також називає інтеграцію внутрішньо переміщених осіб та молоді з тимчасово окупованих територій до українського соціокультурного простору [12]. На нашу думку, акцент на «соціокультурному просторі» впливає на виникнення хибного уявлення про те, що на даних територіях вказаного простору не існувало.

Таким чином, із законодавчих основ соціальної інтеграції видається можливим виокремити її найбільш вагомі, на нашу думку, напрямки – сфери життя, ефективний розвиток та вирішення проблем у яких для молоді будуть найбільш знаковими в процесі її реінтеграції: освіта, зайнятість та працевлаштування, вирішення житлового питання. Враховуючи ці основні напрямки, можна, на нашу думку, говорити про відповідні форми соціальної інтеграції молоді, основна увага в межах яких повинна приділятися трудовій та соціально-професійній інтеграції як базису для нормальної життєдіяльності людини [192, с. 192].

Слід розпочати із в'яснення того, що в цілому являє процес соціальної інтеграції молоді, чому поки що недостатня увага приділяється цьому питанню в юридичній літературі, що ще більше доводить актуальність нашого дослідження.

Значна частина вітчизняних та зарубіжних учених вказують на наявність значних труднощів при здійсненні спроб визначити поняття

«соціальна інтеграція» із його соціальною оцінкою, що пов'язано насамперед із певною складністю цього феномена [189, с. 259].

Проблема інтеграції характеризується комплексністю та своїм міждисциплінарним характером, тому слугує предметом дослідження різних наук. На сьогодні наявне велике коло наукових напрямів, в рамках яких вивчається процес інтеграції в контексті окремої галузі знань [193, с. 21].

Вперше досліджуване поняття було введено англійським соціологом Гербертом Спенсером, згідно з уявленнями якого соціальна інтеграція (від лат. *integratio* – заповнення) є поняттям, за допомогою якого охоплюється сукупність процесів, поєднання різних взаємодіючих елементів у єдину соціальну спільність, ціле; вона є формою підтримки різними групами певної стійкості та рівноваги всередині суспільства; вона виступає здатністю суспільної системи або окремої її частини чинити опір руйнівним чинникам, забезпечувати самозбереження у випадку виникнення внутрішніх чи зовнішніх напружень, протиріч [193, с. 24-25].

Інтеграція молоді у суспільство безпосередньо залежить від оточуючого середовища, адже між ними виникають відповідні взаємозв'язки та взаємний вплив. На основі цього у спеціальній літературі виділяють рівні інтеграції, які співіснують одночасно: 1) макрорівень, яким охоплюється суспільно-економічна система загалом, включаючи матеріальне, культурне, політичне середовище та суспільну свідомість; 2) мікрорівень, який включає умови та особливості безпосереднього оточення людини: сім'ю, навчальний або трудовий колектив, громадські об'єднання тощо [194, с. 82]. В процесі інтеграції поєднуються два паралельні процеси: включення в соціальну спільність та усвідомлення себе частиною даної спільності [193, с. 26].

Молодь як соціальна група характеризується загальними рисами, які зумовлюють необхідність сприяння їх інтеграції від держави. На сьогодні, наприклад, досі невирішеними залишаються проблеми у професійній освіті, адже значне число випускників залишаються незатребуваними на ринку праці та змушені працювати не за спеціальністю; за статистикою п'ята

частина молоді – офіційно безробітні, особливо жінки; відкритим залишається питання низької правової культури та поінформованості молодих людей щодо можливостей стосовно покращення їх соціального становища в Україні тощо [195].

Зайнятість та працевлаштування молодих людей, враховуючи важливість даної сфери для життя кожного в цілому, на нашу думку, характеризується найгіршим становищем, адже їй притаманне, напевно, найбільше коло проблем: нерівномірний розподіл по сферах економіки та значне зменшення чисельності молоді в цілому, особливо в науці та науковому обслуговуванні; зростання безробіття (як латентного, так і відкритого); загострення складності у первинному працевлаштуванні молоді, особливо серед жінок; розширення застосування праці у сфері прихованої зайнятості, яка для молоді приваблива з точки зору мобільності, ризику, свободи від службових обов'язків і потребує найчастіше не спеціальної професійної підготовки, а тільки певних навичок; поєднання водночас декількох робіт, додаткова робота під час навчання, що не завжди позитивно позначається на якості освіти та наявності вільного часу для саморозвитку і дозвілля, зростання пропозиції робочої сили серед молоді через звуження можливостей батьків допомагати дітям [196, с. 325]. Проблемою є й відсутність ефективних можливостей для самореалізації молоді на ринку праці [197, с. 74]. Крім того, існує низька увага держави до необхідності підтримки молодіжних стартапів, позаяк пріоритет надається великому бізнесу [116, с. 58]. Також у літературі серед проблем зазначається поширеність укладання саме строкових трудових договорів із молодими працівниками [57, с. 84-85].

Одночасно із цим здійснюються спроби визначити причини описаної ситуації, серед яких здебільшого називаються: низький рівень профпідготовки, недостатня професійна орієнтація, відсутність досвіду практичної роботи, відмова від централізованого розподілу випускників та відсутність сучасного ефективного механізму регулювання

працевлаштування [198, с. 30]. Крім цього, наявність вказаних проблем пояснюється, зокрема, й специфікою соціального стану та трудової поведінки молодих людей: низькою адаптивністю та вразливістю до економічних та соціальних перетворень; підвищеними вимогами щодо працевлаштування (із врахуванням престижу, заробітку, комфортних умов роботи); високою професійною та територіальною мобільністю, що пов'язується з неусталеністю та слабкістю соціально-економічних зв'язків [199].

Поширеною у спеціальній літературі є позиція, що молодь загалом «найбільш швидко виштовхується з ринку праці», тобто вона найбільш вразлива щодо можливості опинитись поза ним взагалі [198, с. 145], а отже, приділення більшої уваги соціальному захисту даної категорії населення з метою покращення її становища на ринку праці забезпечить реалізацію творчого та трудового потенціалу молодих людей та дозволить досягти добробуту працівників [199, с. 7].

Як слушно стверджує П.М. Россохатський, загалом соціальний захист молоді вирізняється із-поміж соціального захисту будь-якої іншої категорії населення тим, що впливає він не із певного соціального ризику (на чому і нами наголошувалось раніше), що спричинив би, наприклад, необхідність забезпечити мінімальний рівень життя в умовах малозабезпеченості, безробіття, непрацевдатності тощо, а пов'язаний зі створенням максимально сприятливих умов для працевлаштування представників даної соціальної групи шляхом створення нових робочих місць, підтримки молодих підприємців та малого бізнесу, надання різних пільг у сфері праці тощо [196, с. 327].

Задля створення сприятливих умов для трудової інтеграції молоді державою запроваджується низка відповідних заходів.

Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У частині другій цієї статті вказується, що держава створює умови для повного здійснення громадянами

права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Згідно зі ст. 21 Основного Закону громадяни мають рівні конституційні права та рівні перед законом. В Україні забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав та можливостей.

Усі зазначені вище гарантії повністю розповсюджуються на молодь, завдяки чому для них забезпечується реальна можливість користуватися усім діапазоном трудових прав [57, с. 81].

Представниками науки трудового права та права соціального забезпечення нерідко звертається увага на проблеми та перешкоди, з якими стикається молодь у процесі реалізації належних їй трудових прав.

Ю.М. Щотова говорить про те, що сьогодні реалізувати своє право на працю молоді досить складно, причинами чого є: відсутність досвіду, знань, а інколи й моральної готовності до конкуренції. Невідповідність реальних умов та обставин, з якими стикається молодь, бажанням та домаганням високого рівня життя нерідко породжують дезадаптацію особи, що, зрештою, може призвести аж до асоціальної поведінки, соціальної деградації [200, с. 3].

О.М. Ярошенко до причин низької конкурентоздатності молоді на ринку праці відносить брак знань, кваліфікації та практичних навичок [201, с. 206].

В.Л. Кравченко звертає увагу на те, що в основі професійного дисбалансу на ринку праці лежить невідповідність структури та якості підготовки спеціалістів закладами професійної освіти, попиту на відповідні професії, неналагоджене соціальне партнерство між роботодавцями, працівниками та державою [202, с. 132].

Т.А. Коляда серед суттєвих проблем молоді у сфері праці називає часткову зайнятість та складність працевлаштування молоді у сільській місцевості [203].

Крім того, О.С. Кайтанський у контексті досліджуваних проблем акцентує увагу, зокрема, й на відсутності державного прогнозування та вивчення потреб економіки у фахівцях із вищою освітою, що впливає на виникнення диспропорції у попиті та пропозиції [57, с. 87].

Як слушно зазначає вчений, проблема трудової інтеграції молоді становила та продовжує становити інтерес представників різних галузей знань: юристів, економістів, соціологів, психологів, демографів та багатьох інших. В умовах демократизації суспільства держава послабила контроль за працевлаштуванням в цілому, що особливо позначилось саме на молодих працівниках, а це в майбутньому неминуче призведе до складних наслідків – відсутності кваліфікованого кадрового потенціалу країни [57, с. 84].

Саме тому одним із важливих напрямків державної соціальної політики, як зазначається в аналітичній записці до Закону України «Про зайнятість населення» саме в контексті регулювання надання першого робочого місця, є сприяння зайнятості молоді, підвищення її професійного рівня, здійснення соціального захисту у разі настання безробіття [204].

Національною молодіжною стратегією до 2030 року, затвердженою Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021, до пріоритетів реалізації державної молодіжної політики віднесено «підвищення рівня конкурентоспроможності та зайнятості молоді, здійснення консультування щодо професійного і кар'єрного розвитку, враховуючи її інтереси, можливості та потреби ринку праці, із залученням батьків, роботодавців та інших заінтересованих сторін з урахуванням їх впливу на вибір професійної діяльності» [205].

Важливе місце у правовому регулюванні процесу трудової інтеграції молоді належить Закону України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року № 5067-VI [111].

Так, серед заходів, спрямованих на сприяння в працевлаштуванні менш конкурентних категорій працівників, у Законі зазначається бронювання

робочих місць для осіб, які потребують додаткових гарантій у працевлаштуванні, до яких, без сумніву, належить молодь.

Відмовити молоді, направленій на працевлаштування в порядку броні, забороняється. Така відмова може підлягати оскарженню до суду (згідно з частиною третьою ст. 196, пунктом 6 частини другої ст. 232 КЗпП України).

Окремо слід звернути увагу на положення ст. 22 Закону України «Про основні засади молодіжної політики», у якій закріплюються особливі гарантії для молоді у сфері зайнятості та підприємництва, які включають у себе: забезпечення працездатної молоді державою наданням першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби; надання вільного доступу до інформації про наявність вільних робочих місць (вакантних посад), у тому числі, призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю; гарантоване надання державою роботи за фахом на період не менше трьох років молодим спеціалістам-випускникам, потреба в яких була визначена державним замовленням [12].

Зайняття молоддю підприємницькою діяльністю відіграє не лише економічну, а й соціальну функцію, адже дозволяє створити нові робочі місця без сильного навантаження на суспільні ресурси. В країнах Європи поширеною практикою є залучення до підприємницької діяльності найбільш вразливих груп населення (безробітних, жінок та інших) з метою розширення малого підприємництва, проте для України у цьому сенсі проблемою залишається обмеження доступу до кредитування малого бізнесу через обмеженість кредитних ресурсів в цілому [206, с. 155]. Як справедливо зазначає П. Гайдуцький, основним напрямком діяльності держави у сфері підтримки підприємницьких ініціатив серед молоді повинно стати формування сприятливого бізнес-клімату для початку власної справи

засобом, наприклад, ефективного залучення іноземних кредитів для фінансування програм мікрокредитування, які б надавалися представникам досліджуваної соціальної групи [207, с. 22].

Повертаючись до законодавчих положень, спрямованих на інтеграцію молоді у трудову сферу, не можна залишити без уваги ст. 26 «Стимулювання працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці» Закону України «Про зайнятість населення», згідно з якою «роботодавцю, який працевлаштовує на нове робоче місце громадян, зазначених у частині першій ст. 14 цього Закону та яким надано статус безробітного, за направленням територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, строком не менше, ніж на два роки щомісяця компенсуються фактичні витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну особу за місяць, за який він сплачений» [111].

О.С. Кайтанський доходить вдалого висновку про те, що рішенням багатьох проблем молодіжної інтеграції могло б стати впровадження та підтримка державної програми «Молодіжне підприємництво», надання пільгових кредитів на придбання житла тощо. Це б виключно позитивно позначилось і на рівні зайнятості молоді [57, с. 101].

Окремим заходом, який, на нашу думку, позитивно позначається на інтеграції молоді до ринку праці, є стажування, яке дозволяє отримати професійний досвід, удосконалити знання та вміння, оволодіти новими техніками та набути додаткові компетенції [57, с. 101]. Порядок укладання договору про стажування закріплюється у відповідному законодавчому акті [208].

У ст. 34 Закону України «Про зайнятість населення» містяться норми, якими регламентується розвиток системи професійного навчання, яке молода людина може пройти для підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці. Так, згідно з вказаною статтею професійне навчання являє

собою процес «набуття чи вдосконалення професійних знань, умінь та навичок особою відповідно до її покликання і здібностей, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації для професійної діяльності та конкурентоспроможності на ринку праці». Роботодавці мають право укладати із працівниками або іншими особами, які не перебувають із ними у трудових відносинах, за їх згодою договори про направлення їх до навчальних закладів для професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації [111].

О.С. Кайтанським у процесі дослідження соціального захисту молоді у сферах зайнятості та праці особливо наголошувалось на високій ролі саме професійного навчання для ефективної інтеграції молоді [57, с. 108]. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про професійний розвиток працівників» роботодавцями може здійснюватися формальне (за його результатами видається документ про освіту відповідного зразка) та неформальне (здійснюється за згодою працівників безпосередньо у роботодавця за рахунок його коштів) професійне навчання працівників. Не можна також залишити без уваги й проблему безробіття серед молоді, яка стає найбільшою перепорою для соціальної інтеграції представників молоді як в Україні, так і за кордоном. Враховуючи те, що законодавством безробітною особою може визнаватися особа віком від 15 до 70 років (Закон України «Про зайнятість»), молодь за віковою характеристикою безперешкодно може набути офіційно даний статус, а отже, вона може претендувати на весь комплекс заходів підтримки від держави в якості особи, на яку поширюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, яким передбачається матеріальне забезпечення та соціальні послуги, спрямовані передусім на покращення фінансового та соціального становища осіб, які зіткнулись із даним соціальним ризиком, та їх працевлаштування.

У цілому для вирішення проблеми безробіття серед молоді та активної її соціальної інтеграції, на нашу думку, корисним було вивчення досвіду окремих зарубіжних країн у цій сфері. Зазначене питання досі залишається

гострим не тільки в Україні, а й у таких високорозвинених країнах, як Великобританія, Німеччина, Японія, Франція, США [207, с. 22]. Заслуговують на увагу заходи, до яких вдаються ці та інші країни для обмеження даного негативного явища. Зокрема у Болгарії поширеною є практика розробки диференційованих за віком програм зайнятості для молоді; у Німеччині – здійснення професійного відбору та профорієнтації у ранньому віці; поєднання професійної підготовки та виробничої діяльності за рахунок спеціально створених урядових фондів місцевою владою має місце у Данії; заохочення роботодавців до працевлаштування молоді віком від 16 до 26 років у вигляді знижених розмірів соціальних внесків для них в якості своєрідних податкових пільг активно застосовується у Франції та Іспанії; активна практика залучення молоді до піврічних стажувань із отриманням щонайменше мінімальної заробітної плати позитивно позначається на подальшому працевлаштуванні молоді в Австралії [207, с. 22].

Практика зниження рівня безробіття серед молоді та активна її інтеграція у трудову сферу повинна включати такі заходи: максимальне збереження наявних та створення нових робочих місць; врахування диференціації різних існуючих підгруп молоді при проведенні професійної підготовки, перепідготовки та підвищенні кваліфікації згідно з потребами ринку праці; державне гарантування працевлаштування вперше; посилення акценту на соціальну адаптацію та інтеграцію у різні життєві сфери в цілому; започаткування мережі недержавних служб зайнятості; популяризація тимчасової або сезонної зайнятості для контингенту молоді наймолодшого віку (для підготовки до дорослого життя); надання психологічної підтримки людям, які втратили роботу або потребують іншої підтримки [196, с. 328-329].

У літературі також слушно наголошується на можливості покращення соціального становища молоді на ринку праці за рахунок відмови від патерналістської моделі державної політики і посилення співпраці з громадськими об'єднаннями та благодійними організаціями, започаткування

дієвих механізмів партнерства та взаємодії. Подібним шляхом пішла свого часу більшість країн Європейського Союзу, що позначилось позитивно також на інших аспектах соціального життя, а не лише на сфері зайнятості: знизився рівень соціальної напруги в молодіжному середовищі, посилилась впевненість молоді у майбутньому [206, с. 155].

Слушними також видаються висновки П.М. Россохатського, який вказує на необхідність застосування диференційованого підходу при вирішенні проблем соціального захисту та інтеграції молоді, що означає розгляд даної соціальної групи не в якості однорідного соціального утворення, а сукупності умовних відносно відокремлених груп, які виділяються на основі статі, віку, освіти, професії та кваліфікаційного рівня, соціального статусу тощо. Як стверджує вчений, для зазначених груп можна віднести: підлітків, які залишили навчання; осіб з інвалідністю із числа молоді; молодих жінок з дітьми; безробітних; молодь, яка потребує першого робочого місця, та деяких інших. Специфіка потреб кожної групи породжує необхідність розроблення окремої програми з працевлаштування та інтеграції, що посилить адресність заходів соціального захисту представників молоді та вплине на їх ефективність у позитивному ключі. Особливий акцент у контексті зазначеного необхідно робити на первинному входженні у ринок праці молодих людей та професійній реабілітації тих осіб, які вже втратили роботу [196, с. 328].

У майбутньому для покращення соціальної інтеграції молоді необхідно збільшити кількість соціальних проєктів, проєктів цільових програм, які забезпечували б умови соціального, життєвого старту молоді в різних важливих життєвих сферах: праці, створенні та зміцненні сім'ї, забезпеченості житлом, охороні здоров'я тощо.

Останнім часом до давно існуючих проблем, з якими стикаються молоді люди: безробіття, низький рівень життя, матеріальна незабезпеченість, неспроможність поліпшення житлових умов, економічна та соціальна залежність від батьків, низька народжуваність тощо [209, с. 55],

додаються нові, які, крім того, ускладнюють ситуацію із вже існуючими проблемами. Передусім це стосується молоді, яка переїздить до інших країн з метою пошуку кращого життя, молоді, яка була вимушена покинути звичне місце проживання через окупацію територій або залишилась там проживати, що стало реаліями для України, починаючи з 2014 року. А тому зростання рівня реінтеграції молодих людей-трудомих мігрантів, осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, а також внутрішньо переміщених осіб до соціального, культурного, інформаційного, освітнього простору України – важливе завдання, яка постає сьогодні перед державою.

Так, нинішні умови вимагають звернути увагу на проблеми соціальної інтеграції (реінтеграції) переміщених осіб, зайнятості та працевлаштування осіб із їх числа, забезпечення житлом, освітою та на багато інших негараздів, які впливають із потреби відновити життя, соціальні зв'язки, знайти своє місце у суспільстві у нових умовах.

Міжнародною організацією з міграції (МОМ) інтеграція в цілому розкривається як повторне включення особи до певної соціальної групи чи процесу. Це може стосуватися включення мігранта в суспільство країни свого походження або звичного місця проживання. Крім цього, інтеграцією може називатись процес повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження [210].

За допомогою реінтеграції людині стають доступними самодостатність, утвердження та набуття в подальшому можливості для доступу до соціальних мереж та контактів, у якійсь мірі навіть психо-соціальне здоров'я [211]. Великою проблемою для окремих осіб у процесі їх реінтеграції стає відсутність або обмеженість доступу до ресурсів, які дають можливість здобувати засоби для існування. Найбільш деталізоване трактування досліджуваного поняття «реінтеграція», як зазначається у спеціальній літературі, міститься у документі, розробленому Центром документації та досліджень Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), – «Реінтеграція в перехідний період від війни до миру» [212, с. 43].

Національною молодіжною стратегією до 2030 року серед основних проблем та викликів, які постають перед Україною, називається необхідність вирішення проблеми реінтеграції, задля чого слід забезпечити мотивацію молоді до переїзду до інших регіонів України та відновлення свого звичного життя, становлення її як повноцінного носія української ідентичності та європейських цінностей. Саме це визнається Стратегією одним із ключових факторів, за допомогою якого можна буде вплинути на якнайшвидшу реінтеграцію в цілому тимчасово окупованих територій в Україну [205].

На момент розробки Стратегії на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі проживало близько мільйона дітей та молоді [205]. На сьогодні, на жаль, обсяг таких територій збільшився, проте одночасно посилились процеси міграції із них. За відсутності поки що офіційної статистики та високої динаміки досліджуваних процесів в цілому актуальні дані наразі надати важко, але, що найголовніше в контексті нашого дослідження, – проблема реінтеграції молоді не зникає, вона є актуальною та залишатиметься своєрідним викликом для України в майбутньому.

Задля сприяння інтеграції молоді до суспільного життя України та світу в цілому державою здійснюються спроби подолати бар'єри, які слугують перепорою для її включення в соціальне, економічне та громадське життя. Необхідними чинниками за для цього виступають: забезпечення участі молоді у міжнародних молодіжних обмінах, зокрема у рамках програм Ради Європи та Європейського Союзу; залучення молоді, у тому числі молодих іммігрантів, закордонних українців, іноземців, які мають інтерес до української культури, у соціальне, економічне, культурне життя України; реінтеграція молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до культурного, інформаційного, освітнього простору України; запровадження ефективних соціально-гуманітарних механізмів інтеграції до соціального, громадського та економічного життя молоді, яка проживає на тимчасово окупованих

територіях України; залучення молоді, яка проживає на тимчасово окупованих територіях України, та з числа внутрішньо переміщених осіб до активного суспільного життя в Україні тощо [205].

Незважаючи на те, що висновки, яких доходить О.С. Кайтанський щодо проблем зайнятості та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб були зроблені в період проведення в Україні АТО та поширення явища внутрішнього переміщення у той період, актуальними вони залишаються і сьогодні, адже число представників даної соціальної групи, на жаль, стрімко зростає. Так, вченим наголошується, що питання забезпечення зайнятості та працевлаштування молоді з числа внутрішньо переміщених осіб сьогодні потребує особливої уваги [57, с. 108].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [213].

Статтею 11 Закону передбачаються повноваження центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Згідно з частиною третьою цієї статті «центральный орган виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, забезпечує інформування внутрішньо переміщених осіб про можливості працевлаштування у відповідних населених пунктах, а також

сприяє у працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб, які отримали статус безробітного, організовує підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації таких осіб» [213].

Досить вдалим видаються пропозиції О.С. Кайтанського щодо необхідності доповнити частини восьму та дев'яту статті 11 даного Закону у частині переліку повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування положенням, аналогічним за змістом вказаному вище, адже його відсутність значно знижує можливості інтеграції даних осіб у трудову сферу. Так, доцільно було б зазначити, що дані суб'єкти інформують внутрішньо переміщених осіб про можливості працевлаштування у відповідних населених пунктах, а також сприяють у їх працевлаштуванні, організовують їх підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації [57, с. 109]. Причому таке сприяння повинно поширюватись не лише на тих осіб, які стали на облік в якості безробітних, а й на всіх, хто цього потребує.

У цілому для забезпечення реінтеграції молоді з тимчасово окупованих територій необхідно державі здійснювати такі заходи: забезпечення підготовки та проведення навчання молоді на курсах з підготовки до вступу до державних закладів вищої освіти на безкоштовній основі; запровадження проєктів та реалізація заходів, спрямованих на патріотичний та загалом особистісний розвиток молоді; започаткування та виконання програм для дослідження, вивчення, збереження, розвитку та популяризації культурної спадщини, історії тощо; проведення інформаційних, комунікаційних кампаній, реалізація проєктів, проведення спортивних, культурних, мистецьких заходів, фестивалів тощо, спрямованих на інтеграцію молоді; поширення практики проведення форумів, консультацій, конференцій, засідань, круглих столів із залученням українських й іноземних спеціалістів та експертів з метою формування та здійснення політики безпечної реінтеграції молоді [214, с. 180-182].

Практика останніх років демонструє нам тенденцію до зниження рівня впевненості серед молоді у можливості забезпечити для себе гідний рівень життя в Україні. Сьогоднішні події в нашій державі ще більше ускладнили дану проблему, адже дедалі менше молоді люди відчують впевненість у завтрашньому дні, в отриманні належного захисту та створення умов для розвитку з боку держави. Це все стає однією із причин виїзду великої кількості молодих та перспективних громадян за кордон. Наведене негативно позначається на демографії, адже утворюється від'ємний приріст населення, посилюється старіння нації та держава просто не розвивається [116, с. 55-56].

Так, окремим питанням є соціальне забезпечення трудових мігрантів із числа молоді, які також охоплюються необхідністю соціальної інтеграції (реінтеграції), адже саме засобом побудови ефективної системи соціального захисту даної категорії молоді досягається можливість здійснення прав трудових мігрантів у різних сферах, скорочується соціальна нерівність, позаяк за рахунок зростання людського потенціалу та продуктивності підтримується внутрішній попит на ринку праці тощо [215, с. 54].

Воєнні дії на території України, світова економічна криза стали причинами виникнення нових викликів для трудових мігрантів, для країн-реципієнтів та донорів [215, с. 54].

У спеціальній літературі соціальні ризики, з якими можуть зіткнутися трудові мігранти, умовно поділяються на такі групи: 1) тимчасові – впливають із різних етапів самого процесу міграції; 2) просторові – пов'язані із пошуком житла та встановленням соціальних зв'язків; 3) соціально-культурні – пов'язані із національною приналежністю або відхиленнями у поведінці; 4) соціально-політичні – виникають у зв'язку із законодавчими обмеженнями щодо повноправної участі у житті суспільства, які запроваджуються приймаючою державою [215, с. 54].

Зазначене коло ризиків особливо торкається нелегальних мігрантів, які не можуть скористатись повним об'ємом заходів соціального забезпечення через, наприклад, відмову від участі у системі страхування або

непоширеність її на таких осіб взагалі. Більшість мігрантів можуть скористатись доступом до соціального захисту лише за умови наявності дозволу на роботу.

У спеціальній літературі представлені результати досліджень, спрямовані на пошук ефективних засобів покращення становища трудових мігрантів передусім за допомогою системи соціального захисту. Так, наприклад, йдеться про необхідність доступу до різних соціальних програм, до медичної допомоги, принаймні базових соціальних послуг та пільг, акцентується увага на необхідності досягнення мобільності соціальної допомоги, пропонується зосередити увагу держав на поширення та розвиток неформальних мереж підтримки, а також на потребу перегляду в цілому існуючої та нової політики у сфері праці та працевлаштування [215, с. 55]. Пропонуємо розкрити кожен із зазначених напрямків.

За допомогою доступу до соціальних програм (наприклад, у сфері зайнятості чи соціального страхування) може забезпечуватись більш поступова та плавна адаптація молодих людей як мігрантів за рахунок економічної та соціальної інтеграції. Соціальні заходи, які реалізуються в межах зазначених програм, зможуть позитивно вплинути на подолання бар'єру доступу до соціального забезпечення для мігрантів в цілому через створення механізму більш справедливого розподілу ресурсів і благ у контексті особливої підтримки найбільш вразливих верств молоді. Для мігрантів такі заходи можуть стати інструментом подолання численних соціальних додаткових ризиків (наприклад, доступною може стати інтеграція у місцеві ринки праці або асиміляція учнів (студентів) у навчальних закладах).

Мобільністю соціальної допомоги, як деталізується у науковій літературі, вважається «здатність зберігати, підтримувати і передавати право незалежно від національності і країни проживання на соціальний захист» [215, с. 56].

Як нами раніше зазначалось, трудові мігранти, стикаючись із необхідністю включитись у систему соціального захисту країни перебування, нерідко зустрічаються із проблемами, які в літературі називають «бар'єрами соціального захисту». Серед таких слід вказати: розбіжності між національними системами соціального захисту; брак двосторонніх або спільних регіональних договорів у сфері соціального забезпечення, які забезпечили б рівність усіх учасників ринку праці (як національних працівників, так і мігрантів) щодо поінформованості в існуючих вакансіях; відсутність конвертованості внесків тощо.

Ведучи мову про необхідність розвитку неформальних мереж для соціального захисту мігрантів, пропонуємо розуміти під ними громадські інститути, за допомогою яких реалізовується соціальний захист. Це своєрідні нетрадиційні його провайдери, які своєю діяльністю доповнюють ту, що існує на загальнодержавному рівні. До числа таких неформальних мереж можуть включатися підприємства, професійні спілки, релігійні та благодійні організації, сімейні мережі та асоціації діаспори.

Як зазначає О.П. Мульська, «за відсутності державної допомоги механізми фінансування соціальних виплат у грошовій або натуральній формі, а також медичної допомоги, розроблені громадськими інститутами інститутами громадянського суспільства, часто є єдиною формою соціального захисту, доступною для мігрантів» [215, с. 56].

Не можна не звернути увагу на той факт, що проблема реінтеграції також набуває актуальності для емігрантів, які з будь-яких причин прийняли рішення повернутись додому [216].

Такі особи можуть зіткнутися не лише з правовими, а й з соціально-психологічними та культурними проблемами, зумовленими сформованістю відмінних від українських цінностей та способу життя, що вимагатиме певного часу та відповідних заходів, спрямованих на їх повторну інтеграцію, тобто реінтеграцію таких мігрантів до приймаючого суспільства.

Поняття реінтеграції розкривається в українському законодавстві саме в якості комплексу заходів: соціальних, економічних, правових тощо, які спрямовані на забезпечення адаптації до умов суспільства трудових мігрантів та членів їхніх сімей після повернення з держави перебування (Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 № 761-VIII) [217]. Крім зазначених заходів, доцільно вказати на можливість підтримки досліджуваної категорії осіб також через психологічні, культурні послуги, які між собою тісно пов'язані та впливають одна на одну [216].

Питанню реінтеграції також присвячені й інші законодавчі акти, в яких визначається доцільність формування необхідних умов для забезпечення повернення та реінтеграції українських мігрантів в українське суспільство. Крім цього, у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року передбачається перспектива розробки широкої низки заходів, спрямованих на реінтеграцію трудових мігрантів [218]. На законодавчому рівні також акцентується неабияка увага на потребі створення загальнодержавної програми сприяння зворотній міграції та реінтеграції трудових мігрантів, що повертаються [219].

Проте, зважаючи на вимогу щодо формування соціальних програм, спрямованих на підтримку та реінтеграцію мігрантів, донині жодної із них в Україні розроблено не було. Тому на сучасному етапі формування та реалізація державної програми сприяння зворотній міграції та реінтеграції мігрантів, які повертаються в Україну, – не останнє за значимістю питання. Метою такої програми згодом може стати запровадження різного характеру заохочень, які б спонукали українських мігрантів до повернення. У цьому контексті першочергово мова йде про створення умов для їх активного залучення до соціально-економічного розвитку країни.

Не можна залишити без уваги й затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України План заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей від 12 квітня 2017 року № 257-р [220]. Проте, як стверджує Т.О. Гнатюк, даний акт в цілому

характеризується декларативністю та й питанню реінтеграції напряду присвячено лише кілька пропозицій [221, с. 94].

Отже, для покращення становища молоді в Україні та за її межами, підвищення рівня соціального забезпечення представників даної соціальної групи, виходу України на траєкторію сталого суспільного розвитку необхідним є вдосконалення системи їх підтримки та в цілому створення найбільш сприятливих умов для життя. З огляду на це потрібно буде трансформувати систему соціального захисту та підтримки молоді, вирішити найбільш важливі молодіжні проблеми. Вдосконалення потребують матеріальна допомога, соціальне обслуговування та пільги, які сьогодні передбачені для молодих осіб у різних сферах: освіті, працевлаштуванні, зайнятості, підприємницькій діяльності, кредитуванні, забезпеченні житлом тощо [124, с. 151].

Україною повинна проводитись така соціально-економічна політика, при якій у молодого покоління буде можливість влаштуватись на роботу з достатньою заробітною платою, яка б дозволяла покривати затрати у всіх важливих життєвих сферах, зокрема в забезпеченні житлом. Для подолання проблем молоді слід об'єднати сили Уряду, бізнесу та громадянського суспільства, доцільним, на нашу думку, буде також запозичення позитивного зарубіжного досвіду, на чому нами неодноразово наголошувалось у дослідженні [222, с. 439].

Теоретичні проблеми визначення змісту та розуміння категорії соціальної допомоги, модель її реалізації на сьогодні залишаються не лише неабияк актуальними, але й відкритими.

У контексті предмета нашого дослідження важливо розкрити соціальну допомогу молоді у широкому та вузькому розумінні даної правової категорії.

У першому значенні до соціальної допомоги включаються усі види державного соціального забезпечення, які надаються або виплачуються в будь-якій існуючій формі: грошовій, натуральній, у формі соціального обслуговування тощо.

Вузьке розуміння соціальної допомоги передбачає здійснення виключно грошової одноразової, періодичної чи постійної виплати, яка надається окремим категоріям осіб у порядку та розмірах, що передбачаються законодавством. У цьому сенсі соціальна допомога може розглядатись як вид соціального забезпечення (соціального захисту).

У нашому дослідженні у поняття соціальної допомоги вважаємо за доцільне вкладати саме широкий зміст, розуміючи найбільш узагальнено під даним явищем всю систему підтримки державою молоді, яка не обмежується виключно грошовими виплатами, адже навіть тієї, яка була б розроблена та надавалась би спеціально даній категорії населення, на сьогодні немає. До числа ж загальних видів соціальної допомоги варто віднести, наприклад, виплати в рамках державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, певні види пенсій та деякі інші виплати, проте всі вони надаються на загальних підставах, а не тому, що отримувач належить за своїми соціально-демографічними характеристиками до суспільної групи «молодь».

Так, на нашу думку, під соціальною допомогою молоді найбільш вдало розуміти усю систему економічних, правових, організаційних заходів, які реалізуються державою з метою створення найбільш сприятливого середовища для розвитку молоді, становлення її у суспільстві, попередження або нейтралізації складних життєвих обставини, із якими молодь може стикатись. Тобто державна соціальна допомога є своєрідною складовою соціального захисту молоді, за винятком такої його організаційно-правової форми, як недержавне соціальне забезпечення, про існування якого йшлося в одному із попередніх підрозділів роботи.

На шляху до підвищення ефективності соціальної допомоги молоді необхідно в майбутньому подолати низку існуючих проблем, а саме: забезпечення соціально вразливих представників молоді та молодих сімей, особливо тих, які не в змозі самостійно вирішити свої життєві проблеми; підвищення якості та популяризація соціального обслуговування молоді, зокрема, засобом активного залучення представників недержавного сектора;

налагодження взаємодії між державою та представниками громадянського суспільства, перерозподіл повноважень між ними у сфері соціальної підтримки молоді; поширення практики залученням альтернативних джерел фінансування соціального забезпечення в цілому та молоді зокрема.

Із законодавчих основ соціальної інтеграції видається можливим виокремити її найбільш вагомими, на нашу думку, напрямки – сфери життя, ефективний розвиток та вирішення проблем у яких будуть для молоді найбільш знаковими в процесі її реінтеграції: освіти, зайнятості та працевлаштування, вирішення житлового питання. На нашу думку, враховуючи ці основні напрямки, можна говорити про відповідні форми соціальної інтеграції молоді, основна увага в межах яких, на наше переконання, повинна приділятися трудовій та соціально-професійній інтеграції як базису для нормальної життєдіяльності людини.

Молодь як соціальна група характеризується загальними рисами, які зумовлюють необхідність сприяння її інтеграції від держави. На сьогодні, наприклад, багато невирішених проблем у професійній освіті, адже значне число випускників залишається незатребуваним на ринку праці та змушене працювати не за спеціальністю, зокрема за статистикою п'ята частина молоді – офіційно безробітні, особливо жінки. Крім того, проблемним є питання низької правової культури та поінформованості молодих людей щодо можливостей покращення їх соціального становища в Україні тощо. Отже, саме інтеграція молоді до ринку праці – один із найбільш важливих напрямків покращення її соціального становища в цілому.

У майбутньому для покращення соціальної інтеграції молоді необхідно збільшити кількість соціальних проєктів, проєктів цільових програм, які забезпечували б умови соціального, життєвого старту молоді в різних важливих життєвих сферах: праці, створенні та зміцненні сім'ї, забезпеченості житлом, охороні здоров'я тощо.

Нинішня ситуація також вимагає звернути увагу на проблеми соціальної реінтеграції переміщених осіб, включаючи трудових мігрантів,

зайнятості та працевлаштування осіб із їх числа, забезпечення житлом, освітою та на багато інших негараздів, які впливають із потреби відновити життя, соціальні зв'язки, знайти своє місце у суспільстві в нових умовах.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

3.1 Ретроспектива правового регулювання соціального захисту молоді в Україні

Інститут соціального захисту молоді має багату історію, яка невід’ємно пов’язана із розвитком соціального захисту як такого. Протягом розвитку світової історії існували різні форми допомоги та підтримки людей, що реалізовувались як державними, громадськими структурами, так і індивідуально, тобто лише на рівні окремих осіб. До них, наприклад, належали роздача милостині, піклування з боку релігійних інституцій, створення окремих установ з надання допомоги жебракам, хворим, сиротам, матеріальної допомоги, натуральної допомоги, соціального забезпечення. До кінця XIX ст. надання допомоги в різних її формах мало непрофесійний характер. У XX ст. починає формуватися та розвиватися принципово новий підхід до надання допомоги – професійний. З цього часу соціальний захист молоді носить системний, осмислений характер.

Соціальний захист як ідея завжди було призначене для подолання проблеми втрати прибутку та бідності. Причинами втрати раніше існуючого доходу чи можливості забезпечити себе можуть бути різні події, як пов’язані з особистістю людини (хвороба, тюремне ув’язнення, втрата батька та інші), так і не пов’язані з нею (війна, економічна криза, стихійне лихо та інші).

На ранніх етапах людської історії завдання соціального захисту певних уразливих категорій осіб, що втратили здатність або не мали здатності самотійно себе утримувати, вирішувалося порівняно простими методами. Однією з перших форм соціального захисту молоді в історії людства була внутрішньосімейна підтримка. Завдяки їй у первісному суспільстві молоді члени однієї, іноді дуже численної сім’ї могли існувати, не маючи навіть сили самотійно забезпечити собі їжу та захист.

Общинний спосіб життя стародавнього світу узвичаїв підтримку громади, використання ресурсів громади задля забезпечення прийняттого рівня життя уразливим її членам.

Отже, за часів стародавнього світу основою соціального захисту молоді була сімейна підтримка, яка ґрунтувалася на волі батька. Наприклад, у Римській державі влада батька була абсолютною. Гай називає інститут батьківської влади суто національним інститутом римських громадян. Центральним повноваженням домогосподаря було право на життя та смерть. Зокрема тільки від волі батька залежало, зберегти життя своїй новонародженій дитині чи ні. Розвиток прав дитини на життя та охорону здоров'я в римському законодавстві проходило у напрямку поступового ослаблення абсолютної влади домогосподаря.

Щодо Київської Русі, то батьківська влада була сильною, хоча права життя і смерті над дітьми батьки формально ніколи не мали. Вагому роль у створенні початків соціального захисту молоді відіграли руські князі. Великий князь Володимир (бл. 960-1015 рр.) видав «Статут», в якому поклав обов'язок щодо публічного нагляду за сирими та убогими на духовенство, та заснував училища для дітей з різних станів. Великий князь Ярослав Мудрий (бл. 978-1054 рр.) заснував сирітське училище, в якому утримував та навчав дітей на свої кошти. Великий князь Володимир Мономах (1053-1125 рр.) вважав підтримку бідних і страждаючих одним із найважливіших своїх обов'язків.

Найбільш повним документом давньоруського права, що дійшов до нас та містить зародки соціального захисту молоді, є складений князем Ярославом звід законів «Руська правда». Відповідно до цього документа батько проголошується основним захисником дітей, визначаються деякі умови опікунства: вступ у опікунство у присутності громади, обов'язковість турботи про опікованих, обов'язок опікуна зберегти в цілісності належне опікованому спадщину тощо. У ньому також викладаються права дітей при

розділі домашнього майна, характеризуються їх соціальне становище після загибелі батьків.

Загалом у середні віки передбачалося, хоч і значною мірою на підставі морально-релігійних, а не законодавчих норм, що землевласник піклується про своїх селян, ремісник – про учнів і підмайстрів, а господар – про слуг, переслідуючи при цьому суто егоїстичні інтереси щодо стабільності свого господарства чи майстерні та, й порятунку душі. Проте ця турбота реалізовувалась у жорстких рамках, які знаменитий французький кардинал Рішельє описує у своєму «Політичному заповіті» так: «... якби людям довелося жити в надто сприятливих умовах, було б неможливо утримувати їх у межах їхніх обов'язків» [223, с. 145]. Аналогічної точки зору дотримувався і шотландський державний діяч Патрік Колкхаун: «Отже, бідність є найбільш необхідним і незаперечним елементом суспільства, без якого нації та спільноти не могли б існувати у формі цивілізації. Такими є всі люди. Це джерело багатства, оскільки без бідності не могло б бути праці, не могло б бути багатства, вдосконалення, комфорту і жодної користі для тих, хто міг би мати достаток» [224, с. 7].

У той самий період до вирішення питань соціального захисту окремих категорій населення активно підключаються й релігійні установи, створюючи та поступово розширюючи систему піклування про соціально уразливих осіб. Такі структури займалися питаннями освіти, дбали про хворих, надавали місце для ночівлі мандрівникам, притулок сиротам тощо. Саме в ці часи зародилась християнська концепція допомоги, засадничими основами якої була філософія любові до ближнього. Діяльність соціального захисту з боку релігійних установ поширювалась на монастирі [225, с. 23]. Разом з ідеологічною складовою церкви та монастирі активно долучалися до будівництва лікарень, освітніх закладів, матеріально підтримували непрацездатних, виступали своєрідними посередниками між «феодалами-благодійниками» та біднотою.

Прообразами сучасного законодавства про соціальний захист зазвичай вважаються акти, що склали так зване «Законодавство про бідних» (PoorLaws), яке діяло в XVI-XVII ст. в Англії наприкінці Середньовіччя. Необхідність спеціальних норм щодо соціального захисту соціально неблагополучних верств населення багато в чому пояснювалася появою великої кількості волоцюг, які опинилися надворі після розформування католицьких монастирів і лікарень, де вони раніше отримували притулок і деяке піклування. На той час внаслідок певних кліматичних, епідеміологічних та економічних факторів кількість бідних, які не мали доходу або мали мізерний дохід, у європейських країнах становила близько чверті всього населення [226, с. 5]. І це без урахування тих, хто опинявся в такому ж становищі час від часу внаслідок неврожаю чи інших несприятливих факторів.

Крім того, до середини XVI ст. практично розпалася система кріпацтва селян, що також призвело до вивільнення значної кількості осіб, вільних де-юре або хоча б де-факто. Зазвичай такі особи поповнювали ряди працівників у міських ремісничих цехах або мігрували від одного землевласника до іншого, пропонуючи свою працю вже на більш-менш вільній і певною мірою договірній основі. Деяка їх частина наймалась на роботу в особисте служіння, формуючи новий соціальний прошарок найманої прислуги, обов'язки якої раніше виконувались кріпаками.

Відомий теолог Т. Фоул назвав такий підхід до регулювання праці та соціальної сфери «географічною в'язницею» та «поверненням рабства» [227], а британський юрист Д. Стефенс – «різновидом кріпацтва» [228]. Існує також думка, що всі ці заходи суттєво стримували формування в Англії вільного ринку праці та розширення спектру договірного регулювання індивідуальних трудових відносин [229]. Однак ця думка не цілком відповідає дійсності. Безперечно стримуюча дія норм щодо соціального захисту мала певний вплив на зазначені процеси, але він не був єдиним і визначальним. Виникнення нових галузей господарювання, зокрема характерного для XVI-

XVIII ст. активного розвитку виробництва вовни, об'єктивно вимагало збільшення кількості робочої сили в парафіях, тому викликало у землевласників прагнення наймати будь-яких працездатних осіб, включаючи і «мігрантів» із сусідніх парафій. Отже, досить жорстке законодавство XVI-XVII ст. не могло помітно призупинити розвиток об'єктивних процесів розвитку ринку найманої робочої сили та подальшої розробки відповідного нормативного інструментарію.

Проте найбільш помітно ситуація почала змінюватися лише у кінці XVIII ст., коли ідея використання примусової праці бідняків для компенсації витрат на їхній соціальний захист та сформована для реалізації цієї ідеї система робітників остаточно довели свою неефективність. Це призвело до того, що в 1782 році після досить тривалих коливань Парламент прийняв Закон про перетворення «робітних будинків» в «будинки бідних», дозволяючи використовувати їх лише як притулок для непрацездатних сиріт, старих і немічних. Працездатні особи, що ухиляються від роботи, підлягали поміщенню у виправні будинки та залученню до примусової праці на строк до трьох місяців, а бажаючим і здатним працювати безробітним дозволялося підшукувати роботу в будь-якому приході [229].

Таким чином, з усуненням перешкод для вільного переміщення працездатних осіб між адміністративно-територіальними одиницями всередині країни було ліквідовано перешкоду для подальшого розвитку вільного ринку праці та договірних відносин у сфері його регулювання.

Той самий Закон 1782 року фактично зняв обмеження розміру плати за працю, що діяло протягом кількох століть. Замість встановлення максимуму заробітної плати парафіяльним властям наказувалося забезпечувати певний рівень заробітної плати працюючих осіб. У 1795 році ця норма була закріплена в прецедентному праві, коли світовими суддями села Спінхемленд у графстві Беркшир було прийнято принципове рішення про доплати до заробітної плати. Цей прообраз сучасного мінімального розміру оплати праці був прив'язаний до рівня ціни на пшеницю і залежав від кількості членів

сім'ї працюючого. Якщо плата за працю, що надається наймачем, виявлялася нижчою від ціни на пшеницю, прихід був зобов'язаний відшкодувати працівникові різницю за рахунок коштів, призначених для соціальної підтримки бідних [230]. Інші графства негайно наслідували Беркшир, тому до кінця 1795 року Спінхемлендська система регулювання рівня оплати за працю була закріплена законодавчо [231].

На перший погляд, запровадження такої системи дало певні позитивні результати, оскільки усунення верхньої планки заробітної плати розширило межі договірного встановлення розмірів оплати праці найманих працівників, дозволивши сторонам оперативно враховувати ситуацію на ринку праці за наймом. Таким чином, договірний характер регулювання праці виявлявся вигідним і наймачеві, і найманому працівнику. Отже, розширювалося і його використання.

Проте водночас Спінхемлендська система несла у собі серйозні проблеми. Досить високий гарантований мінімум оплати праці значно знизив активність найманих працівників на ринку праці. Отримуючи не менш централізовано встановленої суми за свою працю за будь-якого обумовленого сторонами рівня оплати, працівник позбавлявся стимулів до вдосконалення своїх навичок, поліпшення якості роботи та ін. Істотно ускладнилося і становище наймачів. Зважаючи на те, що доплата до встановленого мінімуму здійснювалася за рахунок спеціального податку, що виплачується наймачами, їх доходи так чи інакше опинялися під загрозою зменшення у будь-якому разі, тобто і при підвищенні заробітної плати, і при її зниженні. Різниця полягала лише в тому, що, підвищуючи зарплату безпосередньо працюючій особі, наймач розлучався зі своїми грошима відразу, а знижуючи зарплату, він витрачав ці ж кошти непрямим чином через податкову систему.

Оскільки розмір оплати праці, встановлений сторонами у договорі, за такої системи мало впливав на підсумковий заробіток працюючої особи, договір перестав сприйматися сторонами як ефективний регулятор відносин.

Згодом юристи неодноразово наводили Спінхемлендську систему як зразок непродуманої політики в соціально-трудої сфері та спробу застосувати застарілі методи, що склалися в більш стабільну епоху, для вирішення проблем індустріалізації, що стрімко розвивалася. Видатний шотландський філософ і політекономіст Адам Сміт, називаючи цю систему «порушенням природної свободи» людини, вважав її причиною суттєвої нерівності в оплаті праці між приходами, що проіснувала у Великій Британії аж до ХХ ст. [232].

Водночас Великобританія – це перша капіталістична країна, яка у 80-ті роки ХVІІІ століття запровадила законодавче регулювання організації праці за допомогою фабричного законодавства, а в 70-х роках ХІХ століття ухвалила нормативні акти з обов'язкового страхування окремих категорій робітників у разі втрати працездатності на виробництві. Це дало поштовх до того, що, починаючи з 60-х років ХІХ століття, подібні види фабричного законодавства почали формуватися в інших західноєвропейських країнах, хоча закони про страхування через хворобу та інвалідність були прийняті лише в 1911-1913 роки ХХ століття.

Крім того, у рамках соціального страхування надавалася медична допомога, видавалися медикаменти, здійснювалось санаторне лікування. У системі страхування брали активну участь представники застрахованих, частина страхових внесків надавалася державою.

Наприкінці Першої світової війни в Англії було проведено низку реформ, що стосувалися не всього населення, а певної його частини. Вони були спрямовані на підтримання життєвого рівня зайнятих у військово-промисловому виробництві та демобілізованих солдатів. Для зайнятих у військово-промисловому комплексі були підвищені заробітні плати, демобілізованим солдатам виплачували допомогу по безробіттю до того часу, поки вони не знайдуть роботу [233, с. 172].

Уже після Другої світової війни в Англії була проведена більш істотну реформу, що охоплювала всіх осіб найманої праці та членів їхніх сімей. На рівні національного мінімального стандарту було встановлено пенсії та

допомоги у твердих розмірах без урахування заробітку. Крім того, у країні медична допомога стала здійснюватися безкоштовно за рахунок коштів держави.

Аналогічна практика правового регулювання соціального захисту населення, у тому числі й молоді, характерна і для французького законодавства на той час, хоча середньовічна Франція не прийняла єдиного загальнодержавного акта про бідних і визнання права на соціальну підтримку. Проте в обох країнах така підтримка так чи інакше залишалася в компетенції місцевої влади, доки централізація влади на початку XVIII ст. не призвела до запровадження єдиних загальнодержавних репресивних заходів щодо обмеження бродяжництва та боротьби з проблемою бідності. При цьому варто зауважити, що це була боротьба не з бідністю як соціальним злом, а з бідними як його наочним і дратівливим проявом. Окремі елементи «Законодавства про бідних» проіснували у британському праві до середини XX ст.

Наведені вище жорсткі заходи проти бідності не були виключно репресіями заради самих репресій. Серед їхніх цілей були і благородні, наприклад, боротьба з передбачуваною схильністю бідних до лінощів, викорінення ледарства серед працюючого населення та ін. Законодавство про бідних у середньовічній Англії та Франції мало дисциплінарно-патерналістський характер, проте воно одночасно виконувало виховні завдання, що сприяло підтримці правопорядку. Певною мірою це законодавство позитивно позначилось навіть на розвитку трудових ресурсів, оскільки в епоху промислових революцій саме мешканці «робітних будинків» та «будинків для бідних» стали першими фабричними працівниками.

Водночас промислові революції XVIII-XIX ст. та зародження капіталістичних форм господарювання призвели до запровадження нових підходів до забезпечення соціального захисту уразливих та неблагополучних

верств населення. У цей час можна простежити формування двох протилежних напрямів його забезпечення: ліберального та соціального.

Ліберальний напрямок розвитку соціально-забезпечених заходів був притаманний країнам, що першими перейшли на рейки індустріалізації (Великобританія, Франція та інші). Найбільш помітний конфлікт між існуючою системою та новими економічними умовами спостерігався у Великій Британії, яка першою вступила в епоху промислових революцій і одночасно володіла на той момент найбільш розвиненою системою соціальної підтримки бідних. Спінхемлендська система в таких умовах сприймалася як пережиток епохи, що минає, регульованої економіки, що суперечить основним економічним принципам лібералізму і вільного ринку. Індустріалізація вимагала мобільної робочої сили, здатної оперативно відгукуватися на коливання ринку, у той час як «Законодавство про бідних» з його парафіяльною підтримкою та територіальною закріпленістю працівників перешкоджало вільній циркуляції трудових ресурсів, оскільки працівники не поспішали залишати «насаджені місця» у пошуках більш високооплачуваних місць на фабриках, де були відсутні будь-які гарантії збереження рівня оплати праці.

Водночас соціально орієнтований напрямок був характерний для країн, які зустріли промислову революцію з деяким запізненням (Німеччина, Австро-Угорщина, Іспанія). Лібералізм ніколи не був у них панівною ідеологією, а державне втручання в економіку та соціальну сферу було практично традицією. Відповідно, найбільш природною реакцією на зміну економічної та соціальної ситуації в цих країнах стало поширення вже існуючих заходів соціальної підтримки на нову категорію осіб – робітничий клас.

Проте наприкінці XIX ст. в Німеччині під впливом профспілкового руху уряд був змушений прийняти низку соціальних законів, розроблених на під керівництвом Отто фон Бісмарка. Так, у 1878 році був прийнятий закон про обмеження дитячої праці, в 1883 році – про страхування промислових

робітників на випадок хвороби, у 1884 році – закон про страхування від нещасних випадків, а в 1889 році – закон про обов'язкове страхування по інвалідності і старості. Ці закони мали примусовий характер, а страховий фонд формувався на 70 % із засобів найманих робітників та на 30% із коштів підприємців. Держава виступала гарантом соціального страхування та за допомогою норм права закріплювала єдині умови та розміри допомоги, які не залежали від того, в якій галузі працювали застраховані. Відповідно до страхового законодавства застрахованому надавалися безкоштовне лікування, безкоштовні ліки та грошова допомога. Грошова допомога виплачувалася: у разі хвороби; при частковій чи повній втраті працездатності; при виробничій травмі; жінкам у зв'язку із пологами; на похорон у разі смерті хворого тощо. Розмір допомоги залежав від виплат, які були внесені застрахованим. В інших країнах страхові закони були прийняті пізніше.

Слід зазначити, що буржуазне суспільство, що формувалося, могло собі дозволити уникнути патерналізму старої системи соціального захисту. З розвитком промислового виробництва залежність трудящого від заводу і ринку забезпечувала умови запровадження у практику поняття трудової дисципліни, найбільш відповідної духу нового часу. «Коли природа править і карає нас, – писав британський священик і політекономіст Т. Мальтус в 1826 році, – прагнення вирвати в неї з рук жезл і прийняти в неї ненависну роль ката є лише жалюгідним честолюбством...» [234, с. 339]. Стверджувалося, що бідні самі винні у своїй нещасливій долі. Як вважали представники ліберальної філософії, патерналізм поширених на той час методів суспільної підтримки бідних порушував закони природи і мав несприятливі соціальні наслідки. Прибічники теорії Т. Мальтуса вважали, що законодавство про бідних саме створює бідність, а не бореться з нею. На думку мальтузіанців, воно фактично підтримує безвідповідальну поведінку, сприяє різкому приросту населення без пропорційного зростання можливостей для самозабезпечення непродуктивних і марних верств суспільства, зменшуючи

цим доходи більш гідних представників і порушуючи цим природний хід речей. На їхню думку, законодавство про бідних руйнувало традиції скромності, ощадливості, працелюбності та незалежності, що склалися століттями. Учень Спенсера американський соціолог Вілліам Грехем Самнер вважав, що існування мільйонерів та жебраків є результатом природного відбору, що становить ядро прогресу та цивілізації, а Законодавство про бідних та всеосяжна приватна благодійність загрожують розвитку людства [235].

Мальтузіанська думка була позитивно сприйнята певною частиною європейського суспільства, незважаючи на те, що в інших країнах були відсутні законодавчо встановлені заходи соціальної підтримки бідних. Ця теорія відповідала інтересам зростаючого класу промисловців, звільняючи його від відповідальності за соціальні проблеми.

У США з їх надлишком землі та недостатніми трудовими ресурсами погляди мальтузіанців про появу бідності внаслідок порушення пропорцій між зростанням населення та можливостями його самозабезпечення як такі не прижилися. Однак ідея про те, що причиною бідності є особисті вади бідняків, а не проблеми системи, в якій вони змушені існувати, зміцнилася там навіть міцніше, ніж в Англії. Американське законодавство про бідних було фактично списано з англійського, проте бідність і злидні не сприймалося там як проблема аж до масової імміграції, урбанізації, що спричинили економічні проблеми на рубежі XVIII-XIX ст. Бідняки були переважно недавніми іммігрантами і тому сприймалися як чужорідне явище, яке суперечить американському духу незалежності та особистого успіху. Соціальний дарвінізм був тут навіть популярнішим, ніж у Англії. На початку XIX ст. на території США були дуже поширені так звані «суспільства придушення бідності», які виступали за ліквідацію будь-якої організованої допомоги бідним, як державної, так і забезпечуваної у приватному порядку. Таке сприйняття бідності суспільством протрималося майже кінця XIX в.

Погляди Т. Мальтуса багато в чому підготували британське суспільство до реформи Законодавства про бідних у 1834 році. Шотландський науковець Джеймс Бонар називає Т. Мальтуса «батьком нового Законодавства про бідних», хоча сам Т. Мальтус ратував за його повну відміну [236, с. 339]. Англійське законодавство 1834 року відображало тенденції до лібералізації економіки того часу. Воно було спрямоване на підтримку вільного ринку, скорочення державних заходів соціальної підтримки та зниження їхньої привабливості в очах потенційних отримувачів. Так, зокрема, переміщенню в робітні будинки було надано характеру найменш вигідного способу самозабезпечення порівняно з будь-яким іншим способом заробітку.

Зовсім інші підходи бачимо в історії розвитку соціального забезпечення Німеччини та країн Східної Європи, де з низки об'єктивних причин елементи феодальної організації суспільства протрималися довше, ніж у Великобританії. Якщо Великобританія скасувала кріпацтво наприкінці XVI ст., то Німеччина, Австро-Угорщина та ряд інших країн зберегли його на 300 років довше – до другої половини XIX ст. Запізнення промислового розвитку, досить високий рівень добробуту вищих кіл суспільства, історично сформована м'якість кріпосного права та інші об'єктивні причини дозволили прогресивним представникам німецької еліти успішно відстоювати ідею відповідальності багатих за становище бідних.

Ліберальна ідеологія не змогла суттєво вплинути на таке міцне сприйняття суспільних взаємин, що укорінилося. Радники пруського короля ще 1840 році рекомендували йому підтримати ідею соціального захисту фабричних робітників. Захист працівників пов'язувався з трудовою дисципліною та існуючим громадським порядком загалом, які порушувалися протестами трудящих, що постійно ширилися. Відомо, що німецький «залізний канцлер» Отто фон Бісмарк, з ім'ям якого сьогодні пов'язують появу першої у світі концепції соціального страхування, дійшов цього рішення значною мірою на хвилі невдалих спроб стримати поширення соціалістичних настроїв у нижчих верствах суспільства. Історична промова

кайзера Німеччини 17 листопада 1881 року про систему державного соціального страхування, яка покликана була зміцнити його владу в умовах соціально-політичної дестабілізації, фактично відображала погляди Бісмарка: «Ліки від соціальних вад слід шукати не тільки в придушенні соціально-демократичних перегинів, але одночасно й у позитивному розвитку добробуту робітничого класу» [237, с. 16]. Запровадження соціального страхування суттєво підвищило продуктивність праці за рахунок поліпшення здоров'я працівників, зниження рівня аварійності та покращення медичного обслуговування. Це було позитивно сприйнято і роботодавцями, особливо на тлі спричиненого цими заходами зниження профспілкової активності. Скарги на дорожнечу соціального страхування не користувалися популярністю навіть серед самих підприємців. Ідея соціального страхування була настільки популярна, що на початку ХХ ст. перспективи її сприйняття обговорювалися британськими та американськими політиками.

Ідея соціального страхування знайшла свій розвиток завдяки прогресивістам, стурбованим проблемами економії ресурсів, підвищення ефективності виробництва та забезпечення промислової безпеки. Встановлення взаємозв'язку між соціальним та медичним страхуванням, з одного боку, та продуктивністю праці, з іншого боку, формувало обґрунтування для соціально-забезпечених програм в умовах відсутності патерналістських традицій та дозволяло відмежувати їх від існуючих раніше проявів приватної благодійності. Аналогічні міркування висловлювалися щодо пенсійного забезпечення по старості та допомоги з безробіття, які, на думку фахівців, також позитивно впливали на продуктивність праці.

Проте до початку 1930-х років реальний прогрес у розвитку соціального захисту населення, у тому числі й молоді, в США можна було спостерігати лише в регулюванні страхових компенсацій робітникам, хоча ухвалення відповідного законодавства активно лобіювалося Національним об'єднанням виробників та іншими об'єднаннями роботодавців. Пізніше прибічники розвитку соціального страхування на чолі з Американським

об'єднанням за трудове законодавство стали пропагувати ідею державного медичного страхування. Його необхідність обґрунтовувалася тими самими причинами: забезпечення продуктивності та підтримання ефективності виробництва, які вже мали на той час вагоме статистичне підтвердження. Проте американський індивідуалізм здався не відразу. Лише Велика депресія 1930-х років змогла переконати суспільство та вищі політичні кола США у необхідності державної участі у вирішенні соціальних проблем.

Першим законом, що врегулював відносини соціального захисту, у тому числі, й молоді, став закон про соціальне страхування, прийнятий 14 серпня 1935 року. З розвитком соціальної сфери до нього вносились численні поправки, що запроваджували нові форми соціального страхування тощо. Законом 1935 року було встановлено 2 види соціального страхування: по старості (пенсії) і на випадок безробіття. Закон передбачав також обмежену допомогу деяким категоріям бідняків, в першу чергу інвалідам та сиротам.

У 1939 році була внесена поправка до закону про допомогу в разі втрати годувальника. Також важливим кроком стало внесення поправки 1956 року, що передбачала виплату допомоги в випадку втрати працездатності, не пов'язаної з виробничою травмою. Страхування по інвалідності в результаті виробничої травми або хвороби, викликані умовами праці, було в компетенції штатів.

Не менш важливою сферою соціального забезпечення США стала соціальна допомога – виплати всім, хто її потребує, незалежно від віку, у тому числі й молоді. Вони надавались тим категоріям населення, які за ознакою бідності не сплачували податки, відповідно, вони забезпечували свою життєдіяльність за рахунок інших соціальних класів. Для отримання такої допомоги необхідними були спеціальні попередні внески. Критерієм для надання допомоги вважалася саме потреба в її отриманні.

Таким чином, інститут соціального захисту молоді має багату історію, яка невід'ємно пов'язана із розвитком соціального захисту як такого. Протягом розвитку світової історії існували різні форми допомоги та

підтримки людей, реалізовані як державними, громадськими структурами, так і індивідуально, тобто на рівні окремих осіб. Так, за часів стародавнього світу основою соціального захисту молоді була сімейна підтримка, яка ґрунтувалася на волі батька. Поступово вона трансформувалася у турботу господаря про залежних від нього осіб, зумовлену суто еґоїстичними інтересами стабільності свого господарства та релігійними переконаннями. Промислові революції XVIII-XIX ст. та зародження капіталістичних форм господарювання призвели до появи нових підходів до забезпечення соціального захисту уразливих та неблагополучних верств населення, у тому числі й молоді, що спричинило формування двох протилежних напрямів їх забезпечення: ліберального та соціального. Однак лише з кінця XIX ст. у багатьох європейських країнах почала формуватися принципово нова система соціального захисту населення, у тому числі й молоді, в сучасному її розумінні, що здійснювалася на правовій основі, встановленій державою.

Як уже було зазначено вище, витоки соціального захисту молоді на території сучасної України можна простежити з часів общинного устрою. У ранній період української історії провідним світосприйняттям та світоіснуванням було язичництво, філософія цілісності людини, природи та космосу, що поставали як головна ідея світосприйняття, як смисловий стрижень організації життєдіяльності людей.

Для Київської Русі, як і багатьох феодальних держав того часу, були характерні такі форми соціального захисту, як утримання, що надавалося багатим верствам населення та окремим категоріям воїнів, приватна благодійність, опіка та піклування, допомога в рамках сімейних відносин, збір милостині та інші форми колективної взаємодопомоги, господарська влада рабовласника, феодала стосовно рабів, кріпаків та найманих у вигляді подачки.

Впродовж X-XIII ст. розвиваються три основні форми соціальної підтримки знедолених:

- монастирська система підтримки – у період татаро-монгольської навали значно зросла роль церкви у питанні надання допомоги хворим, сиротам, вдовам тощо;
- державна система допомоги;
- перші світські прояви благодійності представників панівного класу.

У XIV ст. землі об'єднуються навколо монастирів, де було закладено основи пансіонної системи підтримки для чоловіків і жінок, коли новий монах, який зробив певний майновий внесок, отримував у монастирі довічне утримання.

Подальший розвиток відносин соціального захисту населення, у тому числі й молоді, на українських землях було відображено в Соборному Уложенні 1649 року [238] – зведенні законів Московського царства, яке діяло майже до 1832 року і в якому тільки закріпленню панівних форм феодальної власності, правам феодалів на вотчини і маєтки і пов'язаних з ними кріпаків присвячено 175 статей. Серед правових нововведень Уложення 1649 року відзначається поява інституту успадкування, відповідно до якого після смерті власника маєтку на утримання вдови, літніх батьків та неповнолітніх дітей виділялася їжа. Наказами періоду Московського царства була передбачена соціальна допомога малозабезпеченим та незаможним верствам населення.

Доктрина допомоги ґрунтувалася на ідеї корисності людини для держави, її можливості чи неможливості приносити державі користь, державної необхідності. Держава створювала організаційні форми та соціальні інститути надання допомоги, які закріплювалися у відповідних нормативних актах.

Державна турбота про безпритульних і жебраків уперше юридично закріплена в 1682 році указом царя Федора Олексійовича. У ньому йшлося про необхідність створення спеціальних шкіл та закладів, де жебраки могли б навчатися наукам і ремеслам. У зв'язку зі смертю царя указ не був

виконаний. Виражені у ньому загальні ідеї отримали розвиток і практичну реалізацію при Петрі I. Для позначення явища незаконнонародженості було застосовано поняття «ганебність». Вперше воно офіційно було вжито в указах Петра I.

Указами 1718 та 1724 рр. передбачалися різні форми влаштування та працевлаштування безпритульних дітей. Основний тягар турботи про дітей-сиріт покладалася на сільські громади, поміщиків та монастирі.

Таким чином, виховні будинки ставали центрами опіки та піклування для дітей, які залишилися без батьків. Крім того, Катерина II започаткувала створення благодійних товариств, першим з яких було засноване нею «Товариство виховання благородних дівчат» (1764). У цьому закритому закладі дівчатка-дворянки вивчали широке на той час коло загальноосвітніх предметів. На державні кошти в інституті здобували освіту дівчатка з бідних сімей та сироти.

Помітний внесок у створення системи захисту дитинства на українських землях зробили подружжя монархів та наближені до царів особи. Наприклад, дружина царя Павла I Марія Федорівна, дбаючи про влаштування вже існуючих, відкривала нові навчальні та благодійні заклади. У 1817 році було засновано Харківський інститут шляхетних дівчат, у 1820 та 1823 рр. – два училища для солдатських дочок. Крім того, в 1806 році Марія Федорівна своїм коштом відкрила училище для глухонімих дітей. З 1801 року у віданні імператриці була перша лікарня імператора Павла I.

Слід зазначити, що у XIX ст. соціальний захист на українських землях почав носити дедалі більш організований і масовий характер. Прикладом може служити засноване в травні 1802 року імператором Олександром I «Благодійне Товариство», пізніше перейменоване на «Імператорське Людинолюбне Товариство». Впродовж 1855-1881 рр. на його базі було відкрито 86 нових благодійних установ, а загальна їх кількість збільшилася до 131. У 1892 році створено Єлизаветинське товариство за участю великої князівни Єлизавети Федорівни, яка стала довічною його опікункою. Слід

вказати, що кожен суспільний стан у межах самоврядування прагнув створювати власні притулки та училища.

У 1882 році було заборонено нічну роботу для дітей до 12 років, з 1894 року введено обов'язкове відвідування школи дітьми, що працюють. Навчання молодих працівників включалося в їхній робочий час, дитяча праця була обмежена вісьмома годинами, з 1914 року почалася виплата допомоги на дітей, батьки яких загинули на фронті.

В останній третині ХІХ ст. у поле зору вчених, юристів, лікарів та педагогів потрапили діти, які зазнали насильства з боку господарів-ремісників, яким вони були віддані на служіння, а також батьків та сторонніх людей. Звернення до цієї категорії дітей сприяло активній розробці поняття «захист». Його запровадження характеризувало новий напрямок благодійної діяльності. У цьому контексті в 1892 році створено «Відділ захисту дітей від жорстокого поводження» для нагляду за правильним виконанням матеріальних та моральних обов'язків особами, від яких малолітні діти перебували в залежності.

Загалом у дореволюційні часи на українських землях виникли й різною мірою розвивалися численні форми соціального захисту населення, у тому числі й молоді. Було створено досить гнучку і диференційовану систему благодійних установ (товариства і заклади). Умовно їх можна поділити на дві групи: перша – установи, що належали до міністерств і відомств, які були зорієнтовані тільки на благодійницькі справи, друга – відомства, що не мали спеціального благодійного призначення. Для дітей та молоді були засновані виховні будинки, літні колонії відпочинку та інші заклади, що стали прообразом закладів сучасного соціального захисту молоді.

Після захоплення українських земель більшовиками та встановлення радянської влади крайнє нав'язування більшовицької ідеології та політизація всіх сторін життя суспільства призвели до того, що включення людини в соціальну практику було неможливе без ідеологічного забарвлення. Створення нового «соціалістичного суспільства» передбачало формування

особистості нового типу. Головною метою нової системи стало формування у свідомості людини «комуністичного світогляду». Оскільки подібне завдання стосовно дорослої людини є дуже трудомістким та довготривалим процесом, більшовики взяли за молоде покоління, яке було більш податливим матеріалом, позаяк ще не мало певного життєвого досвіду. Тож і соціальний захист молоді безпосередньо пов'язувався із формуванням «нової людини» на комуністичних ідейних установах.

31 грудня 1917 року був прийнятий декрет про організацію Колегії з охорони та забезпечення материнства та дитинства, на який покладалася розробка питань та проведення необхідних заходів з охорони та забезпечення материнства як соціальної функції жінки та з охорони дитинства як прямого обов'язку держави [239].

Масова дитяча безпритульність була однією з головних соціальних проблем у роки громадянської війни. У зв'язку з цим до її вирішення залучається організована громадськість. У цей час розпочинається кампанія держави щодо пробудження громадської ініціативи в галузі охорони дитинства, профілактики масової вуличної безпритульності та пов'язаних з нею асоціальних проявів з боку неповнолітніх. Серед форм стимуляції громадської ініціативи для боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю слід назвати:

- напрямок батьківської активності з цього приводу;
- встановлення низки податкових пільг для кустарів, які приймають вихованців дитячих будинків з метою трудової підготовки;
- збільшення асигнувань на патронат та пропаганду цього виду соціальної допомоги у сільській місцевості;
- використання агітаційно-просвітницьких можливостей учительства.

Піонери, комсомольці, студенти педвузів та педтехнікумів, жіночі, спортивні, профспілкові та інші організації допомагали у виявленні дітей та підлітків «групи ризику», вели пропаганду здорового способу життя.

З появою піонерської організації та зменшення мережі дитячих будинків вводяться більш жорсткі заходи щодо управління «дитячою революційною активністю». Ідеї соціального виховання 1920-х років дозволили використовувати різні форми впливу на формування свідомості та світосприйняття дітей у сім'ях, в дитячих організаціях, у колективах дорослих.

Актуальність вирішення проблем молоді наголошувала на значення молодого покоління в житті суспільства. У радянській системі проводилася певна політика щодо молодого покоління, яка мала свій об'єкт – громадян віком до 30 років, предмет – життєдіяльність та функціонування молодих людей у суспільстві. У багатьох аспектах соціальний захист молоді був дієвою силою, що сприяла розвитку молодого покоління. Водночас цей захист мав класовий характер, що суттєво обмежував його ефективність.

У 1920-х роках у Радянській Україні у межах державної молодіжної політики починає розроблятися концепція соціальної підтримки молоді. Для її формування вирішальне значення мало створення молодіжної громадської організації – комсомолу, яка набула особливих повноважень щодо представництва інтересів молоді та стала найважливішим елементом вирішення молодіжних проблем.

У міру зміцнення своїх позицій комсомол виконував завдання державної молодіжної політики, визначаючи актуальні напрями соціального захисту молоді, причому всіх її категорій, а не лише членів ВЛКСМ. У цій діяльності поєднувалися однозначна постановка суспільно значущих цілей, широке охоплення молодіжних проблем, використання переваг, що дає поєднання державної та суспільної ініціативи та механізмів вирішення завдань соціального захисту, враховуючи зміни умов розвитку нових поколінь.

Друга світова війна відродила благодійну діяльність та призвела до появи нових форм соціального захисту, серед яких: шефська допомога, збирання матеріальних засобів, речей, тимурівський рух, опікунські поради,

навчання інвалідів тощо. Сама соціальна дійсність стала формою освітньої практики населення через різноманітні соціально-культурні, соціально-виховні, соціально-побутові заходи. У роки війни особливе значення мало надання допомоги дітям та підліткам, які потребували соціально-психологічної та соціально-педагогічної допомоги не менше, ніж матеріальної.

Таким чином, у радянський період соціальний захист молоді мав загальнодержавний характер. При цьому соціальний захист молоді безпосередньо пов'язувався із формуванням «нової людини» на комуністичних ідейних установках. У радянській системі проводилася певна політика щодо молодого покоління, яка мала свій об'єкт – громадян віком до 30 років, предмет – життєдіяльність та функціонування молодих людей у суспільстві. Загалом у цей час існувало три напрями соціального захисту молоді, які мали правове забезпечення: праця та зайнятість, освіта, охорона здоров'я. Ідея державної молодіжної політики, що сформувалася до кінця 1980-х рр., ґрунтувалася на тому, що спеціальні заходи, які зобов'язана вживати держава, повинні сприяти створенню рівних умов життєвого старту молодих людей, забезпечувати їм рівність не тільки юридичну, а й фактичну, уникаючи при цьому зміцнення ідей патерналізму.

Отже, підводячи підсумки, необхідно відзначити, що інститут соціального захисту молоді має багату історію, яка невід'ємно пов'язана із розвитком соціального захисту як такого. Протягом розвитку світової історії існували різні форми допомоги та підтримки людей, реалізовані як державними, громадськими структурами, так і індивідуально, тобто на рівні окремих осіб. Так, за часів стародавнього світу основою соціального захисту молоді була сімейна підтримка, яка ґрунтувалася на волі батька. Поступово вона трансформувалася у турботу господаря про залежних від нього осіб, зумовлену суто егоїстичними інтересами стабільності свого господарства та релігійними переконаннями. Промислові революції XVIII-XIX ст. та зародження капіталістичних форм господарювання призвели до появи нових

підходів до забезпечення соціального захисту уразливих та неблагополучних верств населення, у тому числі й молоді, що спричинило формування двох протилежних напрямів її забезпечення: ліберального та соціального. При цьому до кінця XIX ст. надання соціального захисту в різних його формах мало непрофесійний характер. Лише наприкінці XIX ст. у багатьох європейських країнах почала формуватися принципово нова система соціального захисту населення, у тому числі й молоді, в сучасному її розумінні, що здійснювалася на правовій основі, установленій державою. На межі XIX-XX ст. соціальний захист молоді носить системний, осмислений характер.

У дореволюційні часи на українських землях виникли й у різній мірі розвивалися численні форми соціального захисту населення, у тому числі й молоді. Було створено досить гнучку і диференційовану систему благодійних установ (товариства і заклади). Умовно їх можна поділити на дві групи: перша – установи, що належали до міністерств і відомств, які були зорієнтовані тільки на благодійницькі справи, друга – відомства, що не мали спеціального благодійного призначення. Для дітей та молоді були засновані виховні будинки, літні колонії відпочинку та інші заклади, що стали прообразом закладів сучасного соціального захисту молоді.

У радянський період соціальний захист молоді мав загальнодержавний характер. При цьому він безпосередньо пов'язувався із формуванням «нової людини» на комуністичних ідейних установках. У радянській системі проводилася певна політика щодо молодого покоління, яка мала свій об'єкт – громадян віком до 30 років, предмет – життєдіяльність та функціонування молодих людей у суспільстві. Загалом у цей час існувало три напрями соціального захисту молоді, які мали правове забезпечення: праця та зайнятість, освіта, охорона здоров'я. Ідея державної молодіжної політики, що сформувалася до кінця 1980-х рр., ґрунтувалася на тому, що спеціальні заходи, які зобов'язана вживати держава, повинні сприяти створенню рівних

умов життєвого старту молодих людей, забезпечувати їм рівність не тільки юридичну, а й фактичну, уникаючи при цьому зміцнення ідей патерналізму.

3.2 Зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту молоді в Україні

Для подальшого вдосконалення соціального захисту молоді в Україні вкрай важливо проаналізувати досвід регулювання даної сфери в зарубіжних країнах, зокрема в країнах Європи.

На сьогодні більшість країн світу (не лише Європи) визнають необхідність та важливість соціального захисту молоді. Як пріоритетна мета сучасної державної молодіжної політики виступає вирівнювання соціального статусу різних груп молоді.

Чинну загальноєвропейську нормативно-правову базу щодо соціального захисту молоді було закладено у 1989 році із прийняттям у Страсбурзі Хартії основних соціальних прав Співдружності. В цьому документі визнається, що без соціальної солідарності і політичної консолідації неможливо побудувати єдину Європу. Умовою консолідації, солідарності і є вирівнювання рівнів розвитку. Пункти 20-23 Хартії присвячені соціальному захисту дітей та підлітків. Так, згідно з п. 20 «без шкоди для прав, що можуть бути більш сприятливими для молодих людей, зокрема, що забезпечують їхню підготовку до праці через професійне навчання та з урахуванням відступів, обмежених щодо визначених видів легкої роботи, мінімальний вік трудової діяльності не повинен бути нижчим за мінімальний вік закінчення школи та у будь-якому випадку не нижчим ніж 15 років» [240].

Відповідно до п. 21 Хартії «молоді люди, які працюють за винагороду, повинні одержувати справедливе винагородження відповідно до національної практики» [240]. При цьому згідно п. 22 «необхідно вжити відповідних заходів для коригування трудового законодавства, що застосовується щодо молодих працівників, з метою задоволення потреб

їхнього особистого розвитку, професійного навчання та доступу до зайнятості. Зокрема має бути обмежена тривалість робочого часу (без будь-якої можливості обійти дане обмеження за допомогою використання понаднормової роботи) та робота в нічний час має бути заборонена стосовно працівників, які не досягли 18 років, крім випадку з певними видами робіт, встановленими в національному законодавстві або правилах» [240].

У п. 23 йдеться про освітні права молоді: «Після завершення обов'язкової освіти молоді люди повинні мати право отримати початкове професійне навчання достатньої тривалості з метою їх адаптації до вимог майбутнього трудового життя; для молодих працівників подібне навчання має проводитися в робочий час» [240].

В Маастрихтському договорі 1992 року вперше за час європейської інтеграції в перелік основних напрямків діяльності включена соціальна політика. Одинадцять держав підписали як додаток до договору Протокол і Угоду про соціальну політику. А в 1997 році в підписаному ревізованому варіанті Договору про Європейський Союз був включений розділ XI «Соціальна політика: освіта, професійне навчання, молодь».

Що стосується національних законодавств країн Європи, наразі у розвинених країнах Заходу реалізуються дві основні стратегії молодіжної політики та соціального захисту молоді. Перша передбачає державну допомогу найменш соціально захищеним та «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації витрачання коштів та категорій тих, хто потребує допомоги (на які цілі має йти допомога та вичерпний список категорій тих, хто потребує). Друга, яка розроблена соціал-демократичними урядами низки країн Центральної та Північної Європи, виходить із відповідальності держави за інтеграцію всієї молоді та передбачає розробку соціальних програм, доступних для всіх молодих людей. У кожному разі участь, зокрема фінансова, у реалізації стратегічних цілей бере як держава, так і різні структури громадянського суспільства. Обсяг державної участі

обумовлений різними факторами: розміром країни (велика країна або маленька), типом державного устрою, визначенням вікових кордонів групи (у ряді країн молодь не виділяється в окрему групу, а поєднується з дітьми), ступенем включеності країни до інтеграційних об'єднань та іншими факторами.

До сфери соціального захисту молоді в Європі включаються різні вікові категорії дітей та молоді (Німеччина – молоді люди до 27 років; Франція – від 15 до 26 років; Швеція – від 15 до 25 років; Фінляндія – особи віком до 29 років). Приблизно однаковою є верхня межа віку, що визначається в інтервалі 25-29 років, оскільки він фіксує час самовизначення молодої людини у професійному, світоглядному, соціальному аспектах.

Соціальний захист молоді в Німеччині, Франції, Великобританії, Швеції, Фінляндії спирається на нормативно-правові документи міжнародного рівня, основні державні закони та підзаконні акти, а також на спеціальні закони, що регулюють відносини соціального захисту, відносини у молодіжній сфері, взаємодію молодого покоління та держави, громадських інститутів тощо.

Зараз у багатьох країнах намітилася тенденція до переходу від централізованих загальнодержавних (національних) програм для всієї молоді до локальних, цільових проектів, при реалізації яких акцент робиться на зусиллях місцевих органів влади як більш наближених до конкретних споживачів, які враховують демографічні, соціальні, економічні та політичні особливості конкретної території, де формується та реалізовується молодіжна політика.

Так, державна молодіжна політика Німеччини ґрунтується на особливій ролі держави, нормативній регламентації заходів підтримки молодих людей та молодіжних організацій. Стратегія соціального захисту молоді базується на відповідальності держави за інтеграцію молоді та передбачає розробку соціальних програм, доступних для всіх молодих людей. Головна відповідальність за соціальний захист молоді покладена на Федеральне

міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді. Воно відповідає за підготовку та прийняття законів, що стосуються соціального захисту молоді, представляє інтереси дітей та молоді у всіх політичних аспектах, зокрема у галузі освіти, охорони здоров'я та трудових відносин, а також організовує та підтримує міжсекторальну співпрацю з іншими міністерствами, федеральними землями та муніципалітетами нарівні з державними органами у справах молоді. Міністерство бере участь у розвитку та здійсненні європейських молодіжних програм та доручає експертам вивчати ситуацію у молодіжній сфері у Німеччині, підтримує відповідні дослідницькі проєкти. Раз на чотири роки Федеральний уряд представляє Звіт про становище молоді. У 16 федеральних землях також працюють міністерства у справах молоді як найвищі органи у справах молоді [241].

Система соціального захисту молоді у Німеччині складалася, починаючи з повоєнних років. Надаючи ці послуги, держава виконує обов'язки за основним законом. Відповідно до ст. 20 Конституції ФРН вона є демократичною та соціальною державою. Мета соціальної держави – не всебічно забезпечена людина, яка всіляко обслуговується, а людина, яка забезпечує себе завдяки самостійно набутій правомочності. З цією метою прийнято широкий спектр соціальних законів, які охоплюють забезпечення по хворобі, у старості та у зв'язку з нещасним випадком, допомоги на дітей, оплату житла та безробіття.

Система соціального захисту у ФРН характеризується як сукупність заходів, покликаних забезпечити економічний та соціальний добробут і захист різних груп населення, у тому числі й молоді, перед різними життєвими небезпеками, такими як нещасний випадок, хвороба, інвалідність, старість, безробіття та смерть годувальника.

Страховий захист поширюється на нещасні випадки не тільки на виробництві, а й у межах заводської території, а також на нещасні випадки, що трапляються на шляху додому або на роботу.

Система страхування з безробіття в Німеччині полягає в тому, щоб забезпечити безробітним необхідні засоби для життя, а також звести до мінімуму економічні та соціальні наслідки безробіття.

Загалом у сучасній об'єднаній Німеччині на вирішення соціальних проблем молоді спрямовані ратифіковані міжнародні акти та загальні закони країни: Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Федеральний закон про соціальну допомогу, Закон про сприяння працевлаштуванню, а також низка законів, що стосуються виключно особливих проблемних ситуацій дітей та молоді: Закон про допомогу дітям та молоді; Закон про поширення небезпечних для молоді письмових творів та змістів у засобах інформації, Закон про захист молоді у громадських місцях, Закон про охорону праці неповнолітніх, Закон про сприяння працевлаштуванню, Закон про цивільну (альтернативну) службу тощо.

У Німеччині функціонує й Комісія з дотримання інтересів дітей. Її робоча програма включає такі основні теми: діти та спорт, засоби комунікації, насильство, здоров'я, інвалідність, мобільність, культура, повсякденне життя, харчування, захист прав споживачів, а також дитяча убогість, втілення в життя Конвенції ООН з прав дітей, право дітей брати участь у вирішенні важливих питань, допомога дітям та підліткам, соціальна робота з дітьми та підлітками, недбале ставлення до дітей та соціальна ізоляція, початкова освіта – заохочення навчання дітей у ранньому віці.

Закон про органи у справах дітей та молоді покладає відповідальність за роботу цих органів на адміністративні райони (округи) та міста, які відповідно до закону є адміністративними районами. Вони мають заснувати Службу у справах молоді. Закон встановлює, що робота Служби у справах молоді здійснюється Комітетом при органах у справах молоді та адміністрацією Служби. Комітет при органах у справах молоді виконує головну функцію управління муніципальними органами у справах молоді на місцевому рівні.

Окремі міністерства також займаються питаннями соціального захисту молоді. Серед них:

- Федеральне міністерство економіки та праці;
- Федеральне міністерство охорони здоров'я та соціального забезпечення;
- Федеральне міністерство освіти та науки;
- Федеральне міністерство закордонних справ;
- Федеральне міністерство внутрішніх справ;
- Федеральне міністерство юстиції;
- Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку.

Переважну більшість заходів щодо надання соціального захисту молоді організовують недержавні об'єднання (молодіжні організації, благодійні установи, церква, різні професійні об'єднання, групи самопомоги та ін.). Поряд із суспільними та державними організаціями існує й невелика кількість приватних структур допомоги молоді, у віданні яких знаходяться дитячі будинки та молодь у гуртожитках.

Соціальний захист молоді в Німеччині здійснює також ряд молодіжних організацій. Найважливішими критеріями їхньої діяльності є добровільність, відданість певним цінностям, відповідальна організація та громадський характер роботи працівників. До них, зокрема, належать:

1) Асоціація соціального забезпечення дітей та молоді (АСЗ), заснована в 1949 році, що отримала свою справжню назву у 2006 році. Вона є об'єднанням центральних федеральних молодіжних організацій та регіональних молодіжних рад, провідних волонтерських організацій з питань соціального забезпечення, центральних організацій фахівців, головних державних органів у справах молоді у федеральних землях (міністерств), молодіжних служб у федеральних землях. АСЗ працює на різних рівнях: лобіює в законодавчих та виконавчих органах влади прийняття постанов, рекомендацій, доповідей, що базуються на спільно складених її членами.

проектах; надає рекомендації та пропозиції органам у справах дітей та молоді та організує заходи різного спрямування; працює над покращенням практичної діяльності органів у справах молоді; проводить конференції для фахівців та конгреси для експертів і громадських структур, які займаються молодіжною роботою. З 1995 року АСЗ стала юридичною особою та виконавчим органом Національної Коаліції, заснованої для реалізації прав дітей у Німеччині [242];

2) Федеральна Асоціація захисту дітей і підлітків, яка була утворена в 1951 році під назвою Федеральна Асоціація для дій із захисту дітей (Bundesarbeits gemeinschaft Aktion Jugendschutz). Вона є об'єднанням провідних організацій із соціального забезпечення, молодіжних асоціацій та окремих осіб, які захищають інтереси дітей та молоді, включаючи роботу по законодавству для активного захисту дітей та підлітків. На національному рівні Асоціація представляє політичні та соціальні права дітей та підлітків незалежно від політики партій та релігійної складової [243];

3) Федеральне коло молоді Німеччини – DBJR (www.dbjr.de) – робоча організація, що складається з 24 молодіжних об'єднань, які працюють по всій Німеччині, з 16 земельних кіл молоді, а також з п'яти сусідніх союзів, які виконують обов'язки консультантів. Організація заснована в 1949 році, спектр її організацій-учасників дуже широкий – від церковних, екологічних, дозвільних та соціальних молодіжних об'єднань до слідопитів. Партійні політичні молодіжні об'єднання, а також студентські організації не представлені у DBJR з історичних причин. Організації, об'єднані в DBJR, працюють самостійно, не маючи жодних директив з боку держави, проте вони отримують фінансові кошти відповідно до Федерального плану підтримки дітей та підлітків. 16 земельних кіл молоді проводять роботу у федеральних землях, у регіонах діють численні регіональні та міські кола молоді [244].

Оскільки партійні та політичні молодіжні організації не входять до Федерального кола молоді Німеччини, у 1963 році у європейських органах

було створено представництво німецьких молодіжних організацій – Національний комітет з міжнародної роботи з молоддю Німеччини (DNK). Крім DBJR, його членами є Коло політичної молоді та, починаючи з 2004 року, Спортивна молодь Німеччини. DNK представляє німецькі молодіжні організації у сфері багатосторонніх контактів. Наприклад, він виконує функції національної молодіжної ради у Європейському молодіжному форумі та, крім того, тісно співпрацює з такими міжнародними організаціями, як Європейський Союз, Рада Європи та Організація Об'єднаних Націй.

Асоціація дітей та молоді (Jugendhilfe-AGJ) є структурою, що об'єднує організації та установи (в т. ч. громадські), які надають допомогу у боротьбі з бездоглядністю у Німеччині (AGJ). AGJ об'єднує центральні федеральні молодіжні спілки, головні спілки, що займаються громадською благодійною допомогою, спеціалізовані організації верховних органів у справах молоді земель (міністерств) та Федерального робітничого об'єднання земельних відомств у справах молоді, робота яких у сфері допомоги молоді має загальнофедеральне значення. AGJ надає різноманітний інформаційний матеріал у розпорядження установ та об'єднань допомоги молоді. Через AGJ легко отримати адреси надрегіональних молодіжних спілок [245].

Законодавчою основою системи соціального захисту у Німеччині став Закон «Про допомогу дітям та молоді». Цей Закон спрямований не на виховання та освіту, а виключно на соціальне благополуччя молодої людини у процесі її інтеграції в сучасне суспільство. Соціальний захист та підтримка дітей і молоді виділена в ньому як необхідна умова, яка забезпечується державою у випадках, коли людина потребує такої допомоги. Цей комплекс завдань, які потрібно виконати на державному рівні, визначив і тип фахівців, здатних їх вирішити. Більшість фахівців, які працюють на користь молоді, – соціальні працівники, соціальні педагоги, вихователі. Крім них, є управлінці, чиновники, залучаються експерти – представники соціальних наук. Зміст їх роботи полягає в наданні соціальних послуг дітям та молоді, до яких входять

і послуги правового характеру, оскільки відстояти свої соціальні права можна, керуючись існуючим законодавством. Напрями соціальної роботи з молоддю різноманітні, що також вносить свої особливості у спеціалізацію соціальних педагогів та соціальних працівників. Соціальний педагог, який працює із сім'єю, має свою спеціалізацію, на відміну від соціального педагога, який надає послуги 15-річному підлітку, який приїхав з іншої країни. Особливістю професійної підготовки соціальних педагогів є те, що вони мають психологічну освіту, а знання з психології органічно вплетені в діяльність з надання допомоги конкретній людині, тому у штаті установ, власне, психологів, як правило, немає. Спеціальність соціального працівника та соціального педагога потребує вищої спеціальної освіти з 6-річним навчанням.

Існує спеціальний портал для фахівців з надання допомоги дітям та підліткам (www.iuqendhilfeportal.de). Він є платформою для обміну інформацією, співпраці та спілкування фахівців, які працюють у галузі надання допомоги дітям та підліткам. Всі, хто шукає в інтернеті інформацію про надання допомоги дітям та підліткам з професійного чи наукового інтересу, щоб надати добровільну допомогу, отримати професійне навчання або через простий інтерес до цієї теми, знайдуть тут банк даних із чіткою структурою, що відповідає потребам відвідувачів. Він включає перелік відповідних установ на федеральному або локальному рівні, що стосуються теми, документи та матеріали, заходи та описи проєктів, останні новини в галузі надання допомоги дітям та підліткам та велику біржу праці. При цьому повтору інформації не відбувається, відвідувач отримує лише посилання на місце її знаходження.

У Німеччині держава формує політику щодо соціального захисту молоді за безпосередньої участі громадських організацій (у т.ч. релігійних), фондів та інших незалежних установ, тобто завдання формуються на рівні міст, районів та муніципалітетів. Найбільша частина фінансової допомоги надається з бюджетів земель та муніципалітетів. Пріоритетними напрямами

молодіжної політики федерального уряду є: догляд за дітьми, участь молоді у процесах прийняття рішень, формування компетенції у користуванні засобами масової інформації, інтеграція соціально обділених молодих громадян, заходи з метою підвищення демократії та толерантності.

З цією метою реалізуються такі програми і плани:

– Програма дій проти витіснення та дискримінації на ринку праці та в суспільстві «Ксенос – життя та робота у різноманітті» (www.xenos.de.de). Програма фінансується за рахунок коштів Європейського соціального фонду (ESF). Ксенос має на меті пов'язувати заходи, спрямовані проти витіснення та дискримінації, за допомогою методів боротьби проти ворожості до всього чужого, нетерпимості та расизму;

– План акції щодо захисту дітей та молоді від сексуального насильства та експлуатації. План був прийнятий у січні 2003 року та передбачає дії щодо боротьби з насильством над дітьми, дитячою порнографією (в інтернеті), торгівлею дітьми та дитячою проституцією;

– Програма дії «Навколишнє середовище та здоров'я» Федерального відомства з охорони навколишнього середовища з пріоритетним напрямком у галузі «Діти та здоров'я» та ін.

В Австрійській Республіці метою соціального захисту молоді є допомога молодим людям у вирішенні різних проблем на даному віковому етапі їхнього життя. Підтримка надається у різних формах, але головне – молоді люди повинні навчитися самостійно приймати рішення з урахуванням власних здібностей та компетенцій.

Законодавчу основу соціального захисту молоді в Австрії становлять такі нормативні акти:

- 1) Федеральний закон про підтримку молоді;
- 2) Федеральний закон про молодіжне благополуччя (BGBL 161/1989 останній changed 2007 NR XXIII RV 87 AB 103 S. 25. BR: AB 7710 S. 746), який спрямований на забезпечення захисту дітей та материнства. (відповідні державні установи можуть втручатися у сімейні стосунки лише у випадку,

коли дії батьків чи опікунів об'єктивно ставлять під загрозу добробут дитини або коли встановлено факти фізичного насильства чи дій, що спричиняють емоційні страждання). При цьому об'єктом впливу стають не лише дитина, а й її батьки (опікуни). Основні зусилля спрямовані на збереження сімейних зв'язків. Мета – після вживання необхідних заходів, що коригують ситуацію, сім'я має бути збережена, тому що вона найкраще місце для дитини;

3) Федеральний закон про право брати участь у виборах (32/BNR (XXIII GP), який надає право молодим людям, які досягли 16 років, голосувати на муніципальному, регіональному, національному та європейському рівнях. У всіх федеральних землях також існують закони про молодь, що визначають та структурують повноваження на федеральному, регіональному та муніципальному рівнях.

Молоді люди в Австрії стають повністю правоздатними у 18 років, тому до досягнення цього віку (позиція федерального уряду) вони потребують окремого та цілеспрямованого захисту.

Слід відзначити, що в Австрійській республіці немає єдиного закону про соціальний захист молоді. У кожній землі діє власний закон, обов'язковий для мешканців цієї території. Санкції за порушення – від штрафів до тюремного ув'язнення. Слід зазначити, що закони про соціальний захист молоді земель Штирія, Карінтія, Зальцбург, Тіроль і Форарльберг поділяють молодь на дітей (особи, що не досягли 14 років) та, власне, молодь (з 14 до 18 років), а в законі Верхньої Австрії термін «діти» взагалі відсутнє. Закони про захист молоді земель Бургенланд, Нижня Австрія та Відень використовують визначення поняття «молода людина». У ряді земель молоді люди, які не досягли повних 18 років, але встигли одружитися або проходять військову чи альтернативну службу, вважаються дорослими.

Соціальний захист молоді у Франції здійснюється з урахуванням рекомендацій, прийнятих у рамках Європейського Союзу, згідно з якими молоді люди мають набути соціального досвіду та соціальної впевненості, а також побачити, що їхня громадянська активність у громадському житті

приносить свої результати. Тому пріоритетними напрямками молодіжної політики та соціального захисту молоді в країнах ЄС, поряд з освітою, соціальною зайнятістю та мобільністю, зближенням молоді різних країн на базі міжкультурного діалогу, є також захист прав людини, зростання громадянської активності та добровольча діяльність (волонтерство).

Соціальний захист молоді у Франції обумовлений також національними особливостями громадянського суспільства, що склалося в країні, а саме існуванням значної кількості незалежних асоціацій громадян (громадських об'єднань), створених «знизу» для вирішення найважливіших суспільних проблем. Ці асоціації опосередковують відносини між індивідами та державою та у разі потреби захищають їхню свободу від посягань влади. В цьому плані громадянське суспільство у Франції певною мірою перебуває в опозиції до держави.

Крім того, соціальний захист молоді у Франції пов'язаний з особливостями домінуючої в суспільстві національно-суспільної ідентичності, основою якої є громадянська демократична самосвідомість, що включає уявлення та почуття спільності індивідів з громадянами країни, солідарності з ними, а також відповідальності за свою долю та життя оточуючих. Така ідентичність, що передбачає політичну асиміляцію індивідів громадянсько-політичним співтовариством, не враховує етнічних відмінностей французьких громадян. Тому ще в 2011 році тодішній Президент Франції Н. Саркозі заявив, що етнічні мігранти, які приїхали з інших країн, повинні «розчинитися» в єдиному суспільстві, оскільки в іншому випадку не можна розраховувати на велику привітність з боку місцевих жителів.

Проте сплеск імміграційних потоків на початку нинішнього століття посилюється, що призвело до посилення етнічної комунітаризації французького суспільства, яка супроводжується його етносоціальною анклавізацією. У зв'язку з цим нинішній Президент Франції Е. Макрон у 2019 року оголосив комунітаризм головним ворогом, який намагається перетворити цілі міські

райони на анклави, які живуть за законами шаріату. Такого виду негативний етнічний комунітаризм, що породжує міжетнічну напруженість, яка переходить в етнічні конфлікти та соціальні заворушення на етнічному ґрунті, виявив обмеженість існуючої національно-громадської ідентичності у сучасній Франції. У зв'язку з цим дослідники зазначають, що система соціального захисту молоді у Франції сьогодні не здатна створити для неї умови, що дозволяють всім молодим людям почуватися рівною мірою вільно, захищено і впевнено.

Однією з тенденцій розвитку системи соціального захисту у Франції є відмова від розгляду молоді як проблеми щодо її соціальної значущості у суспільному житті, що супроводжується переходом до соціальних програм, які орієнтовані на допомогу не тільки окремим категоріям молоді, а й молоді загалом.

Нині у Франції немає спеціального закону, який регулює соціальний захист молоді. Тому нормативною основою соціального захисту молоді виступає конституційне законодавство та різні нормативні правові акти, в яких згадується молодь. Головним суб'єктом соціального захисту у Франції є держава, яка останнім часом все більше бере на себе функції, які раніше виконували недержавні організації. Провідну роль у здійсненні соціального захисту у Франції відіграє Міністерство у справах охорони здоров'я, молоді, спорту та суспільного життя, яке також відповідає за координацію міжгалузевих проєктів, що реалізуються в рамках молодіжної політики. При Міністерстві створено Національну Раду у справах молоді, яка виконує дорадчі функції. До Ради входять 176 представників від молоді віком від 16 до 28 років, делегованих від рад на рівні департаментів та різних організацій, таких як асоціації, спілки, навчальні заклади та політичні партії.

Велика робота в галузі соціального захисту молоді у Франції проводиться також на муніципальному рівні з урахуванням особливостей місцевих громад. У зв'язку з цим документи у цій галузі розробляються не лише на загальнонаціональному рівні, а й на рівні окремих міст і сільських

округів. Слід зазначити, що певний внесок у соціальний захист молоді вносять неурядові організації. Проте їх роль сьогодні, як зазначають дослідники, вже не така помітна як раніше, хоча вони й беруть участь у різних заходах, пов'язаних з реалізацією такого захисту [246].

У 2013 році у рамках реалізації соціального захисту молоді у Франції Міжвідомчим комітетом у справах молоді (CII) було розроблено Le Plan Prioritéjeunesse (План молодіжних пріоритетів), що включав такі напрямки:

- 1) забезпечення рівного доступу молоді до соціальних прав;
- 2) сприяння самостійності молодих людей та забезпечення їх кар'єрних домагань;
- 3) боротьба з нерівністю та дискримінацією у молодіжному середовищі;
- 4) заохочення участі молоді у громадських дебатах та розробці державної політики [247].

У рамках соціального захисту молоді у Франції увага насамперед приділяється вирішенню проблем молоді, пов'язаних із її соціальною інтеграцією у суспільство. З 1997 року уряд звертає серйозну увагу на проблеми молоді, створюючи нові види громадських робіт. Заходи соціального характеру полягають у змінах умов і тривалості праці тощо. Крім того, широкого поширення набула робота на пів ставки або часткова зайнятість, а також допомога у вигляді оплати навчання та перекваліфікації безробітних. Але, оскільки для ліквідації безробіття одного економічного зростання недостатньо, уряд стимулює проведення переговорів між найманими працівниками та підприємцями щодо скорочення тривалості робочого часу.

Хоча ці заходи й дозволили загальмувати темпи зростання безробіття та обмежити відчуження від життя суспільства, проте без роботи залишаються багато молодих людей. Допомога з безробіття виплачується особам, що втратили роботу, через Національний міжпрофесійний торгово-промисловий центр зайнятості (ЮНЕДИК), який відає страхуванням по безробіттю. Його

бюджет якого складають 36 % відрахувань від заробітної плати і 64 % – із внесків підприємців. Водночас серед молоді є категорія безробітних, представники якої не мають права на пряму матеріальну допомогу, позаяк вони ніколи не працювали та не відраховували кошти до страхових фондів. Щодо таких людей використовуються інші форми соціального захисту, зокрема виплата допомоги на працевлаштування.

Що стосується соціального захисту молоді у Великобританії, то вивчення й аналіз наукової літератури та законодавчих актів [248] дозволяє нам стверджувати, що соціальний захист у Великій Британії орієнтований насамперед на вирішення проблем саме цієї категорії населення. Так, серед основних завдань сучасної соціальної політики можна виділити:

- «боротьбу з безробіттям, вирішення проблем зайнятості, зокрема, молодих спеціалістів;
- підвищення загальноосвітнього рівня підростаючого покоління;
- професійну підготовку та надання стартових можливостей для активної участі молоді у трудовому процесі суспільства;
- надання державної підтримки та допомоги дітям з фізичними чи психічними вадами, певними захворюваннями;
- турботу про сім'ю як частинку суспільства та провідний фактор первинної соціалізації дитини;
- створення у соціумі (общині, кварталі, мікрорайоні) дозвільних, трудових та інших видів спільнот дітей, молоді та дорослих;
- профілактику та корекцію девіантної поведінки молоді як важливу частину молодіжної політики та ін.» [249].

Систему органів, що забезпечують соціальний захист молоді у Великобританії, становлять:

- департамент соціальної роботи, який покликаний надавати широке коло превентивних послуг і допомогу сім'ям з дітьми;

- доповідач комісії у справах неповнолітніх (Reporterto Children's Panels), до якого направляються діти з потребами захисту, контролю, консультування, лікування;
- громадські прокурори (Procurators Fiscal), які несуть відповідальність за розслідування кримінальних справ і, зокрема, незвичайних випадків смерті у своєму районі;
- поліція, яка розслідує обставини злочинів і збирає докази для наступного представлення їх громадському прокурору;
- служби охорони здоров'я: лікарі, медсестри, громадські медико-соціальні працівники (Community Nursing Staff), які діагностують медичні аспекти кожного випадку кривди дитини;
- департамент освіти, який повинен ініціювати розслідування у разі виявлення кривди дитини;
- волонтерські організації, такі як, наприклад, Шотландське королівське товариство по запобіганню жорстокому поводженню з дітьми (RSSPCC) [248].

Одним із механізмів соціального захисту молоді в країнах Європи є надання державою допомоги у вигляді субсидій.

Так, у Фінляндії згідно із законом про молодь державні субсидії національним організаціям та їх регіональним відділенням надаються на основі фактичної роботи з урахуванням соціальної значущості діяльності та потреби у субсидії. Критерії виконання роботи: якість, обсяг та співвідношення витрат й ефективності діяльності. Загальна субсидія не виділяється молодіжній організації у таких випадках: основною її місією є проведення занять лише в одній галузі освіти, дослідження тощо; вона переважно займається тред-юніонізмом; її діяльність чи субсидії регламентуються різними законодавчими актами або державні субсидії для неї надходять із спеціально виділених асигнувань у державному бюджеті.

Підставою виділення державних субсидій національним молодіжним центрам насамперед є ефективність роботи, яка визначається за ступенем

його використання молоддю. Зазначені центри повинні реалізовувати фундаментальні цілі та ґрунтуватися у своїй діяльності на принципах, викладених у Законі про молодь, працювати на некомерційній основі. Можливі доходи центрів мають використовуватися для розвитку самих центрів та для надання послуг.

Таким чином, на сьогодні у країнах Європи визнають необхідність та важливість соціального захисту молоді. В якості пріоритетної мети сучасної державної молодіжної політики виступає вирівнювання соціального статусу різних груп молоді. Чинну загальноєвропейську нормативно-правову базу щодо соціального захисту молоді було закладено у 1989 році із прийняттям у Страсбурзі Хартії основних соціальних прав Співдружності. В країнах Європи реалізуються дві основні стратегії молодіжної політики та соціального захисту молоді. Перша передбачає державну допомогу найменш соціально захищеним та «неблагополучним» категоріям молоді, які її потребують, при жорсткій регламентації витрачання коштів (цілі, на які має йти допомога та вичерпний список категорій тих, хто її потребує). Друга стратегія, яка розроблена соціал-демократичними урядами низки країн Центральної та Північної Європи, виходить із відповідальності держави за інтеграцію всієї молоді та передбачає розробку соціальних програм, доступних для всіх молодих людей. У кожному разі участь (зокрема фінансова) у реалізації стратегічних цілей бере як держава, так і різні структури громадянського суспільства. Обсяг державної участі обумовлений різними факторами: розміром країни (велика країна або маленька), типом державного устрою, визначенням вікових кордонів групи (у ряді країн молодь не виділяється в окрему групу, а поєднується з дітьми), ступенем включеності країни до інтеграційних об'єднань та іншими факторами.

Аналіз діяльності низки європейських держав у сфері соціального захисту молоді дозволяє виділити ряд умов, що забезпечують її успішність: розробленість законодавчої бази; моніторинг становища молоді, оперативність і достовірність даних про стан молодіжного середовища;

скоординованість дій державних структур та інститутів громадянського суспільства; стимулювання та підтримка добровольчості, соціального служіння молоді (у тому числі на рівні законодавства); варіативність професійної підготовки молодіжних працівників; використання різних форм фінансування запровадження молодіжних програм тощо.

Проаналізуємо правове регулювання соціального захисту молоді за законодавством ще деяких провідних країн світу.

У систему соціального захисту Японії входять: громадська допомога, соціальне обслуговування, соціальне страхування та громадська охорона здоров'я.

Головною ланкою всієї системи є соціальне страхування, завданням якого полягає в забезпеченні громадян у разі тимчасової чи постійної непрацездатності. Воно здійснюється за рахунок створюваних в обов'язковому або добровільному порядку страхових фондів, що формуються із страхових внесків населення та роботодавців, а також державних коштів.

Завдяки вжитим державою заходам (найбільші реформи мали місце у 1973 і 1983 рр.) у 1970-80-ті рр. у системі соціального захисту молоді Японії відбулися зміни: підвищено розміри виплат, розширено охоплення молоді окремими видами забезпечення, зроблено спроби подолати роздробленість системи.

Для задоволення соціальних потреб японської молоді у межах державної системи соціального страхування Японії створено кілька пенсійних систем, заснованих на засадах страхування населення. Більша їх частина охоплює страхування найманих працівників за місцем роботи, де страхові внески, крім самих працівників, виплачують їхні роботодавці. Держава, якщо вона не виступає як роботодавець, надає до пенсій певні дотації.

Для Сполучених Штатів Америки, які здійснюють стратегію сталого економічного зростання, підвищення економічної безпеки людини шляхом

розвитку сфери соціального забезпечення та посилення конкурентоспроможності працездатних громадян, стало найважливішим елементом зміцнення національної безпеки країни забезпечення її конкурентоспроможності за умов глобальної конкуренції.

Соціальний захист молоді в США охоплює сукупність програм, заснованих на принципах страхування та допомоги (з бюджетних коштів), з матеріального та іншого забезпечення.

Ці програми регламентуються або федеральним законодавством, або законодавством штату, або федеральними державними органами та органами управління штатів. Окремі програми приймаються місцевою владою. В даний час у США діє понад 300 програм соціального захисту молоді. Найбільш масовими є програми Ліги захисту молоді: «Ліга необмежених можливостей кампусу», «Студенти за ліквідацію голоду», «Обличчям на вулицю», програма «Хелп» для самотніх матерів до 20 років, «Залучення до міських проблем», і програми Армії порятунку, які охоплюють нині усі професійні навчальні заклади країни.

Як було зазначено, на відміну від західноєвропейських країн, де вже наприкінці ХІХ ст. були закладені основи державного соціального захисту молоді, у США аж до кінця 30-х років минулого століття соціальний захист молоді здійснювався на рівні місцевих громад, добровольчих організацій, сім'ї, самозабезпечення. З прийняттям у 1935 році Закону про соціальне забезпечення різні форми страхування та допомоги були засновані в масштабах країни і громадяни США отримали гарантоване державою право на допомогу у разі втрати робочого місця, а деякі найбільш соціально вразливі категорії населення – на допомогу за потребою.

Найважливішою соціальною функцією державних структур стали стимулювання та координація діяльності приватного сектора щодо розвитку соціальних послуг. Звільнення від оподаткування коштів приватного сектора, що спрямовуються на соціальні програми, сприяло перетворенню їх на важливе джерело матеріального забезпечення населення.

У США сформовано Федеральну раду із запобігання девіантної поведінки, яка вирішує проблеми молодіжної злочинності.

На рівні окремих штатів та на місцевому рівні найчастіше створюються спеціальні відомства – «дахи» або «парасольки», що об'єднують в одній організації різні служби штату, які відповідають за здоров'я молодого покоління, соціальний захист молоді та виправні установи для підлітків. Приблизно 27 штатів організують свою роботу з молоддю саме так. Прикладом подібних відомств-«парасольок» є: Департамент охорони здоров'я та соціального забезпечення (штат Каліфорнія), Департамент охорони здоров'я та реабілітації (штат Флорида), Департамент у справах дітей та сім'ї (штат Іллінойс), Американська молодіжна рада та ін.

У сільських районах США діє організація «Майбутні фермери Америки», що об'єднує понад пів мільйона членів. До завдань цієї організації входить виховання громадянської свідомості молоді, і навіть практична добровольча робота у своєму районі, підготовка до лідерства у сфері сільського господарства, що у національних сільськогосподарських конкурсах, організація дозвілля у сільській місцевості.

Координація роботи різних організацій, що спираються на добровольців, здійснюється державним відомством, яке називається ACTION. Цьому відомству підпорядковується 9 регіональних та 45 місцевих бюро у всіх 50 штатах. Серед добровольчих організацій, що координуються ACTION, – «Молоді волонтери у дії». Ця організація включає молодих людей у віці 14-21 років, які залучені в добровольчу діяльність з надання допомоги групам населення з низькими доходами.

Для США характерна розвинена система скаутського руху, основними цілями якого є виховання характеру, формування майбутнього громадянина та фізична підготовка.

Істотну роль в організації роботи з молоддю виконують політичні, спортивні та церковні організації. Найбільшими політичними молодіжними організаціями США є «Національна федерація молодих республіканців» та

«Молоді демократи Америки» – офіційні молодіжні організації головних політичних партій США. Головна мета політичних молодіжних організацій полягає у тому, щоб сприяти включенню молоді до політичного життя суспільства, а також розвитку інтересу молодих людей до політики та державної діяльності.

Більшість великих церков мають національні молодіжні організації, такі як «Лютеранська ліга» або «Національна федерація католицької молоді».

Спортивна політика Федерального уряду щодо молоді формується Президентською Радою з фізичної підготовки та спорту, хоча основну відповідальність за спортивне виховання молоді несуть уряди штатів та місцеві органи влади. Міністерство охорони здоров'я США здійснює Національну молодіжну спортивну програму, мета якої полягає у розвитку молодіжного спорту.

Нормативно-правовою основою соціального захисту молоді у США служать Закон про соціальне забезпечення 1935 року з поправками та доповненнями та Закон про особисту відповідальність 1996 року. Вказані нормативно-правові акти періодично коригуються і включають нові положення, що відображають динаміку та напрямок розвитку соціальних функцій американської держави.

У 70-80-ті роки минулого століття були прийняті нормативні акти, спрямовані на реалізацію програм допомоги молоді корінного індіанського населення, молодим інвалідам, сиротам тощо:

- 1) Закон про суди у справах неповнолітніх та профілактики підліткової злочинності;
- 2) Акт про молодіжну зайнятість та демонстраційні проєкти, спрямований на зменшення молодіжного безробіття;
- 3) Акт про запобігання та виправлення жорстокого поводження з дітьми;
- 4) Акт боротьби з молодіжними правопорушеннями;
- 5) Акт про бездомних і дітей, що пішли з дому, і підлітків;

б) Президентська ініціатива про освіту та працевлаштування молоді.

У цілому нині законодавча база США суворо регламентує порядок витрачання коштів та категорії одержувачів допомоги.

У США не проводиться сильна молодіжна політика в широкому сенсі цього слова. Вона швидше носить характер підтримки слабких верств населення. Державна підтримка здійснюється лише на рівні програм для найбільш вразливих верств населення; тут більшою мірою розвинені благодійні засади неурядових та комерційних структур.

Одним з найефективніших і найперспективніших напрямів організації соціального забезпечення молоді стало укладання контрактів із приватними агенціями щодо надання соціальної допомоги, що фінансується з державного бюджету. Конкретна система часто розглядається як найбільш оптимальна для витрачання обмежених ресурсів у сфері надання соціальних послуг, у тому числі для організації професійного навчання, догляду за дітьми, надання соціально-побутових і медичних послуг для літніх людей і для осіб, які страждають на психічні розлади.

Для США характерна значна різноманітність реалізованих програмних проєктів, що включають молодь у життя того населеного пункту, в якому вона проживає. Цільові установки конкретних молодіжних програм визначають та формують змістову основу молодіжної політики держави, характеризуючи цим основні її напрями.

Так, в Ітаці (штат Нью-Йорк) діє програма «Навчальна мережа». Завдання цієї програми полягає в тому, щоб встановлювати контакти між молодими людьми, які бажають навчитися будь-яким навичкам, та дорослими, які можуть і хочуть виступати в ролі наставників.

Програма «Дитина напрокат» у Сент-Полі (Міннесота) спрямована на надання підліткам різних видів робіт, виконання яких потребує місто.

У Тампі (штат Флорида) поліція створила організацію «Молодіжний патруль», де старші підлітки допомагають поліції підтримувати порядок у громадських парках, басейнах та центрах для пенсіонерів.

У Медісоні (штат Вісконсін) старшокласники у рамках програми «Молодіжна команда позитивної дії» розповідають учням початкових класів про такі проблеми, як алкоголізм і наркоманія, сексуальні злочини та самогубство, а також вказують на шляхи вирішення цих проблем.

Існують численні тьюторські програми, наприклад, програма Колумбійського університету «Подвійне відкриття», в рамках якої студенти університету працюють тьюторами (наставниками) для молодих людей, які мають обмежений доступ до освіти.

Однією з найстаріших програм є «Нью-Йоркський добровольчий корпус», в якому молодь допомагає людям похилого віку, бідним, безпритульним та іншим категоріям людей, які потребують підтримки. Об'єм добровольчої роботи щороку складає понад пів мільйона годин.

Існують також програми, в яких підлітки та молоді люди допомагають дорослим при виконанні різноманітних робіт. Так, одна з програм у Нью-Йорку надає молоді можливість роботи як помічників та учнів кваліфікованих майстрів і художників, які займаються реставрацією одного з нью-йоркських соборів.

У сільських районах Массачусетса «Федерація співробітництва для освітнього досвіду» організувала альтернативну школу, що має зв'язки з малим бізнесом, яка здійснює підготовку учнів у галузі ремонту та налаштування комп'ютерів, садівництва, а також допомагає виробленню інших трудових навичок за допомогою включення учнів у роботу підприємств малого бізнесу.

Слід відзначити й таку програму, як шефство підприємств над школами, коли приватні підприємці та компанії створюють умови для працевлаштування випускників шкіл, які не мають необхідних сімейних та інших зв'язків для початку своєї трудової діяльності.

Одним із суттєвих напрямків діяльності подібних програм є створення умов для продуктивного та передбачуваного переходу від періоду шкільного навчання до початку самостійної трудової діяльності.

Найважливішим напрямом соціального захисту молоді в США є програми зайнятості молоді, створені задля поліпшення її становища на ринку праці. Як вважає американський уряд, зменшення молодіжного безробіття та створення нових робочих місць для молоді сприяє вирішенню низки серйозних проблем у молодіжному середовищі. Як приклад програми, націленої на підвищення рівня зайнятості серед молоді, можна навести проєкт «Корпус молодіжного сусідства», створений відповідно до Акта економічних можливостей 1964 року та розрахований на молодь, яка живе у містах і належить до національних меншин. Ще одна програма зайнятості – «Трудовий корпус», розрахована на найбільш біднішу молодь меншин і націлена на надання можливостей професійної підготовки для найбільш бідних молодих людей, які потребують базової освіти, набуття професійних навичок, а також профорієнтації.

Один із пріоритетів молодіжної політики в США – це вирішення проблеми молодіжної злочинності. Тому багато молодіжних програм ставлять за мету зниження рівня злочинності серед молоді.

Загалом, що стосується організації самого соціального захисту молоді, то у більшості провідних країн внески на соціальне страхування сплачують і підприємці, і працівники, хоча в таких країнах, як Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди та Франція, більша частка падає на плечі самих працівників, в Італії ж, навпаки, – на підприємців. У Фінляндії та Швеції внески сплачують лише роботодавці, а в Данії фінансування соціального захисту здійснюється за рахунок коштів держбюджету. Якщо ж говорити про США, то там фактично відсутня система обов'язкових внесків з боку роботодавців, тому, як говорилося раніше, більша увага приділяється колективним договірним умовам.

У практиці країн у сфері страхування на випадок безробіття можна назвати два основних принципи:

– державне страхування перебуває у руках держави, що притаманне більшості країн;

– страхуванням відають профспілки, у яких створюються спеціальні каси страхування з безробіття. Це властиво переважно країнам Північної Європи та деяким іншим державам, зокрема аграрному сектору Італії.

У першому випадку контроль покладається на міністерство праці, зайнятості, соціальних справ та їхні підрозділи на місцях. Зокрема у Японії цю діяльність здійснює міністерство праці, у Німеччині – лікарняні каси, які, у тому числі, займаються відповідною роботою з усіх видів соціального захисту; така ж практика була поширена й у дореволюційній Росії. У США та Канаді збором коштів у фонди страхування займаються податкові відомства.

Найчастіше фінансові кошти для здійснення програм зайнятості збираються з допомогою податку з фонду заробітної плати, проте в Японії вони на чверть покриваються з держбюджету. В Італії та США відрахування надходять переважно від роботодавців, а в інших європейських країнах оподаткуванню можуть підлягати як працівники, так і роботодавці.

Певні відмінності можна спостерігати й у середніх розмірах одержуваної допомоги з безробіття. Так, у Німеччині вона становить 63 % від розміру останнього заробітку, в Японії та деяких штатах США розмір допомоги може бути обернено пропорційним рівню попередньої заробітної плати, тобто допомога тим більша, чим меншим був попередній заробіток.

У США та Японії встановлюється верхня межа допомоги по безробіттю, розмір якої не повинен перевищувати 80 % заробітної плати без урахування усіх премій, при цьому слід мати на увазі, що в Японії премії зазвичай складають близько третини доходів трудящих. Крім Японії та Німеччини, суми наданої допомоги оподатковуються.

Встановлюється і максимальна тривалість для отримання допомоги з безробіття: у США вона залежить переважно від загального рівня безробіття у країні чи штаті; у Німеччині та Японії вона обчислюється, виходячи з показників безробітного (його віку та трудового стажу). У США, як правило, максимальний термін отримання допомоги з безробіття дорівнює 26 тижням,

у Канаді – 35 тижням, але за високого рівня безробіття в цих країнах термін може продовжуватися.

Після закінчення терміну виплат допомоги по безробіттю людина має право отримувати спеціальну «соціальну допомогу» з державних коштів, яка невелика і в принципі трохи вища за рівень офіційно прийнятої «межі бідності». Тривалість отримання соціальної допомоги буває, як правило, необмеженою.

Таким чином, аналіз правового регулювання соціального захисту молоді за законодавством провідних країн світу показав, що формування адекватної системи соціального забезпечення неможливе без активної регулюючої ролі держави, що заповнює обмеженість ринку в соціально-трудої сфері та служить гарантом розвитку ринкової системи як такої. Досвід реалізації соціальної функції держави стосовно молоді у провідних країнах світу свідчить про необхідність встановлення обґрунтованих та законодавчо врегульованих соціальних нормативів, формування розрахованої на довгострокову перспективу комплексної системи соціального захисту молоді. Для України видається особливо важливим досвід США, де державна допомога надається лише найменш захищеним і «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації порядку витрачання коштів та категорій допомоги, що отримується. Цим американська модель принципово відрізняється від західноєвропейської, яка визнає відповідальність держави за інтеграцію молоді в суспільство та передбачає перехід від допомоги окремим категоріям до підтримки самореалізації молоді в цілому.

Розглянемо правове регулювання соціального захисту молоді за законодавством країн СНД.

Так, система соціального захисту молоді в Республіці Казахстан передбачає наступні елементи захисту:

– державні виплати за рахунок коштів бюджету всім громадянам на однаковому рівні в залежності від соціальних ризиків;

- обов'язкове соціальне страхування на першому етапі за рахунок відрахувань роботодавців та у перспективі так само за рахунок працівників;
- накопичувальну пенсійну систему;
- соціальну допомогу та спеціальні державні програми підтримки молоді за рахунок коштів бюджету.

Водночас науковці відзначають практику декларативного оголошення соціальних прав та гарантій громадян у Казахстані, які не повною мірою отримують підтримку як фінансову, так і адміністративну. Так, у сфері фінансового забезпечення спостерігається недофінансування соціально вразливих верств осіб, які перебувають у складній життєвій ситуації. Тут мається на увазі недостатній рівень пенсій та допомог, що виплачуються громадянам. У галузі адміністрування та змісту нормативних актів відзначають недостатнє доопрацювання законодавства, яке в основному пов'язане з відсутністю підзаконних та уточнюючих нормативних актів [250, с. 31].

Значним проривом у сфері правового регулювання соціального захисту молоді стало ухвалення Закону Республіки Казахстан № 114-IV «Про спеціальні соціальні послуги», який набрав чинності з 01 січня 2009 року. Закон регулює суспільні відносини, що виникають у сфері надання спеціальних соціальних послуг для осіб (сімей), які перебувають у важкій життєвої ситуації

Згідно зі ст. 1 Закону спеціальні соціальні послуги визначені як комплекс послуг, які забезпечують особі (сім'ї), що перебуває у важкій життєвій ситуації, умови для подолання соціальних проблем, і спрямовані на створення їй рівних з іншими громадянами можливостей для участі в житті суспільства.

Підстави, за якими особа (родина) може бути визнана такою, що перебуває у важкій життєвій ситуації, визначені у статті 6 про спеціальні державні послуги. Стаття включає десять підстав [251].

Водночас постановою Уряду Республіки Казахстан від 14 березня 2009 року № 330 затверджено Перелік гарантованого обсягу спеціальних соціальних послуг, згідно з п. 1 якого гарантований обсяг спеціальних соціальних послуг надається особам із стійкими порушеннями функцій організму, зумовленими фізичними та (або) розумовими можливостями, з числа дітей-інвалідів із психоневрологічними патологіями. Таким чином, Перелік звужує коло осіб, яким може бути надано гарантований обсяг спеціальних соціальних послуг, оскільки зводить його лише до категорії осіб із стійкими порушеннями функцій організму, зумовленими фізичними та (або) розумовими можливостями, з числа дітей-інвалідів з психоневрологічними патологіями [252].

Така сама ситуація склалася і зі спільним наказом міністерств охорони здоров'я, освіти та науки, праці та соціального захисту населення «Про затвердження Правил оцінки та визначення потреби у спеціальних соціальних послугах» щодо бенефіціарів в особі дітей із психоневрологічними патологіями.

Недостатня розробка нормативно-правових актів у Республіці Казахстан у сфері забезпечення державних соціальних послуг, включаючи стандарти надання соціальних послуг молоді, ускладнює процес подальшої модернізації та реформування соціальної сфери. На сьогоднішній день не повністю передбачені якість, обсяг та умови надання соціальних послуг, що є основою діяльності відповідних державних органів.

У цілому законодавча база у сфері соціального захисту молоді в Республіці Казахстан відповідає міжнародним принципам та нормам. Проте правозастосовна практика, реальна реалізація прийнятих нормативно-правових актів бажає кращого. Велику увагу тут приділяють створенню доступного середовища для інвалідів у рамках відповідної державної програми.

В Узбекистані рішення про призначення та виплату допомоги на дітей сім'ям приймається сходом громадян (зборами представників) селища,

кишлаку, аулу чи комісією, уповноваженою сходом для прийняття таких рішень. Допомога призначається особам, які потребують отримання допомоги. Розмір допомоги: на одну дитину – 50 % мінімальної оплати праці, на двох дітей – 100 %, на трьох і більше – 140 %.

З інших актів Республіки Узбекистан слід згадати закони «Про основи державної молодіжної політики», «Про обов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань», Указ Президента Республіки Узбекистан «Про додаткові заходи щодо матеріальної та моральної підтримки молодих сімей».

Кілька важливих соціальних законів та підзаконних актів прийнято в Республіці Киргизстан. Це закони «Про державне соціальне страхування», «Про гарантовані державні мінімальні соціальні стандарти». До підзаконних актів належить Положення про порядок призначення та виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами та тимчасовою непрацездатністю.

Таким чином, аналіз правового регулювання соціального захисту молоді за законодавством окремих країн СНД показав, що воно, як правило, базується на основі загальносвітових тенденцій міжнародно-правових актів у цій сфері. Країни СНД, що розглядалися, в тій чи іншій мірі намагаються модернізувати систему соціального захисту молоді, поєднуючи традиційні форми та методи захисту та підтримки та більш сучасні форми допомоги, підвищення відповідальності сім'ї та зміцнення її можливостей у процесі виховання та навчання підростаючого покоління. Водночас для системи соціального захисту молоді ряду країн СНД, зокрема РФ та Республіки Казахстан, характерне декларативне оголошення соціальних прав та гарантій громадян, які не повною мірою отримують підтримку як фінансову, так і адміністративну. Нерідко проголошені заходи соціального захисту молоді поєднуються з ідеологічною складовою, що було характерним для аналогічної системи Радянського Союзу.

Таким чином, підводячи підсумки, необхідно відзначити, що на сьогодні у країнах Європи визнають необхідність та важливість соціального

захисту молоді. В якості пріоритетної мети сучасної державної молодіжної політики виступає вирівнювання соціального статусу різних груп молоді. Чинну загальноєвропейську нормативно-правову базу щодо соціального захисту молоді було закладено у 1989 році із прийняттям у Страсбурзі Хартії основних соціальних прав Співдружності. У країнах Європи реалізуються дві основні стратегії молодіжної політики та соціального захисту молоді. Перша передбачає державну допомогу найменш соціально захищеним та «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації витрачання коштів та категорій тих, хто потребує допомоги (цілі, на які має йти допомога, та вичерпний список категорій тих, хто її потребує). Друга стратегія, яка розроблена соціал-демократичними урядами низки країн Центральної та Північної Європи, виходить із відповідальності держави за інтеграцію всієї молоді та передбачає розробку соціальних програм, доступних для всіх молодих людей. У кожному разі участь (зокрема фінансова) у реалізації стратегічних цілей бере як держава, так і різні структури громадянського суспільства. Обсяг державної участі обумовлений різними факторами: розміром країни (велика країна або маленька), типом державного устрою, визначенням вікових кордонів групи (у ряді країн молодь не виділяється в окрему групу, а поєднується з дітьми), ступенем включеності країни до інтеграційних об'єднань та іншими факторами.

Аналіз діяльності низки європейських держав у сфері соціального захисту молоді дозволяє виділити ряд умов, що забезпечують її успішність: розробленість законодавчої бази; моніторинг становища молоді, оперативність і достовірність даних про стан молодіжного середовища; скоординованість дій державних структур та інститутів громадянського суспільства; стимулювання та підтримка добровольчості, соціального служіння молоді (у тому числі на рівні законодавства); варіативність професійної підготовки молодіжних працівників; використання різних форм фінансування запровадження молодіжних програм тощо.

Аналіз правового регулювання соціального захисту молоді за законодавством провідних країн світу показав, що формування адекватної системи соціального забезпечення неможливе без активної регулюючої ролі держави, що заповнює обмеженість ринку в соціально-трудої сфері та служить гарантом розвитку ринкової системи як такої. Досвід реалізації соціальної функції держави стосовно молоді у провідних країнах світу свідчить про необхідність встановлення обґрунтованих та законодавчо врегульованих соціальних нормативів, формування розрахованої на довгострокову перспективу комплексної системи соціального захисту молоді. Для України видається особливо важливим досвід США, де державна допомога надається лише найменш захищеним і «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації порядку витрачання коштів та категорій допомоги, що отримується. Цим американська модель принципово відрізняється від західноєвропейської, яка визнає відповідальність держави за інтеграцію молоді в суспільство та передбачає перехід від допомоги окремим категоріям до підтримки самореалізації молоді в цілому.

Аналіз правового регулювання соціального захисту молоді за законодавством окремих країн СНД показав, що воно, як правило, базується на основі загальносвітових тенденцій міжнародно-правових актів у цій сфері. Країни СНД, що розглядалися, в тій чи іншій мірі намагаються модернізувати систему соціального захисту молоді, поєднуючи традиційні форми та методи захисту і підтримки та більш сучасні форми допомоги, підвищення відповідальності сім'ї та зміцнення її можливостей у процесі виховання та навчання підростаючого покоління. Водночас для системи соціального захисту молоді ряду країн СНД, зокрема РФ та Республіки Казахстан, характерне декларативне проголошення соціальних прав та гарантій громадян, які не повною мірою отримують фінансову та адміністративну підтримку. Нерідко проголошені заходи соціального захисту молоді поєднуються з ідеологічною складовою, що було характерно для аналогічної системи Радянського Союзу.

3.3 Проблеми соціального захисту молоді в Україні та шляхи їх вирішення

В Україні за період відновлення її незалежності вітчизняна система соціального захисту зазнала кардинальних змін, пов'язаних насамперед з її характером, джерелами фінансування соціальних витрат та механізмами отримання соціальних допомог і виплат. Мова йде про роздержавлення інститутів соціального захисту, делегування частини соціальних функцій держави домогосподарствам та корпоративному сектору, а також розширення зобов'язань України щодо дотримання міжнародних соціальних стандартів.

При цьому національна система соціального захисту досі залишається фрагментарною за цільовим спрямуванням, обмеженою в наявних ресурсах, характеризується низькою ефективністю функціонування інститутів та недосконалим правовим регулюванням.

Однією з проблем соціального захисту в Україні є недосконалість понятійного апарату. Зокрема сучасним дослідникам також не вдалося досягнути єдності у визначенні поняття соціального захисту молоді. Зазначене зумовлено як різними поглядами на поняття соціального захисту, так і на поняття та вікові межі молоді. На жаль, навіть новий Закон України «Про основні засади молодіжної політики» 2021 року не містить поняття соціального захисту молоді.

Розглядаючи передісторію даного терміна, слід відзначити, що він набуває поширення у другій половині ХХ ст. (до цього використовувався термін «соціальне забезпечення»). Так, у ст. 10 Хартії основних прав працівників від 09 грудня 1989 року зазначається, що «відповідно до національних нормативних положень кожний працівник у країнах ЄС має право на достатній соціальний захист і залежно від свого статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть вступити на ринок праці і не мають засобів до

існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з урахуванням особистих обставин» [240].

У Європейській соціальній хартії від 18 жовтня 1961 року, Європейській соціальній хартії (переглянутій) від 03 травня 1996 року закріплюються окремі аспекти соціального захисту.

Термін «соціальний захист» застосовується у ст. 46 Конституції України. Відповідно до частини першої Основного Закону «громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1].

Вітчизняний науковець С.М. Синчук відзначає, що «зі змісту наведеної конституційної норми видно, що право на соціальне забезпечення є лише складовою права на соціальний захист. Водночас зазначене положення не вказує на інші елементи які разом із правом на соціальне забезпечення формують ширше за конституційною нормою право – право на соціальний захист. Незрозумілим є й той факт, що нормотворець вдається до деталізації лише однієї складової права на соціальний захист (права на соціальне забезпечення) і не називає інших його елементів» [20, с. 31-32].

Водночас П.Д. Пилипенко розглядає соціальний захист «у широкому значенні цього терміна як окрему ланку суспільних відносин, що існують у державно організованому суспільстві з метою забезпечення достатніх можливостей особи для її всебічного розвитку та нормальної життєдіяльності. Як об'єкт правового забезпечення ця сфера суспільних відносин є предметом регулювання різних галузей права: адміністративного, трудового, екологічного, соціального забезпечення та ін. Суб'єктами соціального захисту виступають всі громадяни, а не лише ті, які, зважаючи на об'єктивні обставини, втратили роботу (безробітні, пенсіонери, хворі, інваліди тощо)» [253, с. 13].

Щодо європейського досвіду, то у країнах ЄС термін «соціальний захист» також розглядається у широкому значенні. «На Європейському форумі ЄС, що відбувся в Брюсселі у 1998 році, було запропоновано включати в соціальний захист забезпечення життєдіяльності громадян у широкому сенсі, тобто не тільки соціальне забезпечення, а й соціальну інтеграцію, здобуття освіти, охорону здоров'я, забезпечення житлом, надання соціальних послуг тощо» [253, с. 14].

Наслідуючи досвід європейських країн, чинне законодавство України оперує терміном «соціальний захист» саме в широкому значенні. Саме із широкого розуміння соціального захисту виходить законодавець, визначаючи дане поняття у законодавчих актах, дія яких поширюється на окремі категорії населення. Наприклад, у частині третій ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року [254] соціальний захист дітей трактується як комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки.

При визначенні поняття соціального захисту молоді пропонується виходити з широкого розуміння соціального захисту, що становить зміст соціальної функції держави і являє собою сукупність організаційних, економічних і юридичних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина. У такому значенні під соціальним захистом молоді розглядається діяльність держави, спрямована на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, що впливають на молодь, створення умов для самовизначення і утвердження її в житті.

У вузькому сенсі розуміння соціального захисту являє собою, власне, соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків. Аналіз змісту ст. 46 Конституції

України свідчить про те, що у зазначеній статті соціальний захист тлумачиться саме як система заходів щодо захисту населення від соціальних ризиків.

Вважаємо, що поняття соціального захисту молоді має декілька значень і не може обмежуватися тільки розумінням його як системи суспільних відносин.

Слід відзначити, що існують різні варіанти й визначення поняття «молодь». Цю категорію розглядають як велику соціально-демографічну групу, яка проходить стадію соціалізації, а також формування ціннісних орієнтацій, що характеризується властивими їй фізіологічними та психологічними особливостями.

Н.Ф. Басов розкриває поняття «молодь» з погляду широкого та вузького підходу. У широкому значенні молодь – це сукупність групових спільнот, що ґрунтуються на вікових ознаках та пов'язаних з ними видах діяльності. У вузькому значенні дане поняття сприймається як соціально-демографічна група, виділена з урахуванням таких особливостей, як вік, соціальне становище молодих людей, їх функції та місце у суспільстві і навіть певні інтереси та цінності.

Наразі немає чіткої наукової позиції щодо вікових меж молоді. При встановленні віку зазвичай беруться за основу загальнозживані погляди, зокрема початком молодості прийнято вважати момент, коли в організмі людини завершуються психологічні та фізіологічні процеси, пов'язані зі статевою зрілістю (інтервал від 12 до 16 років), а закінченням молодості – момент, коли молода людина вступає у становище дорослої людини, тобто набуває економічної та особистої самостійності, здатності нести відповідальність за прийняті рішення (інтервал від 26 до 30 років).

Законодавством України застосовується дещо інший підхід. Так, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади молодіжної політики» молоддю вважаються «молоді особи віком від 14 до 35 років, які є

громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, котрі перебувають в Україні на законних підставах» [12].

Таким чином, соціальний захист молоді можна визначити як систему суспільних відносин, що виникають між фізичними особами віком від 14 до 35 років та органами держави, органами місцевого самоврядування, організаціями із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності даних осіб, комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення й утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків. Таке визначення соціального захисту молоді пропонуємо закріпити у Законі України «Про основні засади молодіжної політики».

Дуже актуальною проблемою соціального захисту молоді в Україні залишається проблема працевлаштування. Вона пов'язана з наступними чинниками:

- відсутністю державних гарантій щодо забезпечення молодих спеціалістів робочими місцями;
- частим невиконанням вимог законодавства щодо укладання письмового трудового договору з неповнолітньою особою;
- неврахуванням тенденції до міграції молодих спеціалістів;
- недостатнім сприянням держави створенню «молодіжних центрів праці» та забезпечення їх ресурсами з метою продуктивного функціонування.

Нормативно-правовою основою працевлаштування молоді в Україні є Закон України «Про основні засади молодіжної політики» та глава XIII Кодексу законів про працю. У вищезазначених актах, зокрема, приділяється увага оплаті праці молоді, її обліку, медичним оглядам тощо. Статтею 22 зазначеного Закону визначено особливі гарантії молоді у сфері зайнятості та підприємництва:

- держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше 2 років після закінчення або припинення навчання в

зкладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої і вищої освіти, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. Дворічний строк першого робочого місця обчислюється з урахуванням часу роботи молоді особи до призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;

– держава гарантує надання роботи за фахом на період не менше 3 років молодим спеціалістам – випускникам закладів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти державної та комунальної форм власності, потреба в яких була визначена державним замовленням [12, ст. 22].

Положення про надання першого робочого місця молоді містяться також у статті 197 КЗпП. Так, «працевдатній молоді – громадянам України віком від 15 до 28 років – після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу або альтернативної (невійськової) служби надається перше робоче місце на строк не менше 2 років. Молодим спеціалістам-випускникам державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємствами, установами, організаціями, надається робота за фахом на період не менше 3-х років» [62].

Однак, на жаль, вітчизняне законодавство ще не містить ефективного механізму залучення молоді до праці. Низький рівень інформування школярів, абітурієнтів, студентів та випускників про стан і динаміку ринку праці та попит на конкретні спеціальності теж відіграє негативну роль і є одним із факторів безробіття серед молоді.

Молода людина, як правило, не має досвіду роботи, а владіє лише теоретичною базою, тому роботодавці надають перевагу досвідченим працівникам. На даний момент ситуація складається таким чином, що більша частина випускників вищих закладів освіти та інших навчальних закладів змушені самотійно шукати місце роботи.

Таким чином, наразі в Україні існує ряд проблем соціального захисту молоді – від теоретичних (відсутність нормативно закріпленого поняття соціального захисту молоді) до практичних (проблеми із працевлаштуванням молоді). Для їх врегулювання пропонуємо в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» закріпити поняття соціального захисту молоді як системи суспільних відносин, що виникають між фізичними особами віком від 14 до 35 років та органами держави, органами місцевого самоврядування, організаціями із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності даних осіб, комплексу організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для її самовизначення і утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Необхідно розробити та нормативно закріпити цілісну концептуальну модель працевлаштування випускників вищих закладів освіти за умов сучасних ринкових відносин. Вимагає змін і сама система підготовки молодих спеціалістів у вищих навчальних закладах з урахуванням вимог ринку сучасності. Необхідні діючі гарантії реалізації трудових прав молоді. Для цього важливо здійснити такі заходи: законодавчо передбачити юридичну відповідальність за можливість відсутності робочих місць на підприємстві, на яке направляється молодий спеціаліст; ліквідувати колізії між законами та підзаконними нормативно-правовими актами щодо правового регулювання працевлаштування молоді; законодавчо передбачити відповідальність роботодавця перед молодим працівником тощо.

Відповідно до ст. 92 Основного Закону права громадянина у сфері соціального забезпечення, основи соціального захисту, його форми й види

визначаються виключно законами України. Тому з метою вдосконалення соціального захисту молоді необхідно внести зміни до законодавства України, які б ураховували та виправляли існуючі недоліки в системі правового регулювання соціального захисту молоді в Україні.

Насамперед зміни мають стосуватися самого підходу до надання державної підтримки, а саме її орієнтації на довгострокову перспективу. Необхідно прописати на законодавчому рівні й донести до свідомості громадян, що допомога молоді повинна виконувати функцію її підтримки, а не утримання. Тому соціальний захист в цілому і соціальний захист молоді зокрема має бути спрямований на розвиток активної позиції молоді та забезпечення умов для зростання можливостей щодо працевлаштування, тобто підвищення якості та доступності освіти, створення нових робочих місць тощо. Надання соціальної підтримки молоді на основі принципу обумовленості дозволить підвищити рівень життя молоді в Україні та рівень життя в державі в цілому.

На жаль, наразі в Україні відсутня практика реалізації соціальних контрактів, які обумовлені соціальними трансфертами та пов'язують надання соціальної допомоги із заходами, які молода людина вживає для подолання важкої життєвої ситуації. Тому необхідним є вивчення зарубіжного досвіду з даного питання.

Міжнародний досвід показує, що цей напрямок є дуже перспективним, особливо за наявності вакансій на ринку праці. Тому принцип прийняття бенефіціарами зобов'язань щодо виходу з важкої життєвої ситуації (отримання професійних навичок, перенавчання, активний пошук роботи через службу зайнятості, участь у програмах реабілітації від алкогольної залежності, участь у громадських роботах та ін.) слід запроваджувати в існуючі програми соціального захисту молоді.

Сьогодні соціальні програми в Україні є не досить ефективними за рахунок відсутності чітких стратегічних пріоритетів надання допомоги, що

призводить до розпорошення державних коштів і фактично не забезпечує гідного рівня життя молоді.

Досить скромні за стандартами розвинених країн обсяги фінансування програм соціальної підтримки молоді багато в чому обумовлені наявністю в Україні великого числа пільг, які надаються громадянам без урахування їх потреб. Позаяк у зв'язку з політичними причинами скасування багатьох пільг або введення щодо них принципу адресності може бути негативно сприйнято населенням, то слід проводити монетизацію пільг, що надаються в натуральній формі, індексувати розміри наданих пільг, посилити правила надання пільг для нових бенефіціарів такої допомоги.

Наведені вище заходи дозволять скоротити необхідне фінансування пільг, а зекономлені кошти можна буде спрямувати на фінансування програм соціальної допомоги молоді, зокрема молодим сім'ям з дітьми, які особливо її потребують.

Через обмеженість коштів потреби молоді у соціальному захисті часто задовольняються на мінімальному, навіть нижчому за фізіологічний, рівні. Тому необхідно реформувати систему соціальної допомоги шляхом підвищення ефективності соціальної підтримки найбільш вразливих груп, посилення адресності її характеру. Першочерговою повинна бути допомога молодим сім'ям з дітьми, особливо малозабезпеченим.

Вважаємо за необхідне збільшити щомісячну допомогу на дитину для дітей з незаможних родин за умови вдосконалення механізмів перевірки нужденності й використання принципу обумовленості допомоги. У тих сім'ях, де батьки ведуть антисоціальний спосіб життя, надання допомоги має бути замінене допомогою дітям у натуральній формі (пріоритетом є влаштування в дитячі дошкільні установи, компенсація частини або всієї частини оплати за дитячі дошкільні установи, безкоштовне або частково платне харчування в школах і т.п.). Одним із заходів удосконалення допомоги молодим сім'ям може бути підвищення доступності якісної освіти для найбільш вразливих верств населення (освітні кредити, стипендії тощо).

Для вдосконалення соціального захисту молоді важливо враховувати міжнародний досвід. Так, основним показником дієвості будь-якої соціальної програми, в тому числі й програм з підтримки молоді, є результати її впливу на зміну рівня життя населення. З цією метою розвинені країни широко використовують оцінки ефективності програм соціальних трансфертів, показуючи вплив таких програм.

Оцінка ефективності систем соціальної допомоги молоді залежить від того, які цілі ставляться перед окремими програмами й наскільки вони досягаються. Так, у ряді розвинених країн, таких як Австралія, Велика Британія, США, Нідерланди [255], соціальні програми по залученню до зайнятості непрацюючих працездатних членів сімей сприяли зниженню кількості безробітних та осіб, які отримують соціальну допомогу.

Необхідно відзначити, що високий розмір адресної соціальної допомоги провокує збільшення частки помилок включення внаслідок того, що люди піддаються спокусі введення в оману співробітників програми з метою отримання даної допомоги. У зв'язку з цим більш високий розмір допомоги потребує розробки та підтримки більш складної системи визначення прав на отримання цієї допомоги. Крім того, високий розмір допомоги знижує стимули домогосподарства щодо виходу на самостійне забезпечення.

Зарубіжний досвід надання адресної соціальної допомоги свідчить про те, що охоплення й результативність програми адресної соціальної допомоги залежать від справедливості критеріїв відбору її учасників [256].

При оцінці доходів можуть урахуватися не тільки грошові доходи, а й заощадження та майно. Оцінка нужденності проводиться з урахуванням розміру сім'ї та інших потреб. Отримана від заявників інформація перевіряється за допомогою даних податкової служби та наданих заявником чеків і квитанцій, що підтверджують витрати. Крім того, при оцінці нужденності може проводитися обстеження житлових умов домашніх господарств.

Крім формальної оцінки потреби, на основі оцінки доходів та майна домогосподарства використовуються також категоріальні оцінки потреби, наприклад, соціальні та географічні характеристики тих, хто потребує допомоги, або показники, які досить добре апроксимуються з доходами домогосподарств (наявність автомобіля тощо) і чітко корелюють з бідністю. Застосування зазначеного підходу забезпечує прийнятний рівень адресності [257]. Серед категорій, яким надається адресна соціальна допомога, можна відзначити такі, як молоді сім'ї з дітьми, сироти, бездомні, неповні сім'ї, жертви стихійного лиха та інші. Перевагою використання даного підходу є низькі адміністративні витрати на визначення права участі в програмі заявників, а також чіткі та зрозумілі критерії надання допомоги в рамках програми. У деяких випадках застосування категоріального підходу дає можливість охопити більшу частину незаможного населення.

Погоджуючись із А. Клименко, вважаємо також за необхідне при вдосконаленні правового регулювання соціального захисту молоді в Україні керуватись наступними орієнтирами:

- «захист протягом життя (створення універсальних систем соціального захисту, в тому числі базису для забезпечення адекватного захисту людини-громадянина України, шляхом поєднання соціального страхування, соціальної допомоги та державних програм медичного страхування, закріплених у відповідному законодавстві);
- універсальність охоплення (забезпечення універсального доступу до соціального захисту та забезпечення систем захисту, заснованих на правах людини і громадянина України, враховуючи й гендерні аспекти, не залишаючи поза увагою гендерні меншини);
- стале і справедливе фінансування (забезпечення стійкості і справедливості системи соціального захисту шляхом встановлення пріоритетів у надійних і справедливих формах внутрішнього фінансування, які можуть бути доповнені міжнародним співробітництвом і підтримкою, де це буде потрібно);

– участь і соціальний діалог (посилення управління системами соціального захисту через інституційне лідерство, багатогалузеву координацію та участь соціальних партнерів та інших владних і представницьких організацій, забезпечення широкої підтримки в питаннях підвищення ефективності послуг)» [258].

Дієвим інструментом соціального захисту молоді може бути універсальний базовий дохід (UBI). Окремі науковці вважають, що «такий дохід є загальним, безумовним та регулярним правом, що сприяло б покращенню ситуації у разі можливого майбутнього безробіття, зберігаючи при цьому гідність людини, надаючи їй можливість займатися більш змістовною працею. Однак інші ставлять під сумнів економічну, політичну та соціальну доцільність UBI та його спроможність знизити бідність та нерівність, особливо в країнах, що розвиваються, де більшість населення й надалі продовжуватиме залежати від роботи» [258, с. 76]. У ряді країн експеримент проходив у рамках урядових реформ, спрямованих на зниження рівня безробіття. Як наслідок, виплати UBI справили позитивний вплив на фізичне і психічне здоров'я одержувачів, що засвідчили результати анкетувань.

Таким чином, зміни правового регулювання соціального захисту молоді в Україні мають стосуватися самого підходу до надання державної підтримки, а саме її орієнтації на довгострокову перспективу. Необхідно прописати на законодавчому рівні й донести до свідомості громадян, що допомога молоді повинна виконувати функцію її підтримки, а не утримання. Тому соціальний захист в цілому і соціальний захист молоді зокрема має бути спрямований на розвиток активної позиції молоді та забезпечення умов до зростання можливостей щодо працевлаштування, тобто підвищення якості та доступності освіти, створення нових робочих місць тощо. Надання соціальної підтримки молоді на основі принципу обумовленості дозволить підвищити рівень її життя в Україні та рівень життя в державі в цілому.

Визначаючи подальші напрямки вдосконалення соціального захисту молоді в Україні, потрібно виходити з того, що важливою метою державної системи соціального захисту молоді є допомога молодим людям щодо набуття почуття власної гідності, віри у власні сили, бажання особистою ефективною працею домогтися поліпшення життя, а не пасивно очікувати його. Соціально здорова людина потребує не тільки соціальної безпеки та захисту, але й можливості самовизначитися, самоствердитися і самореалізуватися.

При розробці заходів соціального захисту необхідно враховувати вікові інтереси та потреби, а також здійснювати диференційований підхід до кожної соціальної групи молоді: 1) інвалідів; 2) сиріт; 3) молодих сімей; 4) школярів; 5) учнів професійно-технічних ліцеїв та коледжів; 6) студентів; 7) молодих спеціалістів; 8) молодих робітників; 9) підлітків-правопорушників.

Найважливішими принципами соціального захисту молоді є гуманізм і справедливість, які виступають запорукою побудови правової, демократичної держави. Що означають зазначені принципи щодо їх практичної реалізації?

По-перше, бути гуманним і справедливим при забезпеченні соціального захисту – це означає вміти правильно оцінити особистісний потенціал молодої людини, її внутрішні ресурси, усвідомити основні причини життєвих труднощів та визначити шляхи виходу з них. Важлива також оцінка молодої людини з позиції її здатності здійснювати конкретну діяльність із самозахисту, виявляти особисту ініціативу, щоб уникнути пасивного очікування допомоги та стимулювання утриманських настроїв.

По-друге, бути гуманним і справедливим у реалізації соціального захисту – це визнання самоцінності особистості молодої людини, її права на свободу, розвиток особистісних здібностей; це формування гуманних відносин між молодими людьми та суспільством, що базуються на толерантності, доброті, взаємодопомозі, взаєморозумінні.

По-третє, принцип гуманізму та справедливості у соціальному захисті молоді – це забезпечення на правовій основі рівнодоступних захисних гарантій та благ цій соціально-демографічній групі.

Соціальний захист молоді органічно включає різноманітні заходи, що проводяться в освітніх та неосвітніх закладах, а також роботу з сім'єю та громадськістю. Основним результатом такої діяльності є формування соціальної захищеності молоді як сталого психосоціального стану, що включає впевненість у її успішному соціально-професійному визначенні, а також ефективну соціалізацію.

Соціальна захищеність молоді формується зазвичай шляхом диференціації індивідуальних планів розвитку особистості, освіти. У результаті такої диференціації молоді люди набувають знань, умінь та навичок, достатніх для реалізації їх пізнавальних інтересів та соціально-професійних намірів.

Таким чином, важливим напрямком вдосконалення соціального захисту молоді в Україні є організація освітньої системи з метою соціалізації молодих людей.

Істотним правовим аспектом соціального захисту молоді є всебічний облік інтересів цієї особливої групи в умовах суспільних відносин, що складаються. Особливої значущості у цьому аспекті набуває допомога соціально вразливим і незахищеним верствам молоді, що належать до так званої групи ризику. Вона включає різні соціально-психологічні заходи, що формують стійкість проти пропаганди алкоголю, наркотиків, насильства, агресивної поведінки.

Варто зазначити, що система соціального захисту молоді починається із захисту сім'ї, матері та дитини. Правове забезпечення цієї сфери є одним із найбільш розроблених, оскільки на соціальний захист дітей мобілізовані установи соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти. Водночас фінансування цієї сфери потребує пошуку додаткових засобів для проведення заходів соціального захисту.

Соціальний захист молоді повинен включати як діяльність різних державних установ та організацій із захисту прав цієї групи населення, так й реалізацію комплексу заходів, що сприяють самостійному захисту соціально-економічних прав молоді. Молодь у сучасному суспільстві має реальну можливість для самостійного захисту, а отже, й для реалізації своїх прав. Таким чином, соціальний захист цієї категорії громадян може бути реалізований як у вигляді різних зовнішніх регуляторів (державні установи, організації), так і самостійного захисту своїх прав.

Багато дослідників проблематики правових аспектів соціального захисту молоді відзначають, що протягом останнього десятиліття відбулися значні зміни у підході до розуміння та вирішення основних цілей та завдань державної молодіжної політики. Серед пріоритетних напрямів удосконалення соціального захисту молоді в Україні можна позначити такі:

- активізацію розробки теорії соціального захисту різних уразливих груп населення (насамперед молоді та молодих сімей), обґрунтування правових норм діяльності та організаційних структур;
- посилення державної молодіжної політики у сфері соціального захисту населення за рахунок конкретизації політичних рішень у галузі допомоги та підтримки молоді як соціально вразливої групи;
- концентрацію різноманітних ресурсів (соціальних, економічних, інтелектуальних) з метою забезпечення конституційних та соціальних норм, реалізації соціальних гарантій;
- розробку соціальних технологій у роботі з уразливими групами населення, зокрема і з молоддю;
- забезпечення диференційованого підходу до реалізації соціального захисту молоді та інших уразливих груп;
- удосконалення та зміцнення системи соціального обслуговування як одного з важливих напрямів соціального захисту різних уразливих груп населення (включаючи його організаційно-управлінське, матеріально-технічне, інформаційно-аналітичне та правове забезпечення);

- формування системи соціального обслуговування через мережу різних спеціальних установ;
- залучення широкої громадськості до розробки та реалізації цільових програм загальнодержавного та регіонального рівнів із соціального захисту вразливих груп населення.

Отже, у результаті проведеного дослідження слід сформулювати наступні висновки:

1. Інститут соціального захисту молоді має багату історію, яка невід’ємно пов’язана із розвитком соціального захисту як такого. Протягом розвитку світової історії існували різні форми допомоги та підтримки людей, реалізовані як державними, громадськими структурами, так й індивідуально, тобто лише на рівні окремих осіб. Так, за часів стародавнього світу основою соціального захисту молоді була сімейна підтримка, яка ґрунтувалася на волі батька. Поступово вона трансформувалася у турботу господаря про залежних від нього осіб, зумовлену суто еґоїстичними інтересами стабільності свого господарства та релігійними переконаннями. Промислові революції XVIII-XIX ст. та зародження капіталістичних форм господарювання викликали нові підходи до забезпечення соціального захисту уразливих та неблагополучних верств населення, у тому числі й молоді, що призвело до формування двох протилежних напрямів її забезпечення: ліберального та соціального. При цьому до кінця XIX ст. надання соціального захисту в різних його формах мало непрофесійний характер. Однак лише з кінця XIX ст. у багатьох європейських країнах почала формуватися принципово нова система соціального захисту населення, у тому числі й молоді, в сучасному її розумінні, що здійснювалася на правовій основі, закріпленій державою. На межі XIX-XX ст. соціальний захист молоді став носити системний, осмислений характер.

2. У дореволюційні часи на українських землях виникли й різною мірою розвивалися різноманітні форми соціального захисту населення, у

тому числі й молоді. Було створено досить гнучку і диференційовану систему благодійних установ (товариства і заклади).

3. У радянський період існувало три напрями соціального захисту молоді, які мали правове забезпечення: праця та зайнятість, освіта, охорона здоров'я. Ідея державної молодіжної політики, що сформувалася до кінця 1980-х рр., ґрунтувалася на тому, що спеціальні заходи, які зобов'язана вживати держава, повинні сприяти створенню рівних умов життєвого старту молодих людей, забезпечувати їм рівність не тільки юридичну, а й фактичну, уникаючи при цьому зміцнення ідей патерналізму.

4. Як показало проведене дослідження, на сьогодні у країнах Європи визнають необхідність та важливість соціального захисту молоді. В якості пріоритетної мети сучасної державної молодіжної політики виступає вирівнювання соціального статусу різних груп молоді. Чинну загальноєвропейську нормативно-правову базу щодо соціального захисту молоді було закладено у 1989 році із прийняттям у Страсбурзі Хартії основних соціальних прав Співдружності. У країнах Європи реалізуються дві основні стратегії молодіжної політики та соціального захисту молоді. Перша передбачає державну допомогу найменш соціально захищеним та «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації витрачання коштів та категорій тих, хто потребує допомоги (цілі, на які має йти допомога, та вичерпний список категорій тих, хто її потребує). Друга, яка розроблена соціал-демократичними урядами низки країн Центральної та Північної Європи, виходить із відповідальності держави за інтеграцію всієї молоді та передбачає розробку соціальних програм, доступних для всіх молодих людей. У кожному разі участь (зокрема фінансова) у реалізації стратегічних цілей бере як держава, так і різні структури громадянського суспільства. Обсяг державної участі обумовлений різними факторами: розміром країни (велика країна або маленька), типом державного устрою, визначенням вікових меж групи (у ряді країн молодь не виділяється в окрему групу, а поєднується з дітьми), ступенем включеності країни до

інтеграційних об'єднань та іншими факторами. Аналіз діяльності низки європейських держав у сфері соціального захисту молоді дозволив виділити ряд умов, що забезпечують її успішність: розробленість законодавчої бази; моніторинг становища молоді, оперативність і достовірність даних про стан молодіжного середовища; скоординованість дій державних структур та інститутів громадянського суспільства; стимулювання та підтримка добровольчості, соціального служіння молоді (у тому числі на рівні законодавства); варіативність професійної підготовки молодіжних працівників; використання різних форм фінансування запровадження молодіжних програм тощо.

5. Для системи соціального захисту молоді ряду країн СНД, зокрема РФ та Республіки Казахстан, характерне декларативне проголошення соціальних прав та гарантій громадян, які не повною мірою отримують як фінансову, так і адміністративну підтримку. Нерідко проголошені заходи соціального захисту молоді поєднуються з ідеологічною складовою, що було характерно для аналогічної системи Радянського Союзу.

6. Як показало проведене дослідження, наразі в Україні існує ряд проблем соціального захисту молоді – від теоретичних (відсутність нормативно закріпленого поняття соціального захисту молоді) до практичних (проблеми із працевлаштуванням молоді). Для їх врегулювання пропонуємо в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» закріпити поняття соціального захисту молоді як системи суспільних відносин, що виникають між фізичними особами віком від 14 до 35 років та органами держави, органами місцевого самоврядування, організаціями із забезпечення умов для нормальної життєдіяльності даних осіб, комплексу організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення і утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне дослідження й запропоновано нове вирішення наукової задачі, яка полягала в тому, щоб на підставі аналізу чинного національного соціального законодавства та здобутків доктрини права соціального забезпечення узагальнити та розробити теоретико-практичні пропозиції й рекомендації щодо оптимізації правового регулювання соціального захисту молоді в Україні. За результатами дослідження сформульовано нижченаведені висновки.

1. До основних ознак соціального захисту молоді належать наступні:

- 1) системність. Дана ознака характеризується тим, що вона включає в себе організаційні, економічні, соціальні заходи щодо забезпечення основних соціальних прав молоді в Україні;
- 2) законодавче гарантування. В основних нормативних актах, які регулюють соціальний захист молоді, встановлено, що існують відповідні форми соціального захисту молодих людей, які можуть застосовуватися до таких осіб. При цьому визначається їх сутність, мета, та умови застосування соціального захисту. Держава гарантує таким особам право на соціальний захист;
- 3) функціональність. Дана ознака виявляється в тому, що суб'єкти, котрі наділені відповідними повноваженнями щодо соціального захисту молоді, виконують низку різних функцій, які спрямовані на мінімізацію чи усунення соціальних ризиків для молодих осіб та компенсацію наслідків таких ризиків.

2. Міжнародні договори й угоди, які ратифікувала чи уклала наша держава, у переважній більшості містять відповідні стандарти і напрямки розвитку, а також пріоритетні задачі, які стоять перед світовою спільнотою у вирішенні питання про соціальний захист молоді. Загальною декларацією про права людини від 10 грудня 1948 року закріплено основоположні соціальні права кожної людини, а також передбачені відповідні гарантії щодо забезпечення реалізації прав і свобод, що викладені у Декларації, до повного їх здійснення. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 07 грудня 1965 року № 2037 (XX) «Декларація про поширення серед молоді ідеалів світу,

взаємної поваги та взаєморозуміння між народами» встановила шість основоположних принципів соціального захисту молоді в світі, чим заклала базові принципи, які спрямовують на гідне виховання молоді їхніми сім'ями, а також формування у молодих людей шанобливого ставлення до себе і всього оточення. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 травня 1996 року, ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 року, відображає основні права молоді щодо захисту здоров'я, безпечних умов праці, соціального захисту, соціальних послуг, а також запроваджує механізм нагляду і контролю за дотриманням даних норм учасницями державами-учасницями даної Хартії, що дає можливість притягнути винних до відповідальності в разі порушення основних прав молоді. Наступним документом є Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року № 160, яка поширюється на дітей, котрі не досягли 18-річного віку. Завдяки їй запроваджується процесуальний захист певної категорії молоді, тобто осіб, які не досягли 18 років. У цьому документі також наголошується, що батьки є основним суб'єктом у забезпеченні соціального захисту таких осіб. Важливу роль у даному контексті відіграє Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, спрямована на гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, що супроводжується тісною співпрацею між членами даної Угоди, яка в подальшому деталізується у двосторонніх договорах України з іншими державами Європи.

Норми Конституції України спрямовані на врегулювання таких основних аспектів соціального захисту молоді: 1) охорону здоров'я, що включає в себе медичну допомогу, медичне страхування; 2) право на соціальне забезпечення, що включає право на соціальне страхування, право на пенсії, право на освіту, забезпечення житлом; 3) право на соціальну допомогу; 4) право на соціальну підтримку; 5) право на соціальне обслуговування.

3. Соціальне забезпечення молоді є системою соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальний захист молоді від соціальних загроз, які виявляються через хвороби, інвалідність, безробіття, нещасні випадки на виробництві тощо.

Серед ознак соціального забезпечення молоді в Україні виділено наступні: можливість користуватися соціальним забезпеченням незалежно від громадянства; встановлення вікових меж із внутрішньою диференціацією згідно з положеннями конкретних законодавчих актів; наявність додаткового об'єму прав у порівнянні з іншими групами населення; існування широкого кола гарантій та пільг з метою забезпечення умов для соціального становлення та розвитку молоді.

Під видами соціального забезпечення молоді слід розуміти матеріальні блага та/або соціальні послуги, наданням яких переслідується мета профілактики, подолання або пом'якшення різного роду соціальних ризиків, з якими представники даної соціальної групи можуть стикатись. Види соціального забезпечення молоді розділено на такі дві групи: 1) загальні, на які можуть претендувати представники соціальної групи «молодь», котрі стикаються із різного роду соціальними ризиками; 2) спеціальні – спрямовані на створення для молоді сприятливих умов для життя, розвитку, професійного утвердження та досягнення належного рівня життя.

4. Соціальне обслуговування молоді найбільш вдало розглядати як діяльність соціальних служб із надання особам у віці від 14 до 35 років безоплатно або на пільгових умовах соціальних послуг з метою створення для них сприятливого для соціального становлення середовища, профілактики або подолання, зниження впливу складних життєвих обставин, з якими такі особи можуть стикатись. Таке визначення охоплює притаманні соціальному обслуговуванню даної категорії населення ознаки: 1) спрямованість на задоволення інтересів конкретної соціальної групи; 2) безоплатну або на пільгових умовах основу його здійснення; 3) своєрідну мету – створення для молоді сприятливого для соціального становлення та

утвердження середовища, профілактики або подолання, зниження впливу складних життєвих обставин, із якими вона може стикатися протягом даного періоду життя.

5. Під соціальною допомогою молоді варто розуміти усю систему економічних, правових, організаційних заходів, які реалізуються державою з метою створення найбільш сприятливого середовища для її розвитку, становлення у суспільстві, попередження або нейтралізації складних життєвих обставин, із якими молодь може стикатись. Тобто державна соціальна допомога є своєрідною складовою соціального захисту молоді, але за винятком такої його організаційно-правової форми, як недержавне соціальне забезпечення.

Соціальна інтеграція молоді – це процес, який полягає у встановленні оптимальних зв'язків між молодими особами та іншими членами суспільства і подальшому їх перетворенні в єдину цілісну систему, в якій узгоджені та взаємозалежні частини спираються на спільні цілі, інтереси.

6. З кінця XIX до початку XX ст. соціальний захист молоді носить системний, осмислений характер. У дореволюційні часи на українських землях виникли і розвивалися різні форми соціального захисту населення, у тому числі й молоді. Було створено досить гнучку і диференційовану систему благодійних установ (товариства і заклади). Умовно їх можна поділити на дві групи: перша – установи, що належали до міністерств і відомств, які були зорієнтовані тільки на благодійницькі справи; друга – відомства, що не мали спеціального благодійного призначення. Для дітей та молоді були засновані виховні будинки, літні колонії відпочинку та інші заклади, що стали прообразом закладів сучасного соціального захисту молоді.

У радянський період соціальний захист молоді мав загальнодержавний характер. При цьому він безпосередньо пов'язувався із формуванням «нової людини» на комуністичних ідейних установках. У радянській системі проводилася певна політика щодо молодого покоління, яка мала свій об'єкт – громадян віком до 30 років – та предмет – життєдіяльність і функціонування

молодих людей у суспільстві. Загалом у період СРСР існувало три напрями соціального захисту молоді, які мали правове забезпечення: праця та зайнятість, освіта, охорона здоров'я. Ідея державної молодіжної політики, що сформувалася до кінця 1980-х рр., ґрунтувалася на тому, що спеціальні заходи, які зобов'язана вживати держава, повинні сприяти створенню рівних умов життєвого старту молодих людей, забезпечувати їм рівність не тільки юридичну, а й фактичну, уникаючи при цьому зміцнення ідей патерналізму.

7. Аналіз правового регулювання соціального захисту молоді за законодавством провідних країн світу показав, що формування адекватної системи соціального забезпечення неможливе без активної регулюючої ролі держави, що заповнює обмеженість ринку в соціально-трудої сфері та служить гарантом розвитку ринкової системи як такої. Досвід реалізації соціальної функції держави стосовно молоді у провідних країнах світу свідчить про необхідність встановлення обґрунтованих та законодавчо врегульованих соціальних нормативів, формування розрахованої на довгострокову перспективу комплексної системи соціального захисту молоді. Для України є особливо важливим досвід США, де державна допомога надається лише найменш захищеним і «неблагополучним» категоріям молоді при жорсткій регламентації порядку витрачання коштів та категорій допомоги, що отримується. Цим американська модель принципово відрізняється від західноєвропейської, яка визнає відповідальність держави за інтеграцію молоді в суспільстві та передбачає перехід від допомоги окремим категоріям до підтримки самореалізації молоді в цілому.

Аналіз правового регулювання соціального захисту молоді за законодавством окремих країн СНД показав, що воно, як правило, базується на основі загальносвітових тенденцій міжнародно-правових актів у цій сфері. Країни СНД, що розглядалися, в тій чи іншій мірі намагаються модернізувати систему соціального захисту молоді, поєднуючи традиційні форми та методи захисту й підтримки і більш сучасні форми допомоги,

підвищення відповідальності сім'ї та зміцнення її можливостей у процесі виховання та навчання підростаючого покоління.

8. Запропоновано розробити та нормативно закріпити цілісну концептуальну модель працевлаштування випускників вищих закладів освіти за умов сучасних ринкових відносин. Вимагає змін і сама система підготовки молодих спеціалістів у вищих навчальних закладах з урахуванням вимог ринку сучасності. Необхідно також забезпечити діючі гарантії реалізації трудових прав молоді. Для цього важливо здійснити такі заходи: законодавчо передбачити юридичну відповідальність за можливість відсутності робочих місць на підприємстві, на яке направляється молодий спеціаліст; ліквідувати колізії між законами та підзаконними нормативно-правовими актами щодо правового регулювання працевлаштування молоді; законодавчо передбачити відповідальність роботодавця перед молодим працівником тощо. Зміни правового регулювання соціального захисту молоді в Україні мають стосуватися самого підходу до надання державної підтримки, а саме її орієнтації на довгострокову перспективу. Потрібно закріпити на законодавчому рівні й донести до свідомості громадян, що допомога молоді повинна виконувати функцію її підтримки, а не утримання. Тому соціальний захист в цілому і соціальний захист молоді зокрема має бути спрямований на розвиток її активної позиції та забезпечення умов для зростання можливостей щодо працевлаштування, тобто підвищення якості та доступності освіти, створення нових робочих місць тощо. Надання соціальної підтримки молоді на основі принципу обумовленості дозволить підвищити рівень її життя в Україні та рівень життя в державі загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Звіт Консультативного комітету щодо Міжнародного року молоді від 19 червня 1981 року / Генеральна Асамблея ООН (додаток А/36/215). URL: <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F36%2F215&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 15.10.2022).
3. Гуцалова М.І. Молодь як об'єкт державної молодіжної політики. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26850/23-Gutsalova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.10.2022).
4. Баранова Н.С., Масюк О.П. Соціальна підтримка молоді як фундамент сталого розвитку в Україні. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/133-1.pdf> (дата звернення: 15.10.2022).
5. Юшкевич О.О. Молодь як соціально-економічна категорія. *Вісник ЖІТІ. Серія: Економічні науки*. 2000. № 6. С. 113-116.
6. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 20 с.
7. Каретна О.О. Сучасні підходи до визначення поняття «молодь». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50593307.pdf> (дата звернення: 15.10.2022).
8. Urban Youth Fund UN-Habitat, n.d. URL: <https://unhabitat.org/urban-youth-fund> (accessed: 12.12.2021).
9. Adolescent health, n.d. URL: <https://www.who.int/westernpacific/health-topics/adolescent-health> (accessed: 12.12.2021).

10. Перехід на ринок праці молодих жінок та чоловіків у країнах Східної Європи та Центральної Азії / Елдер Сара, Баркуччі Валентина, Гурбузер Йонджа та ін. Міжнародне бюро праці. Женева: МБТ. Серія публікацій 2309-6780ж 2309-6799. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_362577.pdf (дата звернення: 15.10.2022).
11. Абашина О.В. Молодь як суб'єкт економічної зайнятості. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки*. Кіровоград: КНТУ, 2008. Вип. 13. С. 222-228.
12. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 15.10.2022).
13. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. К.: Наук. думка, 1993. 236 с.
14. Promoting the inclusion of young people through social protection. URL: <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2018/04/RWSS-Policy-Brief-5.4.pdf> (дата звернення: 15.10.2022).
15. Соціальна підтримка молоді як фундамент сталого розвитку в Україні. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/133-1.pdf> (дата звернення: 15.10.2022).
16. Тарабукін Ю.О. Соціологія молоді: курс лекцій. К.: Фітосоціо Центр, 2001. 376 с.
17. Пилипенк П.Д. Право соціального забезпечення України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. 3-те вид., переробл. і доповн. К.: ІнЮре, 2010. 504 с.
18. Лаврухін В.В. Соціальний захист населення: понятійно-категорійний аналіз. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 61-70.

19. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення та розвиток в Україні: монографія. К.: Знання, 2005. 381 с.
20. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.
21. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. К.: Центр громадської експертизи, 2009. 104 с.
22. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення: 15.10.2022).
23. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042 (дата звернення: 15.10.2022).
24. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_349 (дата звернення: 15.10.2022).
25. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 15.10.2022).
26. Декларація соціального прогресу та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_116 (дата звернення: 15.10.2022).
27. Декларація о распространении среди молодежи идеалов мира, взаимного уважения и взаимопонимания между народами A/RES/2037(XX) - R - A/RES/2037(XX) Desktop. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/2037%28XX%29> (дата звернення: 15.10.2022).
28. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138. URL https://zakon.rada.gov.ua/go/993_054 (дата звернення: 15.10.2022).
29. Рекомендація щодо спеціальних програм забезпечення зайнятості та підготовки молоді в цілях розвитку № 136. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/993_253 (дата звернення: 15.10.2022).

30. Конвенція про медичний огляд молодих людей з метою визначення їхньої придатності до праці на підземних роботах у шахтах і копальнях № 124. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/993_060 (дата звернення: 15.10.2022).

31. Європейська соціальна хартія 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст. 51.

32. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_135 (дата звернення: 15.10.2022).

33. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

34. Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/724_005 (дата звернення: 15.10.2022).

35. Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/233_002 (дата звернення: 15.10.2022).

36. Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/203_019 (дата звернення: 15.10.2022).

37. Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/703_009 (дата звернення: 15.10.2022).

38. Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/428_010 (дата звернення: 15.10.2022).

39. Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/100_028 (дата звернення: 15.10.2022).

40. Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/440_022 (дата звернення: 15.10.2022).

41. Малюга Л.Ю. Вплив євроінтеграційних процесів на законодавство України у сфері соціального захисту. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 144-152.

42. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021> (дата звернення: 15.10.2022).

43. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2021-%D0%BF> (дата звернення: 15.10.2022).

44. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

45. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

46. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2901-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

47. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 (в ред. Закону України від 23.03.1996 № 100/96-ВР). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 21. Ст. 84.

48. Про фахову передвищу освіту: Закон України № 1709-IX від 07.09.2021. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 30. Ст. 119.

49. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.

50. Про Положення про гранти Президента України для випускників професійно-технічних навчальних закладів: Указ Президента України від 28.12.2004 № 1561/2004. *Урядовий кур'єр*. 2005. № 3.

51. Про Положення про щорічну премію Президента України для молодих вчених: Указ Президента України від 12.06.2000 № 779/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 24. Ст. 990.

52. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 6. Ст. 219.

53. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.

54. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 № 584. *Офіційний вісник України*. 2001. № 22. Ст. 996.

55. Про затвердження Порядку часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 № 853. *Офіційний вісник України*. 2003. № 23. Ст. 1065.

56. Про затвердження Порядку надання молодим громадянам пільгових довгострокових кредитів на здобуття освіти у вищих навчальних закладах за різними формами навчання незалежно від форм власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2000 № 844. *Офіційний вісник України*. 2000. № 22. Ст. 898.

57. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 204 с.

58. Про молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> (дата звернення: 15.10.2022).
59. Громов І.А., Іконнікова С.М., Лісовський В.Т. Молодь у суспільстві. *Людина та суспільство. Соціальні проблеми молоді*. Л.: Вид-во Л. ун-ту., 1969. С. 3-12.
60. Велика радянська енциклопедія. М., 1974. Т. 16. 478 с.
61. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
62. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
63. Тихомиров Н.С., Гордон Л.А., Клопов Є.В. Вивчення життя робітників і деякі питання соціального планування. *Робочий клас та сучасний світ*. 1971. № 1. С. 99-112.
64. Буда Т.Й. Регулювання зайнятості молоді як соціально-економічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 129-133.
65. Щотова Ю.М. Соціальний та правовий аспект змісту поняття «молодь». *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 4 (42). С. 96-100.
66. Коваленко Р.І. Трудовий потенціал як складова соціальної безпеки. *Соціальне право*. 2018. № 1. С. 86-92.
67. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 240 с.
68. Пилипенко П.Д. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. Вид. 3-є, змін. та доп. К.: Істина, 2012. 232 с.
69. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35-39.
70. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: монографія Одеса: Фенікс, 2008. 156 с.

71. Андреев В.С. Правові проблеми соціального забезпечення у СРСР. Радянська держава і право. 1967. № 2. С. 30-34.
72. Іванова Р.І. Правовідносини із соціального забезпечення у СРСР. М., 1986. 176 с.
73. Проніна Л.І. Підвищення ефективності соціального забезпечення. М.: Юридична література, 1990. 236 с.
74. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України: посіб. К.: Олан, 2004. 312 с.
75. Стаховська Н.М. Соціальне забезпечення чи захист? *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. № 8. С. 54-57.
76. Кучер Г.В. Удосконалення системи соціального захисту населення. *Проблеми соціального захисту в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 червня 1996 року). Одеса, 1996. С. 60-70.
77. Лисенко Х.А. Право дитини, позбавленої батьківського піклування, на особливий захист і допомогу держави: міжнародно-правовий аспект. *Право України*. 2008. № 6. С. 9-13.
78. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посібн. К.: КНЕУ, 2005. 232 с.
79. Баняс С.М., Хомко Л.В. Соціальне забезпечення молоді: окремі аспекти. *Актуальні проблеми реформування законодавства про працю та у сфері соціального захисту*: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (м. Львів, 21 травня 2020 року). Львів: ЛьвДУВС, 2020. 219 с.
80. Тарабукін Ю.О. Соціологія молоді: курс лекцій. К.: Фітосоціо Центр, 2011. 230 с.
81. Мадей А.С. Окремі питання соціального захисту молоді в Україні. Пріоритетні напрями модернізації системи права: матеріали II науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 15-16 травня 2020 року). Херсон: Молодий вчений, 2020. 148 с.

82. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 384 с.
83. Казанчан А.А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: збірник наукових праць. 2010. № 3. С. 11-20.
84. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 663 с.
85. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 607 с.
86. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П-С. 605 с.
87. Прасов О.О. Право на медичну допомогу та його здійснення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2007. 20 с.
88. Каменєва З.В. Поняття та зміст права громадян на медичну допомогу. *Адвокат*. 2004. № 7. С. 86-89.
89. Корнілова О.В. Медична допомога як вид соціального забезпечення: монографія / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2021. 214 с.
90. Скакун О.Ф. Теорія держави та права (енциклопедичний курс): підруч. Х.: Еспада, 2007. 496 с.
91. Бориченко К.В. Соціальні пільги як вид соціального захисту сімей з дітьми. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3021/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%20%D1%81%D1%96%D0%B>

[C%D0%B5%D0%B9%20%D0%B7%20%D0%B4%D1%96%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://www.researchgate.net/publication/358182818/figure/fig/1/figure-pdf?sequence=1&isAllowed=y) (дата звернення: 15.10.2022).

92. Кайтанський О.С. Організаційно-правові форми соціального захисту молоді в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 5 (2). С. 37-41.

93. Гудзь А.О. Система соціального захисту України та місце в ній недержавного соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2019. № 40. С. 106-109.

94. Занфірова Т.А., Іншин М.І., Прилипко С.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. 2-ге вид., перероб. і доповн. Х.: ФІНН, 2012. 640 с.

95. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 633 с.

96. Пилипенко П.Д., Буряк В.Я., Синчук С.М. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

97. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. Вид. 8. Х.: Одіссей, 2010. 408 с.

98. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Х., 2007. 198 с.

99. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

100. Москаленко О.В. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як гарантія конституційного права на соціальний захист. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 3. С. 186-191.

101. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 692 с.

102. Прилипко С.М. До питання визначення організаційно-правових форм і видів соціального забезпечення. *Правова держава: щорічник наук. праць*. 2006. Вип. 17. С. 242-249.
103. Пилипенко П.Д. Право соціального забезпечення України: навч. посібник. К.: Істина, 2007. 434 с.
104. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 485 с.
105. Трудове право України: підручник / за ред. П. Д. Пилипенка; підгот.: Пилипенко П. Д. та ін.: М-во освіти і науки України, Львів. нац. Ун-т ім. І. Франка. К.: Ін Юре, 2010. 532 с.
106. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.
107. Прилипко С.М. Проблеми теорії права соціального забезпечення: монографія. Х.: ПП «Берека Нова», 2006. 480 с.
108. Гаврюшенко Р.Є, Коваль Н.В. Організаційно-правові форми соціального захисту в Україні. *Управління розвитком*. 2011. № 10. С. 25-26.
109. Андріїв В.В. Суб'єкти правовідносин із соціального страхування. *Держава і право: збірник наукових праць. Серія: Юридичні і політичні науки*. Вип. 51. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. С. 358-361.
110. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Ст. 1770.
111. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 63. Ст. 2565.
112. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст. 171.

113. Медвідь А.О. Гарантії права на державну соціальну допомогу бездомним особам і безпритульним дітям. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 109-116.

114. Медвідь А.О. Право бездомних осіб і безпритульних дітей на додатковий соціальний захист. *Право і суспільство: науковий журнал*. 2015. № 5-2. С. 91-96.

115. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. ун-т. «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.

116. Шум Ю.М. Особливості соціального захисту молоді в Україні. *Актуальні питання публічного та приватного права в контексті системних реформ: матеріали науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14-15 травня 2021 роу)*. Херсон: Молодий вчений, 2021. 96 с. С. 55-61.

117. Гудзь А.О. Класифікація форм та видів благодійної діяльності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 61-64.

118. Черниш А.Р. Форми та заходи соціального забезпечення молоді. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 244-251.

119. Черниш А.Р. Соціальна інтеграція молоді як вид соціального захисту молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 112-117.

120. Черниш А.Р. Поняття та ознаки соціального забезпечення молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 112-117.

121. Черниш А.Р. Види соціального забезпечення молоді. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 1 (75). С. 35-40.

122. Чернета С. Сучасні характеристики молоді як об'єкта та суб'єкта в системі соціальних послуг. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 1 (6). С. 192-204.

123. Кайтанський О.С. Поняття соціального обслуговування молоді. *Право і суспільство*. 2016. № 1 (2). С. 55-58.

124. Співак Я., Співак Л., Івкова О. Реалізація державної політики із соціального захисту прав молоді України: реалії та перспективи. *Гуманізація навч.-вихов. процесу*: зб. наук. пр. Донбас. держ. пед. ун-т. Харків, 2020. № 1 (99). С. 152-158.

125. Бородін Є. Розвиток законодавчих засад соціальної роботи з молоддю в Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)10beirmu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)10beirmu.pdf) (дата звернення: 15.10.2022).

126. Черниш А.Р. Реалізація форм соціального забезпечення молоді в Україні. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-24 вересня 2022 року) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2022. С.100-102.

127. Європейська соціальна хартія: довідник: переклад із франц. М.: Міжнар. відносини, 2000. 264 с.

128. Гірник О.О. Соціальне обслуговування за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. К, 2014. 22 с.

129. Сташків Б.І. Право соціального обслуговування: навч. посіб. К.: Знання, 2007. 567 с.

130. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 24.06.2004 № 1875-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

131. Юрків Я.І. Надання соціальних послуг вразливим категоріям населення як вид професійної діяльності соціального працівника. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2022. № 1 (349). Ч. II. С. 178-191.

132. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 № 1417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

133. Про затвердження форм документів, необхідних для оформлення на обслуговування в територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Наказ Міністерства соціальної політики України від 14.07.2016 № 762. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-16#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

134. Стаховська Н.М. Відносини в праві соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. К., 2000. 198 с.

135. Кошіль В.І. Аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності недержавних установ сфери соціального захисту дітей та молоді. URL: <https://www.researchgate.net/publication/276340754> (дата звернення: 15.10.2022).

136. Порядок здійснення соціального патрулювання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.07.2011 № 283. *Офіційний вісник України*. 2011. № 62. Ст. 2483.

137. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

138. Юрків Я.І. Особливості надання соціальних послуг дітям і підліткам в умовах територіальної громади. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 7 (338). С. 76-83.

139. Чусова О.М., Котломанітова Г.О. Особливості надання соціальних послуг в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород: Говерла, 2020. Вип. 2 (47). С. 209-213.

140. Новітні методи удосконалення системи надання соціальних послуг в Україні / Шубна О.В., Денисова Ю.В., Санчич О.С., Марильова А.В. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3 (61). С. 213-221.

141. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг із встановленням диференційованої плати та внесення змін до переліку

соціальних послуг, умов та порядку їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг): Постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2020-%D0%BF#n11> (дата звернення: 15.10.2022).

142. Класифікатор соціальних послуг: Наказ Міністерство соціальної політики України від 23.06.2020 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

143. Пожидаєва О.В. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*: зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки. 2012. № 1 (17). С. 22-25.

144. Кияниця З.П., Петрочко Ж.В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посібник: у 2-х ч. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ: Обнова Компані, 2017. Ч. I. 256 с.

145. Навчальні матеріали Всеукраїнського семінару «Підготовка соціальних працівників до розвитку інтегрованих соціальних послуг в ОТГ», розроблені експертами проєкту «ГРОМАДА для ЛЮДИНИ: підвищення компетентності громад для розвитку соціальних послуг», що реалізується Партнерством «Кожній дитині» за підтримки Програми U-LEAD з Європою. Київ, 2019. 66 с.

146. Вступ до соціальної роботи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Семигіної Т.В., Миговича І.І. Київ: Академвидав, 2005. 304 с.

147. Бриндіков Ю.Л. Дослідження полівекторної діяльності центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді як суб'єкта соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського університету*: збірник наукових праць. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород: Говерла, 2021. Вип. 2 (49). С. 24-27.

148. Козубовський Р.В. Соціальна профілактика девіацій, які виникають у міжетнічних відносинах. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип. 71 (2). С. 178-182.
149. Зверєва І.Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге вид. К.; Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
150. Офіційні документи ВООЗ. URL: <http://zakon.nau.ua/?uid>. (дата звернення: 15.10.2022).
151. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
152. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник. К.: МАУП, 2005. 560 с.
153. Ратинська О.М. Соціальна профілактика адиктивної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. № 1 (38). С. 233-237.
154. Сайко Н.А. Соціальна реабілітація як процес та кінцевий результат. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 71. С. 16-20.
155. Щерба Н.С. Соціальна реабілітація: сучасні умови та перспективи розвитку. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/30102/> (дата звернення: 15.10.2022).
156. Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика. К.: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.
157. Семигіна Т.В., Гусак Н.С., Трухан С.О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2 (53) С. 65-72.
158. Чуйко О.В. Соціальна реабілітація: підходи до змістовних характеристик процесу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 152-158.
159. Дікова-Фаворська О.М. Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04. Запоріжжя, 2009. 40 с.

160. Клименко Д.І. Медико-соціальна експертиза при вестибулярній дисфункції, реабілітація, реадаптація і реінтеграція інвалідів в суспільство: дис. ... д-ра мед. наук: 14.01.19 / Український держ. НДІ медико-соціальних проблем інвалідності. К., 2004. 401 с.

161. Клушина Н.П. Модель діяльності територіального центру соціальної допомоги сім'ї та дітям із соціальної реабілітації підлітків з девіантною поведінкою. *Вісник СКДТУ. Серія: Гуманітарні науки*. 2001. Вип. 6. С. 39-44.

162. Тюпля А.Т. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 574 с.

163. Серга Т.О. Теоретичні засади соціального супроводу як технології соціальної роботи. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 52. С. 231-237.

164. Комарова Н.М. Соціальний супровід як форма соціальної допомоги сім'ям, які взяли на виховання дитину-сироту. *Український соціум*. К.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. № 2. С. 49-58.

165. Курінна С. С. Проблема соціального супроводу дітей дошкільного віку в дитячому будинку. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ, 2010. Спецвипуск. № 4. Ч. 1. С. 198-203.

166. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за ред. Зверевої І.Д., Лактіонової Г.М. К.: Наук. світ, 2003. 117 с.

167. Пеша І.В. Соціальний супровід як форма комплексної соціальної допомоги. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2013. № 11 (2). С. 193-199.

168. Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичний посібник. К.: Держсоцслужба, 2006. 104 с.

169. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: Наказ Мінсоцполітики України від 02.07.2015 № 678. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15/ed20150702#n23> (дата звернення: 15.10.2022).

170. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. 4-е вид. випр. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2009. 427 с.

171. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.

172. Ясточкіна І.А. Ефективні форми консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2019. Вип. 26. С. 78-85.

173. Сорочинська В.Є. Організація роботи соціального педагога: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл: Кондор, 2005. 198 с.

174. Нечосіна О.В. Функціонування системи соціальних послуг в Україні: короткий опис. Київ, 2019. 16 с.

175. Черниш А.Р. Сучасні тенденції розвитку трудового законодавства в Україні. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників Всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 року).* Київ: Освіта України, 2021. С. 517-518.

176. Новицька Н.В. Державна допомога як соціальна проблема. *Соціологічні дискурси: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції молодих учених (м. Дніпро, 11 грудня 2019 року).* Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2019. 196 с.

177. Буяшенко В.В. Соціальна допомога в контексті повсякденності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2009. Вип. 39. С. 161-173.

178. Штефан Л. Зміст сучасної професійно-педагогічної підготовки соціальних педагогів в Україні. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. праць. Харків: ОВС, 2002. Вип. 23. 168 с.
179. Черниш А.Р. Ознаки соціального захисту молоді в Україні. Вересневі наукові зібрання – 2022: ХСVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Київ, 19 вересня 2022 року). 2022. С. 148-152.
180. Черниш А.Р. Щодо розуміння соціального забезпечення в Україні. *Science, innovations and education: problems and prospects. Proceedings of the 15th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 21-23.09.2022 р.* Р. 391-397.
181. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В.Т. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1140 с.
182. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. К., 2001. 220 с.
183. Бачмоль У. Економічні теорії та дослідження операцій; пер. з англ. М.: Прогресс, 1965. 302 с.
184. Шумна Л.П. Поняття та види соціальної підтримки. *Право: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2011. Вип. 17. С. 119-125.
185. Вовчук В.В. Питання правової регламентації соціального захисту молоді в Україні. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді*: збірник тез доповідей I Міжнародної студентської наукової конференції. Тернопіль, 2017. С. 23-26.
186. Коваль Г.В. Актуальні проблеми молоді України. *Держава та суспільство*. 2012. № 2. С. 160-164.
187. Хомич І.Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України. *Форум Права*. 2013. № 3. С. 717-724.
188. Черниш А.Р. Особливості соціальної допомоги молоді. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 123-132.

189. Мосьондз М.В. Життєві стратегії як механізм соціальної інтеграції молоді. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 51. С. 258-264.

190. Становище молоді в Україні. Аналітичний звіт, складений Робочою групою ООН у справах молоді. Київ, 2019. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/publications/> (дата звернення: 15.10.2022).

191. Павліченко О.В. Мета соціального захисту жінок-працівниць Держпродспоживслужби. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 63-69.

192. Черниш А.Р. Соціальна інтеграція серед молоді в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку української науки: матеріали ХСІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Чернівці, 14 жовтня 2022 року)*. 2022. С. 188-192.

193. Мосьондз М.В. Практики соціальної інтеграції сучасної молоді в українському суспільстві: монографія / М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. Д.: НГУ, 2014. 140 с.

194. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. Київ, 2004. 352 с.

195. TheConceptoftheNationalTargetProgramme «YouthofUkraine» for 2016–2020, № 1018-p dated 30 September 2015. Available at. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1018-2015-%D1%80> (дата звернення: 15.10.2022).

196. Россохатський П.М. Основні напрями державного управління у сфері соціального захисту молоді. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. № 1. С. 324-329.

197. Вежитчаніна А.А. Проблеми соціального захисту молоді. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 08 листопада 2018 року)*. Кропивницький, 2018. С. 73-76.

198. Хмелярчук М.І. Зайнятість і соціальний захист молоді: монографія / НАН України, Ін-т регіон. досліджень. Л., 2003. 126 с.

199. Бублій М.П. Соціальний захист молоді як однієї із категорій економічно активного населення. *Державне будівництво*. 2010. № 2. С. 1-11.
200. Щотова Ю.М. Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Х. 2006. 19 с.
201. Ярошенко О.М. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 208.
202. Кравченко В.Л. Оцінка зрушень у молодіжному сегменті ринку праці за формами власності України. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2005. № 3. С. 132.
203. Коляда Т.А. Працевлаштування молоді: проблеми правового регулювання. URL: file:///Users/air/Downloads/Pib_2010_2_38.pdf (дата звернення: 15.10.2022).
204. Щодо регулювання надання першого робочого місця в Законі України «Про зайнятість населення»: аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-problem-realizacii-zakonu-ukraini-pro-zaunyatist-naselennya> (дата звернення: 15.10.2022).
205. Національна молодіжна стратегією до 2030 року: Указ Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> (дата звернення: 15.10.2022).
206. Маліков В.В. Державна політика соціального захисту молоді в Україні. *Економіка та держава*. 2011. № 2. С. 154-155.
207. Гайдуцький П.І. Фінансування соціальної політики. К.: Українська Академія державного управління, 2005. 326 с.
208. Порядок укладання договору про стажування студентів та учнів професійно-технічних закладів на підприємствах, в установах та організаціях: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2013 № 20. *Офіційний вісник України*. 2013. № 5. Ст. 163.
209. Гуцан Т.Г. Проблеми соціального захисту молоді в національній економіці. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного*

університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Економіка. 2014. Вип. 14. С. 54-62.

210. Return Migration and Development Platform.(2011). EuropeanUniversityInstitute. URL: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata (дата звернення: 15.10.2022).

211. ReintegrationintheTransitionfromWartoPeace. (1997). URL: www.refworld.org/pdfid/3ae6b31f8.pdf (дата звернення: 15.10.2022).

212. Ржевська Н.Ф. Реінтеграція окупованих територій Донбасу: пошук ефективних моделей. *Сучасна політична наука: нові виклики та контексти (пам'яті професора Валерія Миколайовича Денисенка)*: матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 11 грудня 2020 року). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. С. 43-46.

213. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

214. Степаненко В.І. Реінтеграція молоді з тимчасово окупованих територій і лінії розмежування через освіту як шлях національної консолідації. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання*: зб. тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 08 червня 2021 року) / Інститут педагогіки НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2021. С. 180-182.

215. Мульська О.П. До формування системи соціального захисту трудових мігрантів. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 54-57.

216. Балуська О.В., Чуприна О.О. Теоретико-методичні аспекти реінтеграції мігрантів в Україні. URL: <https://ojs.dsum.edu.ua/index.php/manager/article/view/119> (дата звернення: 15.10.2022).

217. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/761-19> (дата звернення: 15.10.2022).

218. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 482-р. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-p>. (дата звернення: 15.10.2022).

219. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення»: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 850.

220. Про затвердження плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їх сімей: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 року № 257-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2022).

221. Гнатюк Т.О. Політика реінтеграції зворотних трудових мігрантів в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2019. Т. 24. Вип. 1. С. 92-95.

222. Черниш А.Р. Реінтеграція молоді як один із видів соціального захисту молоді. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4 (48). С. 435-440.

223. Hauser H. *La pensee et l'action économique du cardinal de Richelieu*. Paris: Presses Universitaires, 1944. 194 p.

224. Colquhoun P. *A treatise of indigence*. London: J. Hatchard, 1806. 146 p.

225. Руженський М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: дис. ... докт. екон наук. Київ, 2016. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF (дата звернення: 15.10.2022).

226. Block C. L'assistance et l'état en France à la veille de la Révolution. Paris: Alphonse Picard, 1908. 200 p.
227. Fowle T.W. The Poor Law: The English Citizen: His Right & Responsibilities. Littleton Fred B Rothman & Co, 1979. P. 63-64.
228. Stephens J.F. The History of the Criminal Law of England. London: Macmillan and Co, 1883. Vol. 3. P. 204.
229. Quigley W.P. Five Hundred Years of English Poor Laws, 1349-1834: Regulating the Working and Nonworking Poor. Akron Law Review. 1996. Vol. 30. №. 1. P. 92.
230. Speenhamland Decision, 6 May 1795. English Historical Documents, 1783-1832y. London: Methuen Publishing Ltd., 1959. Vol. 8. P. 446-448.
231. Poor Relief Act, 1795, amending the Poor Relief Act, 1722. English Historical Documents, 1783-1832. London: Methuen Publishing Ltd., 1959. Vol. 8. P. 716.
232. Smith A. The Wealth of Nations. New York: Modern Library, 1937. P. 135-140.
233. Prosperity for America's Families. The Gore-Lieberman Economic Plan. September 2000. Nashville (Tenn.), 2000. P. 172.
234. Malthus Th. Essay on the Principle of Population. T. II. London, 1826. 532 p.
235. Woodroffe K. From charity to social work. London: Routledge and Kegan Paul, 1962. P. 92.
236. Bonar J. Malthus and his work. London, 1885. 451 p.
237. Dawson W.H. Social insurance in Germany, 1883-1911. London: Fisher Unwin, 1912.
238. Соборне Уложення 1649 року. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649.htm> (дата звернення: 15.10.2022)
239. Декрет про організацію Колегії з охорони та забезпечення материнства та дитинства від 31 грудня 1917 року. URL:

<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/index.html> (дата звернення: 15.10.2022).

240. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення: 15.10.2022).

241. Bundes minister iumfür Familie, Senioren, FrauenundJugend URL: www.bmfsfj.de (дата звернення: 15.10.2022).

242. ArbeitsgemeinschaftfürKinder- undJugendhilfe. URL: www.agj.de (дата звернення: 15.10.2022).

243. BundesarbeitsgemeinschaftKinder-undJugendschutz. URL: www.bag-iugendschutz.de (дата звернення: 15.10.2022).

244. DBJRURL .URL: www.dbir.de (дата звернення: 15.10.2022).

245. AGJURL. URL: www.agi.de (дата звернення: 15.10.2022).

246. Nabli B., Naves M.-C. Reconnaître, valoriser, encourag erl'engagement desjeunes. Juin 2015. URL: [https:// www. strategie.gouv.fr/sites/strategie.gouv.fr/files/ atoms /files / rapport_engagement_des_jeunes_web.pdf](https://www.strategie.gouv.fr/sites/strategie.gouv.fr/files/atoms/files/rapport_engagement_des_jeunes_web.pdf) (дата звернення: 15.10.2022).

247. Policy&legislation. URL: <http://www.youthpolicy.org/factsheets/country/france/> (дата звернення: 15.10.2022).

248. Abrahams P., Snaith R. Neighbourhood Care and Social Policy. London: HNSO, 1989. 172 p.

249. Social work with Children and Families .- London: The Open Learning Foundation,1994. 160 p.

250. Жанібек Х. Молодь та суспільство: соціальна та економічна справедливість. Фонд «СОРОС-КАЗАХСТАН». URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2010/10/youth_and_society.pdf (дата звернення: 15.10.2022).

251. Про спеціальні соціальні послуги: Закон Республіки Казахстан від 29 грудня 2008 року № 114-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000114> (дата звернення: 15.10.2022).

252. Про затвердження переліку гарантованого обсягу спеціальних соціальних послуг: Постанова Уряду Республіки Казахстан від 14 березня 2009 року № 330. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000330> (дата звернення: 15.10.2022).

253. Пилипенко П.Д. Право соціального забезпечення України: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. 3-те вид., переробл. і доповн. К.: Ін Юре, 2010. 504 с.

254. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.

255. OECD. Boosting Jobs and Incomes Policy Lessons from Reassessing the OECD Jobs Strategy, OECD, 2006. URL: http://www.agri-migration.eu/docs/migration_and_employment_oecd.pdf (дата звернення: 15.10.2022).

256. Pritchett L. 2000. Quantifying Vulnerability to Poverty: A Proposed Measure, Applied to Indonesia. Jakarta: Social Monitoring and Early Response Unit / L. Pritchett, A. Suryahadi, S. Sumarto. URL: http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/10/07/000094946_00092205342355/Rendered/PDF/multi_page.pdf (дата звернення: 15.10.2022).

257. Grosh M. 1994. Administering Targeted Social Programs in Latin America From Platitudes to Practice. Washington D.C. WorldBank URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/868121468743115675/pdf/multi0page.pdf> (дата звернення: 15.10.2022).

258. Клименко А.А. Сучасний стан правового регулювання соціального забезпечення громадян України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 72-77.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

(які входять до переліку МОН України)

1. Черниш А.Р. Види соціального забезпечення молоді. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 1 (75). С. 35-40.

2. Черниш А.Р. Форми та заходи соціального забезпечення молоді. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 244-251.

1. Черниш А.Р. Реінтеграція молоді як один із видів соціального захисту молоді. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4 (48). С. 435-440.

4. Черниш А.Р. Соціальна інтеграція молоді як вид соціального захисту молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 112-117.

5. Черниш А.Р. Особливості соціальної допомоги молоді. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 123-132.

6. Черниш А.Р. Поняття та ознаки соціального забезпечення молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 112-117.

Тези науково-практичних конференцій:

1. Черниш А.Р. Сучасні тенденції розвитку трудового законодавства в Україні. *Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників Всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 року)*. Київ: Освіта України. 2021. 518 с. С. 517-518.

2. Черниш А.Р. Реалізація форм соціального забезпечення молоді в Україні. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*

(м. Одеса, 23-24 вересня 2022 року) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2022. 128 с. С. 100-102.

3. Черниш А.Р. Ознаки соціального захисту молоді в Україні. *Вересневі наукові зібрання – 2022: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 19 вересня 2022 року). 176 с. С. 148-152.

4. Черниш А.Р. Щодо розуміння соціального забезпечення в Україні. Science, innovation sand education: problem sand prospects. Proceedin gsof the 15 th International scientificand practical conference. CPN Publishing Group. (Токуо, Japan, 21-23.09.2022). Токуо, 2022. Р. 391-397.

5. Черниш А.Р. Соціальна інтеграція серед молоді в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку української науки: матеріали XIX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. (м. Чернівці, 14 жовтня 2022 року). Чернівці, 2022. С. 188-192.

ДОДАТОК 2

Апробація результатів дослідження. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки обговорювались на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення, а також були оприлюднені на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення» (м. Київ, 12 березня 2021 року); «Наука, технології, інновації: світові тенденції та регіональний аспект» (м. Одеса, 23-24 вересня 2022 року); «Вересневі наукові зібрання – 2022» (м. Київ, 19 вересня 2022 року); «Science, innovations and education: problems and prospects» (Tokyo, Japan. 21-23.09.2022); «Проблеми та перспективи розвитку української науки» (м. Чернівці, 14 жовтня 2022 року).